Zsigmond Móricz

ZA BOŽJIM LEĐIMA

ZABAVNA BIBLIOTEKA

ZABAVNA BIBLIOTEKA
UREĐUJE DR. NIKOLA ANDRIĆ

ZSIGMOND MÓRICZ

ZA BOŽJIM LEĐIMA

ROMAN MADŽARSKE PROVINCIJE

KOLO XLVI. ZAGREB 1934. KNJIGA 563.

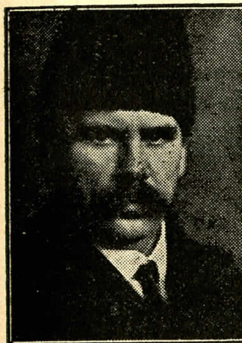
NAKLADA KNJIŽARE »ZABAVNE BIBLIOTEKE« U ZAGREBU

JEDINI DOZVOLJENI PRIJEVOD NA HRVATSKI JEZIK.

SA MADŽARSKOG PREVELA ZORA VERNIĆ

Predgovor napisao Ernő Kázmér (Zagreb)

Zsigmond Móricz

Tko hoće kritički i estetski da ocrta i obuhvati značaj ovoga madžarskog pisca, mora da segne unatrag, do onih pokreta u madžarskom društvu, koji su se pojavili u posljednjim godinama prošloga stoljeća, u doba cvata netom pokrenutoga gospodarskoga razvitka i građanskoga liberalizma, što je širilo svoje zrake po velikim gradovima i po središtima županijâ, ali je ostavljalo sela u drevnim njihovim okamenjelim i primitivnim oblicima, u kojima se usukala svaka snaga u pomolu, u kojima se lomio svaki svježi podvig, a duševni horizont nikada nije prelazio onoga područja, što ga je moglo obuhvatiti slobodno oko s visine seoskoga tornja.

Najmarkantniji pripovjedač toga minuloga doba bio je Kálmán Mikszáth,[1]) seoski plemenitaš, koji je ubrzo našao svoje mjesto u intelektualnoj atmosferi velegrada, a u svojim je djelima uspavljivao ono buđenje svijesti, što je već diglo svoj glas, kad se raspala ruševna džentrijska klasa, kad su se stali demokratizirati uznapredovali građanski slojevi, i kad se stao pomaljati ratarski i obrtnički proletarijat, koji se oblikovao iz nagloga poleta kapitalističkoga gospodarstva; ali budući da je Mikszáth sve to gledao kao izvana, iz mekanoga naslonjača svoje vlasteoske nógradske kurije, utonule u oleandrima, ili s baršunaste

[1]) „Zabavna Biblioteka" izdala je njegov „Kišobran sv. Petra".

stolice madžarskoga parlamenta, što se koči u gotskoj svojoj ljepoti, to je jedva bilo dodirne točke, jedva kontakta sa svime onim, što je proklijale socijalne probleme minuloga stoljeća predalo u baštinu i na rješavanje stoljeću, koje je dolazilo. A poznavao je on selo, poznavao seoski svijet, prevejane Polovce, pognute, bijedne Slovake, ostarjeloga čizmara, seljaka s lulom, koji kupuje kose, blesastu malu seljačku sluškinjicu; vidio je jednolični i pusti seoski život, vidio bijedu i neznanje, ali u književnom njegovom stavu, kojim je gledao na sve to, to se zrcalilo samo tako, da je napisao uspomene, što su nicale u njemu na djetinjstvo u selu, napisao ih u pučkim svojim pripovijestima, u svojim novelama, što se nanizale poput genre-sličica; ali književnička njegova snaga, smjer njegovih djela, njegovo vedro srce navode ga na šarolike, a sordinirane pastelne sličice s melankolijom propadanja džentrija i plemenite varmeđijske gospode.

Zajedno s Mikszáthom izašao je u prvi red književnosti Géza G á r d o n y i[1]), bivši pučki učitelj, koji je dilјem svega svoga književnoga stvaranja ostao vjeran krugu temâ sa sela, bojama i događanjima seljačkoga i malogradskoga obrtničkog života; ali ovo priprosto, blijedim sunčanim zrakama zagrijano interesiranje nikada se nije usijalo, nikada se nije uzdizalo iznad idile, nije nam uznemirivalo duše i nije nas izbacivalo iz onog nekog smirenog, kontemplativnog suosjećanja, što ga je rodila piščeva sklonost tihom i mirnom filozofiranju.

Malo poslije milenija, madžarska državna i gospodarska kultura stiže do praga dvadesetoga stoljeća. Promijenjene političke lozinke, prijemljiva mladež, nezadovoljstvo u porastu drže je u grozničavoj uzbuđenosti, posljednji valovi devetnaestoga stoljeća nasrću na branu novoga stoljeća, koje se istom uzdiže, iz sudara između otaca još s one i sinova s ove strane, koji izgrađuju i hoće novo, iz sudara dviju generacija, što se na svim područjima

[1]) I od ovog pisca imamo u „Z. B." roman „Onaj silni Treći".

sve više osjeća, izvija se nova Madžarska i najzanimljiviji njezin odlomak, što bi gotovo spadalo u priču: obnova književnosti. Iz pradjedovske korjenike, iz seoskoga plemstva proizlazi Endre A d y i novim svojim pijevom novoga doba smućuje i izaziva na protivljenje sve one, koji žele da ostanu vjerni književnoj tradiciji. S njime u vezi spominju Baudelaire-a, pokazuju na Verlaine-a, ali kad je iz njegovih sve neobuzdanijih, sve buntovnijih stihova počelo izbijati ogorčenje naročite boli madžarske zemlje i madžarskoga života, pa zaostali njegovi, sitničavi oblici, u njemu se ukazuje vates, koji vidi neizbježivu katastrofu svoga naroda: ori se njegov plač i njegov vrisak, ali zaludu sve to, narod njegov ide nesuzdrživim krokom ususret velikome groblju svome: svjetskome ratu.

Kao što Endre Ady znači najfenomenalnije zračenje madžarske lire, tako je isto jaka, tako isto krči nove puteve pripovjedačka snaga Zsigmonda M ó r i c z a sa svježim svojim i prkosno-slobodnim govorom. Oko lirika Adyja i epika Móricza lomi se borba unutar madžarske književnosti na pomolu dvadesetoga stoljeća; dok je međutim Ady umro u danima revolucije, a za njegovim stopama cvate bujno stvaranje madžarske lire, dotle je Móricz tu, stoji usred uskovitlane književnosti evropske, stoji usred duševnoga života Madžarstva, što uraštava u evropsku kulturu, te ukapča poput Zole madžarski život u beskrajni vrtlog dvaju vječnih pranagona, u izmjene seksualne žudnje i gramzivoga sticanja bogatstva.

Zsigmond Móricz potječe iz kraja oko gornjega toka Tise, s područja madžarskih sela, utisnutih među Slavene i Romane, potječe od onih, od kojih su skucali junačke kuruce Rákoczyjeva ustanka, od propalih vitezova razbijenih četa, potječe od Madžara kalvinista, prkosnih i ponosnih kraj sve bijede i svega ništavila. Poslije školovanja u Debrecinu, poslije provincijskih borba stiže Móricz oko zakretnice stoljeća u Peštu. Peštanska štampa skida u ono doba provincijsku odjeću i prelazi na zapadnoevropski niveau i bulvarsku živahnost, i pridošlica Móricz postaje po preporuci poznatog pisca najčednije plaćenim surad-

nikom netom pokrenuta dnevnika, postaje u uredništvu djevojkom za sve, iskorištavan za sitne posliće, ali mu radove jedva uvrštavaju. Daju mu da piše o polaganju računa na sjednicama književničkih društava, odgovore uredništva u dječjem tjedniku toga dnevnika, a naročita je milost, ako mu može da izađe po koji mali sketch u moru novela opsežnijih blagdanskih brojeva. Nekako ne će nitko da vidi u njemu pisca, da vidi snagu njegovu, što se već pomalja u razbacanim njegovim novelama, a on je još pokriva krinkom humora i pučke arome. U jeseni 1908., dakle pred dvadeset i pet godina, izlazi u časopisu »Nyugat« (Zapad), uređivanom prema najširim načelima o sposobnosti i slobodi, jedna novela mladoga pisca pod naslovom »*Sedam novčića*«. To je bilo prvo djelo, koje su zapazili i o kojemu su se prepirali estetičari s monoklima i lepršavim kravatama, koji su se muvali oko uskipjelih stolova književničkih kavana. Neka sirota žena, nadničarka i njen sin hoće da sastave sedam novčića; za pranje, za sapun treba im taj mali novac. Traže oni te novčiće veselo, poigravaju se, a ipak je tu tragična neka slutnja; novčići se pomaljaju iz šarenog darmara po ladicama šivaćega stroja, iz ormara za suđe, iz otrcanoga džepa očeva kaputa, a kad se na tu sobu bijede spušta sumrak, fali samo još jedan novčić. Na vratima pokuca prosjak, koji im daje sedmi novčić, a dok iz njih provaljuje gorak i grozničav smijeh zbog te neobične epizode, na kutove je tužnih usta majčinih šiknula topla krv. Kad su vidjeli, kako je u toj noveli buknuo nov književnički talenat novoga naraštaja, a Ady je o njemu napisao ponosne riječi: »Da smo engleska kolonija, napisao bih, što su iz Indije pisali u Oxford o mladom Kiplingu: spram Londona diže se nova zvijezda s Istoka«, onda se naš pisac u peštanskom Quartier latinu, u mračnoj dvorišnoj sobi najamne zgradurine, usred sudara slave na pomolu i velike bijede, silnim zamahom daje na posao: nacrti pozorišnih djela, skice za romane, novele prosukljale iz primarnih doživljaja mladosti — i danas je Zsigmond Móricz, prevalivši jedva nešto preko pedeset godina, sa svojih više nego pedeset svezaka napisanih djela izašao iz individualnih borba, koje nose znamen titanstva, njegovi se književnički problemi proširili u žive i uzbudljive probleme Madžarstva, a radovi njegovi, napeti i od sveopćega interesa, postali su putokazima za živote njegova roda, za njegovu budućnost.

Pogledajmo izbliza to opsežno djelo, koje sa »Sedam novčića«, sa simbolom siromašnih i pogaženih, kreće na svoj triumfalni put.

Prva njegova tri romana sežu u dubinu triju različitih područja madžarskoga života. »*Zlato u blatu*« (Sárarany) održava omaru sunčeva sjaja u selu, prepunom iskonske snage i poigrava se napetošću seljačkih mišića, nabujalih od žestoka sjaja, kako jedan veli o sebi: »Žderao sam, grlio i klao«. Ovo je potpuna realnost, ovo je veliki roman, napisan drevnim nagonom i bez krinke; u gustoj erotici žari se nesavladivo seljačko uzbuđenje, a oko nje svaki čin, što ga počinja seljak, kad se svlači i oblači i kad se opija, oko nje gotovo epska gluma seljačkoga života. Neki njemački kritik napisao je doduše o tome romanu, da je »beissendes, gewürzreiches ungarisches Gulasch«, ali bilo je stranih kritičara, koji su ga postavili uz bok Maupassantovim i Hamsunovim seljačkim romanima. U madžarskoj književnosti ovo je prvi veliki seljački roman, socijalni crtež društva zabitnih madžarskih sela bez svakoga idealiziranja toga društva, koje u znoju velike svoje bijede, tužnoga neznanja i bijesom bijene nemoći tjera izdanke poroka i kala. I »*Popadija golubica*« (Galamb papné), pa kasnije njegova dva romana, »*Djevojke sirote*« (Árvalányok) pa »*Rosna ruža*« (Harmatos rózsa) prenose nas također u svijet seoske inteligencije: popova, učitelja, đaka, propalih džentrija, i selo u tim romanima jedva dahom diše. Žice tihe lire tonu u smirenost i prigušile su napeti zamah ovih romana, lažni govori, zagušeni dimom iz lula i od opojnosti jeftinih vina, prašte bezračnim trgovima, a skitalačka ljubavna igra, opojnost, koja izbija

u žudnji, smiruje se i umiljava se bračnome drugu. Ovi su romani postali romanima od piščevih đačkih doživljaja, od uspomena s pješačenja, kad je autor za neko književničko društvo skupljao folklorističke uspomene i pučke popijevke; a da se ljubavni problemi i borbe spolova u tim mladenačkim radovima nisu izgladile u idile, to je oznaka onoga romansijerskog smjera, što od lirskoga temperamenta skreće prama realizmu, i koji u romanu *»Za božjim leđima«* (Az isten háta mögött), u tom crtežu malomještanskog i činovničkog društva maloga grada, nabačenom nesmiljeno objektivno, gotovo hladnim bojama, korača već stopama pisaca realista-klasika. U ovom romanu prikazuje on život jednog malog grada, u gorskom kraju, moglo bi se reći: pola sela, pola grada; upravo je stopio selo i grad; i on, koji sve tako vjerno fotografira, tako točno riše, ovdje već ne pravi razlike između Madžara i Madžara, jednako utonula u vino, jednako otupljela u hajci za ljubavnim radostima, ne pravi razlike između seoskog i gradskog čovjeka. A time se objašnjava činjenica, zašto su između sviju romana Zsigmonda Móricza baš ovaj preveli na najviše jezika, u najviše naroda. Jer se na temu ovoga romana, na njegov ugođaj, na lica njegova i na onu sliku škole, prikazanu svježe, gotovo nabito, što veže mlade ljude sa ljubavnim životom odraslih, sitnu tragediju đaka žutokljunaca sa slomom zrele žene, može naići zapravo u književnosti svakoga naroda. Ali kako je to Móricz zapažao, stisnuo na malo prostora, gotovo kao zavio u zagušljivu malogradsku prašinu, kako je nesmiljeno nabrusio istinitost svega toga, kako je dao da krv menstruacije otplavi svu čežnju i svu mladost jednog ženskog života, to je već više nego naturalizam pod svaku cijenu. Ovdje se između ispičutura, koji prazne pivske čaše u krčmi na drumu, između prljavih spolnih igara žutokljunih đaka, između zajedljiva naklapanja ladanjskih žena dižu uvis zvuci lire, što prže i pale; a u njima sestrinski stopljena madžarska Ilošva s francuskom Yonville, gospodin učitelj Pál Vereš sa Charlesom Bovaryem, i groteskno crtani skok kroz prozor gospođe Vereš. U svemu tome psihologijska analiza samoubistva Emme Bovary zacijelo može da nađe klice

tragedije tih dviju žena, koje se lome kod prvih znakova starosti.

Mnogo bi još valjalo pričati o velikim njegovim romanima, bijesnima i bučnima od bravuroznih likova, o *»Kerek Ferkó«* i o Szakhmáry Zoltánu iz *»Uri muri«*, koji s duševnim mukama velikih osjećaja u srcima svojim iznose, opojeni pićem, svoje borbe sa samima sobom, dok oko njih kartaške bitke zadimljenih kavana i rasklimani njihovi biljarski stolovi, nevaljala ciganska svirka i beskrajne terevenke po domovima dozivlju u pamet potonuli sretni madžarski život, koji je dospio do svjetskoga rata. A novele i pripovijesti, na čelu im *»Bijedni ljudi«*, stisnute u ono nekoliko svezaka, što nam prikazuju njegove ratne spise, ostavili su u duši piščevoj neizbrisive i duboke tragove. Koncepcija spomenutih pripovijesti, pa »Bijednih ljudi« takova je, da se na nju mogu da odvaže samo geniji. A Móricz je pod smirenim jednim nebom, u vedrini nasmješljiva sela, usred srijede seoske tišine opisao svjetski rat, kako vojnik na dopustu dolazi kući i započinje rat protiv bijede. Robi i ubija — ali kad između oružničkih bajuneta dolazi do svijesti, govori rasplakanom svome djetetu samo ovo:

»Sine, dragi moj sine... donio sam ti malo medenjaka... neka ti to majka dade...«

U ovim pripovijestima pred nama stoji Zsigmond Móricz sav i potpun, istinit, ljudski, umjetnički, zvonko, tu on svladava sitničave zapreke između pojedinih doba i pojedinih državnih međa, a što slijedi iza »Bijednih ljudi«, to je već ispunjenje, već pomaljanje snažne one i velike ličnosti, koja je time, što je obogatila madžarski duševni svijet, ušla u svjetsku književnost. Napisao je *»Baklju«* (Fáklya), veliki roman mlada popa, koji se bori i traži svoj put, napisao *»Budi dobar do smrti«* (Légy jó mindhalálig), borbu iz tragičnog dječjeg svijeta i u njemu život maloga gimnazijalca, koji se izvija iz sputanosti, svijet djeteta, koje se bori s poderanim cipelama, s izgubljenim šeširom, s računima pralje, — napisao nešto, čega je dostojan samo melankolični, od ljudi zazirući C.

F. Meyer sa svojim »Leiden eines Knaben«, tim školskim patnjama, tom ranom smrću maloga Juliana Boufflersa. Zsigmond Móricz daje nam i najsavršeniji madžarski historijski roman »*Vilinski vrt*« (Tünderkert), o Erdelju 17. stoljeća, o plaćenicima, gladnim ženama, o pogibiji djece, o otetom blagu, te kroz šaroliki kalejdoskop nesmiljenosti, gramzljivosti, smrtna straha i žudnje za jelom, pilom i ženama oživljuje perspektive historije; svaki joj lik živi, jer je mjesto monotonih povjesnih slika naslikao kistom, natopljenim krvlju, vatrom i strašću, kistom dostojnim boja Breughela i njegovih drugova sudbinu malog Erdelja, što se bacaka u borbama između Báthorya i Bethlena. Između toga više malih romana i novela, pisanih blijeskom onoga gotovo stenografskoga opažanja i zdravim tekom za život, što je podigao madžarsku novelističku književnost u prve redove svjetske novelističke žetve; pa drame, u kojima se u gotovo strindbergovski napetim prizorima o protivštinama između gospodske i seljačke klase ističe ona snaga pozorišnoga pisanja, od koje široka epičnost romanopisca Zsigmonda Móricza provaljuje uvijek s dramskom energijom, pa sve noviji i noviji romani, koji su već pravi odrazi današnje Madžarske. Ima od njega roman, najnoviji, »*Rodbina*«. Taj je roman prava tragikomedija provincijskoga velegrada, slika epohe i porazna satira na rodbinstvo, koje poput polipa upija u sebe imetak toga grada, njegove socijalne i stvaralačke sile, njegove uredbe. Obori, konaci u grmlju, gradnja mosta, podizanje škole, muzej, sve su to samo prilike, da se općinski imetak slije u njihove džepove, da grade vile, da održavaju vječne terevenke i da u smrt natjeraju onoga, tko ne će s njima da pljačka. To je veliki roman istine i zbilje, koji nas potresa i nagoni na razmišljanje, i noviji dokumenat pisca, koji polaganim ali dugim koracima poput težaka, koji jesenju brazdu zasijava, kroči naprijed i svjetskoj slavi ususret.

Zagreb, u ožujku 1934.

Ernö Kázmér

AZ ISTEN HÁTA MÖGÖTT

I

Gospodin učitelj Vereš htio je da prijeđe na drugu stranu, ali troja velika seljačka kola prolazila su pred njim ulicom.

— Eto ti ga nà, — reče sam sebi, — baš su mi ovi morali stati na put... Ali kuda je samo mogla otići moja žena? Sad tamo čeka onaj jadni kapelan...

Zafitiljio je debele crne brke i opipao nos, koji je bio u njega priličan; kad bi ga se zastidio, uvijek bi govorio, da su i stari Madžari imali ovako orlovske nosine...

— Sretan vam posao! — povikne gore spram zadnjih kola, na kojima je sjedila kao na prijestolu gospa Malecka, žena čizmarova, na poklopcu silnog svog željeznog sanduka. Čizmari su polazili na sajam, pa su već za sumraka morali krenuti od kuće, da do zore stignu.

Učitelj se nasmiješio, gledajući za čizmaricom, za koju su svi znali, da je oštra jezika. Njenoga šatora nije kupac ostavljao praznih ruku, ako nije htio da čuje, po što je rif sirutke. Kome je ona izabrala par čizama i rekla mu: »To je nešto za vas«, taj ih je morao kupiti, ili jao i pomagaj. Ostali čizmari na sajmu vrlo su zavidali šeprtlji Maleckome zbog te žene, jer njena se škrinja ispraznila, dok se njihova vratila kući — kako je i došla — puna. Kod kuće su se, doduše, izmirili sa sudbinom, jer se gospa Ma-

lecka opijala i svađala, pa njene ćudi ne bi podnio ni svetac osim starca Maleckoga.

Gospodin učitelj Vereš popostao je još časak i gledao za kolima. Sviđalo mu se, što ilošvanske čizme odlaze tako daleko, i što će ih boršodski Mateki, prebačene preko ramena, ponijeti po selima duž cijele rijeke Šajo.

Zatim je brzim, sitnim koracima prešao preko puta i na drugoj je strani koračao dalje prama gradskom trgu.

Izvukao je iz džepa jednu portoriku i putem ju gnjeo prstima, da je pucketala. Zatim je iščeprkao male nôžice, kojima je odrezao vrh cigare. Uto je opazio, da mu dolazi ususret mladi neki kolega, koji je došao u grad samo na zamjenu, pa mu se nije učinilo potrebnim, da se s njime pobrati.

— Dođite samo, kolega Bardoc! — dovikne mu izdaleka.

Mladić je i onako dolazio prama njemu, pa da je i htio, ne bi se mogao ukloniti susretu; stoga mu se učinilo sasvim suvišnim, da mu ovako »na očigled svega grada« domahuje. Ta napokon nije mu ni starješina; Pal Vereš samo je naslovni ravnatelj, pa kojim pravom onda postupa sa čovjekom kao sa psom? Njemu da domahuje! »Pst!«... Pa tko je on?

— Imate li možda šibice, gospodine učitelju? — zapita Vereš ni pet ni šest.

— Pa možda imam, — odgovori mladić, izvadi iz džepa kutiju šibica i zapali jednu. Prinese je cigari svoga kolege i htjede bez riječi da pođe dalje.

— Gledajte samo, gledajte! Zašto ne uzmete nešto ovakovo? — reče Pal Vereš i izvadi iz džepa malu spravicu od niklja; pritisne na jedno puce; poklopac spravice odskoči, i u isti mah lizne iz nje mali žuti plamečak.

— Što velite na ovo? — upita zadovoljno i sav ushićen stane da ponavlja to čudo. Zatvarao je poklopac i opet ga otpinjao da odskače. — Automatsko kresivo.

Mladi se učitelj nasmiješi omalovažavajući. Cijela mu se stvar učinila djetinjastom, a uostalom je to već i vidio.

— Da, zbilja, — reče gospodin Vereš kao čovjek, kome je odjednom nešto palo na pamet, i uhvati lijevom rukom najgornje puce na kaputu svoga kolege. Ali u taj par opazi, da na drugoj strani stoji u vratima trgovine željezom gospođa Piačekovica, i on je pozdravi.

— Ljubim ruke! — tiho je izustio taj pozdrav, jer ga i tako ne bi čula ona, kojoj je bio namijenjen.

— Da, zbilja, gospodin kolega, — reče zatim držeći još uvijek puce mladića, koji se, crven preko ušiju, domišljao, dokle će ga u ovom gradu još ponižavati. — Niste li vidjeli moju ženu?

»Što se mene tiče njegova žena?« mislio je u sebi kolega Bardoc, koji bi dao i petogodišnji svoj doplatak, da je sada mogao spretno i diplomatski uvrijediti naslovnoga ravnatelja.

— Zar nije kod kuće? — zapita, jer nije znao ništa pametnije reći.

— Nije!

— Čudnovato!...

Opazio je, da je rekao nešto naročito, jer su sitne i nestalne crne očice gospodina Vereša, koje su već bile počele oblijetati cijelom ulicom, skočile opet natrag k njemu.

Vereš nije ni čekao odgovora, jer je već po prvoj riječi vidio, da Bardoc ne zna ništa o njegovoj ženi, ali je sada, sav smeten, polagano ispustio puce na mladićevu kaputu.

Kolega se poslije tolikog ponižavanja sada najednom počeo osjećati vrlo ugodno. »Dečko je to i pol«, pohvali on sama sebe u trećem licu za taj spretno dobačeni tvrdi orah. I najnedužnija žena može se slučajnom jednom riječi iznijeti na glas!... Pa uostalom, tko zna, možda i nema na svijetu nedužne žene.

Bog bi znao zašto, ali se Vereš nije usudio zalaziti dublje u to pitanje, već je naglo i jedva se dotičući uhvatio ruku svoga kolege i požurio svojim putem.

— Ej, sunca mu, moram brže. Gdje ću naći svoju ženu? Jadni kapelan načekat će se kod mene... Što je time mislio reći ovaj čovjek?... Zašto »čudnovato«?... Zacijelo je kod Dvihallyevih. Idem ja kolegi Dvihallyu... Zašto bi to bilo čudnovato?... Zar ne može žena odlaziti od kuće?... Čudnovato!

Rasijano je išao dalje i tek u posljednji čas opazio, da mu na drugoj strani dolazi ususret načelnik. Prepadne se, da će zakasniti s pozdravom, pa podigne šešir tako visoko, da to nipošto nije pristajalo napetom odnošaju između njih dvojice. Vrlo su se ljutili jedan na drugoga zbog neke školske stvari, te mu ne bi bilo drago, kad bi načelnik pomislio, da se on njega boji. A kad tamo, ide ti taj trcljasti, trbušasti načelnik, kao da je već i pobijedio. Sad je tek Vereš odlučio, da će napisati onaj oštri članak u »Svijetu«, kojim će raskrinkati do gola svu tu bandu, koja se ovdje razmeće...

Na prozoru trafike nalaktila se kćerka trafikantičina Rozika. Zgodna mala djevojčica, samo što ima pjege od sunca. Dođe mu iznenada, da bi maloj djevojčici trebalo reći koju laskavu riječ.

— Zdravo, Rozika! — pozdravi on svoju bivšu učenicu, koja je već bila malo digla nos, pa joj se nije učinilo pristalim, da prva pozdravlja muškarce.

— Ima li u vas nešto ovakovo?

— A što to? — zapita djevojčica radoznalo.

— Pa ovo, evo, ovo! — i za tren već je i pucnuo automatskim kresivom pred frnjastim nosićem djevojčinim.

Rozika krikne prenemažući se sitnim krikom i pretjerano zaprepašteno ustukne glavom.

— Joj, kako ste me uplašili!

— A što je to, što je? — pohiti k njima i trafikantica.

— Automatsko kresivo! Ovakovo nešto nema u vašem dućanu, poštovana gospođo! — i gospodin učitelj veselo stade pucketati poklopcem nikljaste spravice.

— Kako ne bi imali? Komad po dvije krune i pedeset filira.

— Nije moguće!

— Daj amo, Rozi! Sasvim isto!

Rozika izvadi dva komada te ih doda učitelju. On ih ogleda čudeći se.

— Istina! — reče. — Upravo isto! Upravo isto!

— Dvije krune i pedeset filira!

— Nečuveno. Dakle se ja zbilja moram dati od svakoga nasamariti!

— A koliko je gospodin učitelj dao za to? — nametala se brzopleta Rozika.

— Stidim se i reći. Boga mi, stidim. Pet kruna.

— Isuse! Je li moguće! — pljesnu dlanovima u isti mah i trafikantica i njena kćerka. — Zacijelo od kakvoga putnika sljepara! — doda trafikantica.

— Do sto đavola, ali je sad već svejedno! Niste li vidjeli moju ženu?

— Ne, — reče trafikantica nesigurno. — Zar ne, Rozi, mi je nismo vidjele.

— Ja bih je svakako vidjela, jer sjedim ovdje već od podne...

— Kistihand, — reče gospodin Vereš i povrati kresiva. — No, ovim su me baš prevarili. Ali ništa zato. Ne bilo veće nesreće... Zacijelo mi je žena kod kolege Dvihallya. Idem k njima.

— To bi moglo biti. Ali ovuda nije prolazila. Možda onom uličicom.

Vereš je, držeći u ruci svoje kresivo, prešao opet na drugu stranu. Kod brijača nije bilo nikoga, i golobradi Pečenye izađe pred učitelja prošavši kroz nabrani zastor protiv komaraca.

— Sluga ponizan, gospodine učitelju! Ne biste li izvoljeli unutra?

Učitelj pogladi svoj neobrijani podbradak, što ga je sâm brijao svake nedjelje ujutro, te će odgovoriti:

— Ne... Ali pogledajte samo, kako mi je krivo učinjeno: kupio sam ovo kresivo... — U taj mah opazi, da mu se cigara ugasila. Izvadio ju dakle iz usta i spremio u džep. — Nasamarili su me njime.

— Ta valjda nije? — reče brijač, koji sad već nije bio nikakav privrednik, nego obični radoznali bližnji.

— Pet kruna dao sam za to, a ovdje ga kod trafikantice prodaju za dvije krune i pedeset filira.

— Nečuveno! Pa to je strašno! — užasavao se brijač. Ali zapravo nije osjećao nikakve sućuti, jer se ipak ne može tako točno odijeliti u čovjeku bližnji od privrednika. A učitelj se i tako dolazio šišati samo jedanput u dva mjeseca i plaćao svaki put trideset i pet do četrdeset novčića. Odviše sućuti dakle ne zaslužuje, ali ipak nešto malo, jer je u Godsku ulicu, u kojoj stanuje učitelj, došao novi brijač, pa bi mogla zaprijetiti opasnost, da mu odvuče staru mušteriju...

Učitelj se oprosti od brijača, klimnuvši glavom, i pođe dalje.

Ususret mu je dolazio jedan Slovak iz Garama s velikim šeširom i pojasom. On mu dovikne slovački:

— Koga tražiš?

— Ja, molim ponizno, pan urođeni, tražim pana doktora.

— Što? — reče učitelj i radoznalo ga stane ispitivati, — kojega doktora. Zar čudotvorca?

Dakako, koga bi drugoga Hronjec i tražio? Dakako, dakako. Učitelj se malo ljutio, što je taj židovski liječnik na takvu glasu, ali se s druge strane i radovao, što po ilošvanskom liječniku dopire glas njihova grada čak do Garama.

Pošto ga je sve na svijetu zanimalo, Vereš se temeljito propitao i o bolesti seljakovoj razmećući se pri tome svojim odličnim poznavanjem slovačkoga govora.

Zatim pođe dalje i ponovo uzdahne:

— Ah, ah, gdje bi samo mogla biti ta žena? Jadnom će kapelanu biti strašno dosadno. U gradu nema on nijednoga znanca, a ja sam ga ostavio sama. Ali zašto je ona i otišla Dvihallyevima u ovo doba?... Kako bismo se dobro proveli, da je sada kod kuće... Ah, ta žena!

Na uglu je zašao u nabavljačku zadrugu. On ju je osnovao, pa mu je s njome bilo, kao da se radi o njegovom vlastitom djetetu.

Čim je stupio u lokal, prožet octenim, petrolejskim i drugim neodređenim vonjevima, razabirao je veliku galamu.

Tamo je bio Pišta Mate, učitelj iz susjednoga sela Druhonjeca, ljuteći se i nesmiljeno prepirući.

— Svinjarija je ovako postupati sa čovjekom! A što sam ja, da sa mnom smiju ovako?

— Što je, što je? — zapita ga Vereš, stavljajući mu jednu ruku na rame, a drugom rukom vadeći iz džepa cigaru, koja mu se čas prije ugasila.

Čim je Pišta Mate ugledao predsjednika nadzorne komisije, okrene se k njemu.

— Kakve vi to bezobrazluke sa mnom tjerate?

— A što je? — zapita Vereš mirno pomoćnika, dok je prstima gnječio cigaru, da je škriputala. — Ja ništa ne znam!

Pišta Mate zabaci glavu.

— Samo se nemoj prenavljati.

— Molim lijepo, — uplete se pomoćnik, koji je bio zapravo kožarski kalfa, ali jer nije volio taj zanat, nego silom htio da postane gospodin, rodbina ga je smjestila u Zadrugu kao poslovođu. — Molim lijepo, gospodin se učitelj ljuti zato, što ne dajemo svemu selu na njegovu knjižicu...

— Ne, ne, prijatelju, to ipak ne ide!

— Ne? Onda ja istupam iz Zadruge sa svim selom, pa ću načiniti druhonječku zadrugu! Vidjet ćete, kakav će vam lijep profit izmaknuti.

— Ah, hajde da radije ispijemo čašu piva!

Pišta Mate trzne ramenom, na koje je objesio lovačku pušku, odmakne šešir iz čela i pođe naprvo. Vršcima prstiju zafitiljio je male plave brčiće i prkosna lica izašao iz Zadruge.

Čim su izašli, kožarski kalfa migne očima.

— Prefrigan je svetac taj Mate! Na koncu godine traži on procente od onoga, što je sve selo nakupovalo na njegovu knjižicu.

— Naš gospodin učitelj ima zacijelo više plaće nego dva popa! — reče slovački neka žena iz Druhonjeca, kojoj je sada poslovođa davao bez svakoga sustezanja sve, što god je zatražila na učiteljevu knjižicu.

Učitelji su međutim ušli na dvorišna vrata obližnje glavne gostionice.

Ljeto je bilo sušno i vruće, ali to dvorište nije moglo da bude bez blata. Pod svedenim lukom kapije bilo je nečistoće i smeća u izobilju. S dvorišta je udarao u lice zadah gnoja, a nadesno, kroz otvorena vrata točionice, vonj rakije.

Pošli su nalijevo, kroz staklena vrata, u široki otvoreni hodnik, pa na prva vrata u sobu za gospodu.

Presvođena dvorana još je bila prazna i dosta mračna.

— Bertice! Bertice! — vikne Pišta Mate i stane se ogledavati po sobi.

Samo je jedan gospodin sjedio kod jednoga stola, novi pristav, kojega su tek nedavno premjestili ovamo k sreskome sudu. Čovjek, izgleda, ne baš simpatičan, jer nije bilo u njega onih žestokih kretnja, po kojima se složne bekrije odmah prepoznavaju. S druge strane bio je dobar znak, što je prilično mnogo sjedio u gostionici. Dakle ipak nije onakvo odurno škrabalo, koje znade godine i godine da prosjedi u sobi sam za knjigama.

— Klanjam vam se! — pozdravi Pišta Mate, koji je znao, kako valja pozdravljati svakoga čovjeka.

— Dobar veče! — prihvati pristav i mahne im, da sjednu k njemu.

— Lijepo nam je ljeto ove godine! — reče Mate i postavi pušku do nogu.

— Što lovite sada, gospodine učitelju? — zapita pristav.

— Sada? Sada lovim ljude! — odgovori Mate i zabaci lijepu i smionu svoju momačku glavu s ozbiljnim i sjajnim očima.

— Ta valjda nije! Izvolite pripaliti.

Gospodin Vereš je šutio, jer se osjećao strašno nevoljko; opet su mu došli na um žena i onaj kapelan, koji ga je kod kuće u stanu čekao... Izvadi svoje automatsko kresivo.

— Izvolite evo vatre...

— Kakva je to u tebe vatrena mašina? — zapita Mate.

— Nasamarili su me s njom. Platio sam za nju pet kruna.

— Pet? — reče pristav i pripali cigaretu, — onda su mene još jače nasamarili, jer sam ja za svoju dao sedam.

— Hahaha! — zasmija se u sav glas gospodin Vereš. — Onda je sve u redu, jer onda mene nisu toliko ni nasamarili! — nato i on pripali svoju portoriku.

Mate uzme kresivo i stane ga pregledavati.

— Lude li spravice!

— Kod trafikantice ju možeš kupiti za forintu i dvadeset i pet krajcara komad.

— To je skupo, — reče Mate.

— Skupo? Kad sam ja dao za nju pet kruna,

— A ja sedam?

— Eh, brate, kad je netko gospodin, onda neka plaća za nju pet, pa i sedam kruna! Ali ja da pođem u trafiku i ovo da kupim? I da za to dadem forintu i dvadeset i pet! To je bome odviše skupo! Koliko šibica mogu dobiti za forintu i dvadeset i pet novčića!

Svi su se nasmijali i dali mu pravo.

Došla je Bertica. Gospođica. Plavojka, krupna i mirisava djevojka, ne baš odviše mlada ni odviše nedužna, ali su svi znali, da ima u štedionici dvadeset tisuća kruna. Gostioničar se zatelebao u nju, pa davao večerom od devet sati dalje na svoj račun vina, piva, a prigodice i šampanjca. To joj je pribavilo opće poštovanje, pa su joj gospoda davala uvijek trostruku napojnicu, a ništa nisu od nje tražili.

— Čašu piva, Bertice!

— I meni jednu.

Bertica pali električno svijetlo i vlada se mirno kao domaćica.

— Nema smisla, da gospoda budu u mraku, kad nema gospođa.

— Sjednite među nas, Bertice! — reče gospodin Vereš đavolasto i zamljeska pritom jezikom, namigne očima i pogleda pristava značajno u oči.

— Sjest ću, ali ću najprije donijeti pivo!

I odskakuće napolje.

— Stari jarče! — reče Mate i udari Vereša po ramenu.

Vereš se nasmiješi kao čovjek, kojemu su silno polaskali.

— A kakvu samo ima lijepu ženu! — reče Mate i potrese prijatelja za vrat. — Bećaru nijedan! Kasirice mu trebaju! A što će na to žena! Krasna žena! Mlada i lijepa!

— Jeste li se možda nedavno oženili? — zapita pristav.

— Zar ne poznate njegovu ženu, gospodine pristave? Ah, divna žena! Zaista ne razumijem, kako je ovo matoro kljuse došlo do nje.

Vereš se neprekidno smiješio. Sasvim mu je dobro pristajao taj tihi, zadovoljni smiješak; lice mu je od njega dobivalo nešto povjerljivo, nešto očinsko.

— Poznaju li gospoda novoga kapelana? — najednom će Vereš živo zapitati.

— Je li već ovdje?

— Ovdje je. Kod mene. Ostavio sam ga kod kuće. Poveo sam ga sa sobom, da ga prikažem svojoj supruzi, ali kad tamo, žene nije bilo kod kuće, pa sam rekao kapelanu, neka počeka, dok ja potražim ženu.

— No, ovdje je baš tražiš na pravom mjestu! — smijao se Mate.

— Sjajan momak!

— Je l' kapelan?

— Svidjet će se mojoj ženi!

— Zašto?

— Pa mislim, samo tako. Zašto joj se ne bi svidio? Dobar je to mladić. Tih. Pa i pametan. Mladić obrazovan i vrijedan. Dobro smo se namjerili na njega. I lijep je.

— Sto mu gromova! Ne će li to biti malo previše?

— Pa svakako, jer ću zbog njega dobiti od svoje žene... Do bijesa, što već jedanput ne dolazi to pivo?

Pristav je zamišljeno gledao u oba učitelja. Mislio je na gospođu Bovary i na vanredni njezin slučaj, koji se nikada više ne će ponoviti. Ali nema tako velike žene u ovom malenom gradu... Da bi netko postigao takve razmjere, za to treba velika kultura... A svijet, u kojemu se ovdje živi, karikatura je svih karikatura... Ovo je već potpuno učmalo. Dosadno, naprosto učmalo... Gdje su ovdje one boje, ona raspoloženja, što ih ostavlja maglovita uspomena na francusko malograđanstvo u Flaubertovoj knjizi? Tamo je život pun bojâ i mirisa, a ovdje je sve tako trijezno, tako plitko... ne može biti banalnije stvari, nego preljub u ovom društvu...

Pristav stisnu svoja opora usta i nekako strano stade gledati iz svoga kuta u ova dva čovjeka. Mogao je lako zamisliti, kako bi ovaj mladi učitelj sa svojom banalnom ljepotom mogao započeti odnošaj sa suprugom starijega, ali sama ta misao ubijala je svaku iluziju: bilo mu je, kao da život, što ga ovdje okružuje, čini uopće nemogućim samo življenje...

— No, ja tu Berticu ne ću dalje ni čekati, — reče iznenada Vereš.

— Čini se, da su načeli novu bačvu.

— Onda ju vi, dragi prijatelju, ispijte do dna. Ja moram ići. Nije u redu, da sam onoga mladića ostavio onako sama... Idem po ženu. Ali zbilja! Gospodine pristave, dođite jednom k nama. Primit ćemo vas vrlo rado. Moja će se žena osobito radovati.

— Molim, ako... — reče pristav kolebajući; nije znao, kako bi odbio poziv.

— Nikakav »ako«. Prekosutra ćemo se naći na večeri kod nas. Hoćete li? Priređujemo večeru u čast mladome kapelanu, to jest: pozvat ćemo nekoliko dobrih znanaca. Bit će samo bolje društvo... Hoćeš li i ti k nama?

— Pa ne mogu ja, brate, svaki dan dolaziti ovamo iz Druhonjeca...

— Imaš pravo!... Dakle, do viđenja!

Skinuo je šešir s klinčanice, prihvatio svoju palicu i pružio ruku pristavu s počitanjem, a Mateu intimno, prijateljski. Zatim se još jednom poklonio i otišao.

— Gospodine učitelju! Gospodine učitelju! Kuda ćete! Zar ćete ostaviti svježe pivo!

Bertica je dolazila noseći tri čaše pjenušavog piva.

— Sto mu gromova ilijinskih! — našali se Vereš, — pa dajte ovamo.

— Vrlo je dobro.

— Pa neka je i otrovno, stalo meni! Samo da je iz vaše ruke! — ispije pivo na dušak i vrati čašu ponešto zažarenih očiju gospođici, koja je na to smiješeći se čekala.

— Jelda je bilo dobro? A malo da niste pobjegli pred njim!

— Kako bih pobjegao?... Evo plaćam.

— Čas prije prošla je ispred gostionice vaša gospođa, gospodine učitelju!

— Phi, onda pogotovo idem! Sluga pokoran, gospodo! Sluga pokoran! — požuri se on u smiješnoj

brzini i klizne kroz vrata. Čim je zamaknuo u mrak, učinio se još nižim nego što je uistinu bio.

— Stari luđak! — smijao se i tresao glavom Mate. — Ali supruga mu je zaista interesantna žena!

— A koja je to? Ja je ne poznajem! — reče pristav.

— Kako da je ne poznajete? — uplete se Bertica, — svakako ju poznajete. Nosi široku, plosnatu crvenu kapu.

— Plavka? — zamisli se pristav.

— Kakva plavka. Brineta! — reče Mate.

— Što to govorite? Kako bi bila brineta. Kosu, doduše, ima kestenjastu, ali je inače prije plavka. Put je u nje vrlo bijela. I zlatan zub ima.

— Aha! Zlatan zub. I velike, živahne, porugljive oči!

— Da, da! To će biti ona!

— Divna žena! — ponovi Mate i ispije pivo do polovice.

— Znam o njoj zgodnu priču, — poče Bertica brbljati. — Nedavno je bila kod svojih roditelja, a kad se vratila, dočekala ju je služavka viješću, da su joj prasići pocrkali! Nato ona pljesnu u dlanove i reče: »Hvala dragom Bogu, da su pocrkali!«

Mate je također dobro poznavao tu priču, ali joj se sada ipak grohotom nasmijao.

— Fina dama! — reče kasirica. — Ne voli hraniti svinje, a muž ju na to silio... »Hvala dragom Bogu, da su pocrkali!« tako je rekla.

Pristav se zapanjio. Duboko ga se dojmilo ovo nekoliko riječi. Kao da je netko čarobnim štapićem rastavio pred njim blatne valove onog učmaloga života, a on, — kao u časovitom blijesku munje, — zagledao u dubinu življenja, u kojemu je bilo pokopano tako mnogo dragocjena blaga...

— A kako se našlo to dvoje? — zapita.

— Pa na pošti. Ona je bila siromašna djevojka, gospodska kći, pa otišla k pošti. Bila je ovdje kod po-

štarevih. Ali ni tamo nije voljela raditi. Nije joj bilo odvratno samo hraniti svinje!...

Na licu Bertičinu odražavalo se omalovažavanje, kojim građanske žene gledaju na čovjeka, koji, kad svinje pocrkaju, kliče: »Hvala Bogu«... Pristavu se, naprotiv, najednom kroz malu ovu pukotinu življenje učinilo tako ružičastim, da mu se od toga vratila volja za život, vratilo raspoloženje, podobno da stvara iluzije. I odjedared odluči on, da će svakako poći onamo na večeru. Hoće da izbliza vidi tu ženu, spram koje je i kasirica glavne gostionice tek primitivna, zakiseljela — malograđanka.

Međutim je Vereš dostigao svoju ženu.

— Dušice! — vikne on za njom.

— No, što je! — zaustavi se ženica.

— Cijeli sam već grad obišao zbog tebe. Gdje si bila?

— Pa valjda kod Dvihallyevih! Gdje bih drugdje i bila?

Vereš bi se volio uhvatiti ispod ženine ruke, ali je ona pred njime stajala tako hladno, da se nije smio na ulici izložiti, da ga odbije.

— Doveo sam mladoga kapelana, da te s njim upoznam.

— Vrlo mi je drago, — reče žena prezirno naprćivši usnice.

— Čeka kod kuće, jer sam ja potrčao, da tebe potražim.

— Ne razumijem, kako možeš ikoga ostaviti u našoj kući. Stan nam je tako neuređen. Zar nisi mogao čekati, dok ja dođem kući?

Muž osjeti, da i sada žena ima pravo, pa se nije usudio ništa odgovoriti.

Misli su mu stale kojekuda lutati, i najednom mu padne ovo na um: Što je onaj Bardoc htio reći onim »čudnovato«!

A glasno reče:

— Novi je pristav obećao, da će prekosutra doći k nama na večeru.

— Uistinu? — reče žena u čudu.

Dok nisu stigli kući, nije progovorila više ni riječi. Muž bi joj volio znati, na što misli. Ali to je bilo nemoguće. Ne može muž znati, na što mu žena misli.

No kad su zakrenuli u Godsku ulicu, pade mu nešto zgodno na pamet:

— Srce moje, pa ja sam kapelana ostavio u knjižnici, gdje je ostao čitajući. Ne ide on u druge sobe.

Pogledao je ženi pažljivo u lice, koje je dobro vidio, jer su baš stajali pred električnom uličnom svjetiljkom, ali razabrao nije ništa.

Opet bi se volio uhvatiti ženi ispod ruke, ali mu ta jednostavna kretnja nikako nije polazila za rukom.

Nabrao je zato čelo ispod tvrdoga šešira i duga nosa nastavio da capka uz ženu.

II

Poslije večere rekao je gospodin Vereš:

— Nema ništa ljepše pod nebom, nego ostati ovako kod kuće. Čovjek se osjeća udobno, ne brine se ni za što; tu mi je žena, tu prijatelj, tu sinovac, što god je oko mene, sve mi je sklono, čak i sve pokućstvo poznajem već odavno. Ovaj ormar za knjige stajao je još u moga djeda, koji je bio jadni pop, sve do svoje smrti. Taj stolac, na kojemu sada sjedite, gospodine kapelane, star je najmanje sto godina. Ali je zato tako jak — kad bih danas dao napraviti stolac kod stolara Makovića — da taj kraj njega ne bi vrijedio ni lule duvana.

Tu je zastao, jer je imao neprilike sa cigarom. Počeo je snažno uvlačiti dim, vadio ju iz usta i opet stavljao natrag, zatim izvadio iz džepa papirnati tuljac, pa brižno cigaru utisnuo u nj i iznova ju stavio među pocrnjele zube.

— A ipak je danas sve mnogo skuplje, — reče kapelan.

— Nije ne, ja velim, da nije.

Dignuo je čašu i pružio je, da se kucnu. I kapelan je digao svoju, i učiteljev sinovac, gimnazijalac, kod njega na stanu i hrani, nije se nećkao; i on je pružio čašu. Ali kapelan se u posljednji čas predomislio i okrenuo se prama domaćici:

— Ali, milostiva gospođo, molim vas, da se i vi jedanput kucnete.

Mlada je žena sjedila na svom mjestu, nalaktila se na stol i slušala razgovor. Sada se malo nasmijala, pri čemu joj je bljesnuo desni očnjak, koji je bio od zlata.

— Još ćete me opiti, — reče onda.

Muž joj nato udari u grohotan smijeh.

— Žena je najljepša, kad je malo čvrknuta! — klikne on. — Pij, srce moje, anđela mu mjedenoga!

Kapelan ju je nutkao, pružajući joj čašu; mlado mu se i oblo lice već zažarilo od vina, oči mu sijevale, a tanki, kovrčavi plavi brčići stršili mu do ispod oka. Gledao je u taj čas u ženu, kao da mu je rođena sestra, ili obožavani ideal, ili vjerenica njegova srca. Žena je osjetila, kako živo plamsa prama njoj ta muška vatra, kojoj se ne može odoljeti.

Pograbila je čašu i s nekom majčinskom nadmoći, ali i sa ženskom koketerijom kucnula u čašu mladićevu!

— Ne znate se kucnuti, ne znate se kucnuti! — rekao je kapelan, a smjerao je na to, da se kod kucanja mora gledati okom u oko!

Žena se nasmiješila i, dok je čašu prinosila ustima, pogledala je u oči kapelanove, kao da je mislila kazati: »Zar i ovakva djeca hoće već da koješta znadu?« Zatim se opet nalaktila na stol, ali sada ne više jednom nego s obje ruke. Kapelan je ispio svoju čašu do dna i raskvašena lica gledao u ženu, kao da bi se rado pohvalio junačkim svojim ispijanjem. I opazio je, da su ženine grudi nabrekle pod pazusima, našto u njemu iskrsnu misao opojnija od svakoga vina: —

kako bi bilo, da on sada stane iza nje i, privukavši joj ruke ispod pazuha, obuhvati šakama one njezine oble grudi!

Domaćin je pio kao puran, zažmurivši očima. Kad je ispio, žmignuo je očima i nastavio mudrovati:

— Nije tako, molim lijepo. Da li je danas nešto skuplje nego što je bilo prije sto godina, to je vrlo teško reći. Kad je moj djed dao praviti pokućstvo za svoju kćer, sasjekao je u vrtu dva stara oraha i uzeo u kuću stolara skupa sa cijelom porodicom, pa mu je taj radio do proljeća. I živio je kod njega sa svoje petero djece. Koliko mu je platio u novcu, toga ja, molim, ne znam...

— Mnogo zacijelo nije! — reče kapelan. Rekao je to i nasmijao se, samo da već jednom uzmogne protusloviti, ali je učitelj to shvatio kao šalu. Lice mu se uozbiljilo i on, mlještući usnama, potegne brke sve do podbratka.

— Mnogo zacijelo nije, — pristane i on, — to je točno; ali, molim lijepo, izvolite samo promisliti, da izdržavanje jedne porodice: stolara sa ženom i petoro djece kroz čitavu zimu, danas ne bi bila nikakova šala!

Gledao je kapelanu u oči odlučno i ozbiljno, dok su mu trepavice podrhtavale, odajući da iz njega već počinje zboriti vino.

— Doista ne bi, — potvrdi kapelan, koji se, doduše, volio šaliti i dječački protusloviti, ali je sada promislio, da je danas prvi put u kući stranih ljudi i — što je glavno — u društvu jedne lijepe žene!... A moglo bi se i opaziti, da on zapravo nije ozbiljan i samostalan čovjek, nego samo đak... A pred ovako lijepom ženom! Iznova je pogledao na nju i vidio njene tamne oči, rumenu i garavu put, kroz koju je prosjaivala krv, porugljiva crvena usta — samo ga je zlatni zub smetao — pa punane grudi, od čega mu se oči nanova zamaglile.

Svratio je pogledom na učitelja i još jednom rekao:

— Ne, doista ne bi bila šala! — Zatim se stade domišljati, zašto je to zapravo rekao. Još će se na koncu i opiti! A to bi bilo strašno! Da se prve večeri opije pred ovako krasnom ženom! Sutra će odavde otići, pobjeći... A možda bi bilo najbolje da pobjegne još večeras...

Učitelja je osvojilo, što mu je kapelan u dva maha dao pravo. Podigao je čašu, ali je opazio, da je prazna.

— Hej, sinovče! — krikne on, — spavaš li ti, što li?

Gimnazijalac je sasvim tiho sjedio u dnu stola, da nitko ne opazi, da je on još uvijek ovdje, a nije već odavno otišao da uči. Sad je ustao, prišao buffetu, uzeo vrč s vinom sa drvenoga podnosa i redom svima natočio čaše.

— Što taj deran samo misli? A učenje, a? Sto mu gromova! Na maturu se sprema, a mjesto da se zavuče, kako bi dolikovalo vrijednom đaku i da uči hic, haec, hoc, on čepi ovdje i zjala prodaje. A što će biti s maturom?

Gimnazijalac je strašno prezirao svoga strica, koji je bio samo pučki učitelj, pa nije imao ni pojma o tome, što je taj hic, haec, hoc. Nasmiješio se i rekao samosvijesno kao kakav učenjak:

— Već ćemo mi nekako sazreti i maturirati.

— Znam ja, da i bundeva požuti na suncu, ali zato nikada od nje ne postaje dinja! — draškao ga stric, a svima se činilo, da je svoga sinovca izvrsno pogodio. I smijali su se na njegov račun, ali je samome stricu bilo već odviše toga postiđivanja te izvuče iz džepa sat.

— Deset sati, — reče. — Do sto đavola, kako to vrijeme brzo prolazi. Nismo ni opazili.

— A mogao si opaziti već po tome, koliko si vina sasuo u sebe, — reče žena.

— Pa nisam tako mnogo! — reče muž ozbiljno, osjećajući se postiđen, što žena pred drugima govori

s njim tako, kako je on imao običaj govoriti sa sinovcem.

— To još nije mnogo! — reče kapelan i upilji blistave oči u ženu, kao da su mu uz nju zakovane.

Učitelju je opet godilo, što je kapelan pristao uz njega, te krikne:

— Eh, pa onda ispijmo još jednu! Dopustit ću i tebi, sinovče, da ispiješ s nama još čašu vina, ali onda, molim, izvoli zaroniti u znanost.

Pili su. Učitelj samo gutljaj, da mu žena ne uzmogne i dalje spočitavati vino. Kapelan dva gutljaja, a gimnazijalac čašu do dna. Kad i onako više ne će dobiti!

— Neka ti i znanost dade, da iz njene kupe gutaš tolike gutljaje, sokole moj, kao što gutaš moje vino! — zaključi učitelj i nasmije se iz svega grla.

Sokol se zacrveni, zatim zaželi laku noć i naglo izađe.

— Krasno je to đačko doba, — reče učitelj, čim mu je sinovac izašao, — to je najljepše doba života. Ali zato ipak ne bih htio još jednom da budem đak.

Sve se troje nasmijaše.

— Kad pomislim, da bih sutra morao otići na sat i odgovarati pedagogiju, tako mi Boga, ja bih propao.

— Da, sjajna je to stvar, kad čovjek može reći: ispita više ne moram polagati! — reče kapelan s dubokim uvjerenjem.

— A morate li vi još polagati ispite? — zapita žena.

— Nažalost moram, milostiva. Još me čeka dušobrižnički. Sad sam upravo položio kapelanski.

— A kad ćete na onaj drugi?

— Za godinu dana.

— No pa dotle onda samo marljivo učite!

— Hahaha! — zasmija se učitelj gromorno. — Kapelan, pa da uči! Toga više nema. Sasvim druge stvari treba da uči kapelan! Na primjer: udvarati!... Ima ovdje dosta djevojaka!

Kapelan pogleda ženine grudi i opet mu se oči zamagle.

Žena je taj pogled već po drugi put opazila i sad je pogodila, što znači. Odmah se i nehotice pomaknula, izvalila se natrag na stolac i stala se napetih ruku protezati. Kapelan je zamagljenih očiju pratio njene kretnje i tako stidljivo i sa bojazni upijao u sebe talasanje njenih grudi, da se žena zacrvenila i pogledala u svoga muža, da vidi, nije li on što opazio.

Ali muž, od prevelike mudrosti, nije opažao ništa, nego je neprestano dalje govorio.

— Kapelan je već gotov muž. Nije to više nikakav đak. Taj ima drugoga posla. U životu, prijane moj, trebamo sasvim drugih stvari, nego što su one, koje se uče u školama. I može se reći, — klikne on sav oduševljen, što mu se misao razbistrila, — da u životu trebamo samo ono, o čemu u školama ništa ne znaju! Najvažnija je stvar ljubav! A što uče čovjeka o tome u školi? Pa onda, kako se stječe novac! Lijepo bi prošao onaj, koji bi u školi htio naučiti, kako se zaslužuje novac! A onda treba umjeti još i ugled zadobiti u ljudi! Pa i za to treba sasvim nešto drugo, nego izrađivati zadaće!

— Baš si pogodio! — reče žena. — U školi se zato uči ono drugo, jer ovo svatko znade i sam. A ono drugo treba da se uči!

I u jedan mah kao da se pitanje pred njima sasvim razjasnilo: sve troje se tome obradovalo. Ali iza toga postane učitelj tu misao raščinjati:

— Što? Latinski? Pa grčki? Čemu to treba znati?

Kapelan pogleda u ženu. Pitao ju je očima, treba li i to znati?

A žena rastegne porugljivo usta.

— Dakako da treba! Tko ni to ne može da nauči, taj je već pravi magarac, i nikad od njega popa. Ni gospodina. Ostaje zanatlija. Mladi ljudi trebaju da marljivo uče zato, da se podignu do onog otmenog društva, u kojemu se dobro živi. Kad čovjek ne bi učio grčki ni latinski, kako bi došao do toga, da udvara otmenim gospođama!

— A to je ipak glavno! — drekne učitelj i udari u smijeh.

Kapelan je istoga toga časa oprostio školi sve latinske pisce, a religiji oprostio, što je sveto pismo napisano grčki i židovski.

Domaćin posegne za čašom te se kucne.

— Servus, brate! — reče kapelanu.

Ovaj se zacrveni preko ušiju; vrlo ga je dirnulo, što se učitelj, od njega gotovo dva puta stariji, želi s njime pobratiti. To mu je bio prvi »pertu« s pravim mužem. S oženjenim čovjekom! I još k tome sa čovjekom, koji ima tako krasnu ženu.

— Osjećam se vrlo počašćen, gospodine učitelju! — promuca duboko ganut, a čas kasnije već se i postidio zbog toga ganuća. Pa što! Napokon, i on je sada već pop. No doći će vrijeme, kad će ga biti sram, što mu jedan učitelj govori »ti«! Ali ništa zato, utješi se odmah iza toga! On ima lijepu ženu!...

Još se jednom kucne s mužem i opet svrati pogled na ženu. Ona se smiješila gledajući njegovu zabunu. Sve joj se više stao sviđati taj blagi mladić, koji je umio pocrvenjeti kao kakva djevojčica. I koketno mu pruži svoju čašu.

— No vidite, — reče, — zar nije bilo dobro učiti latinski?

Kapelan se osjećao kao u parnoj kupelji. Slatki su mu trnci prolazili čitavim tijelom i on se osjetio utučen. Ženu je vidio tek kao kroz neku koprenu i postane mu jasno, da se smrtno zaljubio u prekrasnu ženu. Usta mu se rastvore, lice mu planu žarkom rumeni, i on odgovori promuklim glasom:

— Da, milostiva, bilo je dobro.

III

Gimnazijalac je ušao u svoju sobu, gdje je svjetiljka badava gorjela, i na prvi je pogled vidio, da danas ne će imati volje ni za kakav posao. Horacije ležao je otvoren na stolu; on započe čitati zadanu mu odu:

O navis, referent in mare te novi
fluctus! o quid agis? fortiter occupa
portum! nonne vides . . .

Zatim pročita prijevod brzo i nestrpljivo, i ne preletjevši do kraja original: »O lađo, odnijet će u more novi te vali. O, što radiš? smjelo se dokopaj luke! Zar ne vidiš, kako ti je bok bez krmila, i jarbol oštećen od brzoga Afrikanca, i kako prečaci škripe, i kako bez konopa jedva mogu trupine da se održe spram sve nasilnijeg mora? Nisu ti više čitava jedra, ni bogova nemaš, da ih, ponovno pritisnuta nevoljom, zazoveš. I ako se dičiš, da si potomak pontskih jélâ, šume odlične kći, beskorisni su ti i rod i ime. Ništa ne vjeruje plahi mornar išaranim krmama. Pazi, da ne postaneš igračkom vjetrovima! Ti, koja si mi do nedavna bila predmet nemirne zabrinutosti, sada si predmet mojih želja i malih briga, molim te, kloni se mora, koje se prosulo među sjajnim Cikladama.«

Okrenuo je stranicu, ali je vidio, da se oda svršila. Pogledao je u latinski tekst i tražio riječ, po kojoj će moći razabrati, da li se doista svršila; zadnja je riječ u originalu bila »Cycladas«, a u štampanom prijevodu »Cikladama« . . . Dakle se doista svršila.

On uzdahne olakšana srca, jer mu je oda, dok ju je čitao, padala na mozak poput olovne kacige, koja mu stište glavu, od čega se sav svijet pred njime smračio. Iznenada pomisli na čamac, na kojemu su se prošloga ljeta vozikali po Šaju ispod vrba uz obalu; od toga mu se glava tako pročistila, kao da

je vjetar na čas raznio maglu. Jasno je vidio veliki, smeđe oličeni, a željezom, od rđe pocrvenjelim, obijeni čamac. Zatim je zamislio pomorski brod, koji vozi za Ameriku. Uvijek ga je morila čežnja, kako bi bilo divno poći u Ameriku i tamo živjeti. Naučio bi engleski i dao si sašiti prostrana odijela, kao onaj američki Madžar, koji je neki dan došao u školu i tražio svoga sinovca.

Sve je to potrajalo samo jedan tren. Dok je mislio sve ovo, kao da mu se koprena bila navukla na oči i slova se pred njima rasplinjavala. No sad mu se pogled opet razbistrio, i pred njim je jasno stajala latinska pjesma. Pogleda u nju s gnušanjem i pomisli, koliko je u toj pjesmi partitivnih genitiva i koliko apsolutnih gerundija. Opet ga spopade vrtoglavica, i morao je odvratiti glavu. A u sebi je skandirao:

Ona vìsrefe rȅnt! In mare tenovi . . .

Učili su tu odu negda naizust, ali se on sjećao još samo prvih stihòva. I to je znao, da se prva dva stiha zovu »četvrta asklepijadska strofa«.

Izvije mu se dubok uzdah.

»Kako je dobro onom kapelanu!« pomisli. »On tamo pije i fiksira moju strinu.«

Zahvatio ga bijes. Strahovito je zamrzio sada toga derana s malim brčićima, koji ima prava da gleda u njegovu strinu, kako on ne smije gledati. Postao je ljubomoran i promislio, da je njegovo pravo na ljubav strine starije i veće negoli ičije na svijetu. Ni muž njezin nema toga prava. On je čovjek suh i sasvim neobrazovan, koji nije ni shvaćao tu ženu. A još manje tko drugi. Dvihally, pa Pál Čorba, pa pastor i svi ostali, koji se vječno ofrkavaju oko strine. Bar se njemu činilo, da se svaki muškarac, koji tek što ugleda tu ženu, u nju smjesta i zaljubi.

Još uvijek nije imao volje da sjedne za posao. Ustane od stola i prođe se sobom. Stane k prozoru i pogleda napolje. Zatim ga otvori . . .

Čelo mu je bilo vruće i zažareno, vino je kuhalo u njemu, a negdje u dubini, u živcima, osjećao je neku jaku napetost.

— Strašno! Kao da sam u tamnici.

Protegnuo se i kušao da se utješi time, što će za mjesec dana već biti slobodan čovjek. Onda će biti prebrođena matura, pa se neko vrijeme bar ne će mučiti nikakvim školskim mukama.

— Je li već, bogzna, Gačal kupio novi broj pikantnog »Fidibusa«? — reče sam sebi. Obuzelo ga strahovito spolno uzbuđenje, i on odluči, da odmah pođe Gačalu.

Uze šešir i smukne brzo napolje. Kad je za sobom zatvorio vrata, osjetio je zlurado, kao da je starog Horacija zatvorio u buturnicu.

Na vršcima prstiju požuri se niza stepenice.

U dvorištu je pod njegovim nogama škripao i praskao šljunak, pa se bojao, da će se čuti do gore, ali iz prozora prvoga kata ozvanjala je pjesma. Sve troje pjevalo je u sobi. Na čas je zastao, dok točno nije razabrao ženski glas, glas svoje strine. Pjevali su novu pjesmu:

O, samo još jednoć da ti lice gledam,
Pod prozorom tvojim još jednoć da patim,
U posljednji cjelov život svoj da predam,
U očaja tamu da se onda vratim...

Krv mu navali u glavu, i on umalo da nije zateturao. Glas kapelanov kaskao je za glasom njegove strine. Očito je sada učio tu pjemu. Strahovit ga spopade bijes. Tu je pjesmu naučio strinu on, a sada nevjerna beštija uči toga odurnog kapelana! Osjećao je, da će jednom tako ispljuskati toga teologa, da će mu navaliti krv i na nos i na usta!

Kad su otpjevali pjesmu, razlijegao se smijeh. Zacijelo su hvalili ljepotu pjesme.

A sve to morao je on slušati ovako izdaleka... Nabije šešir na čelo i pođe hrlim koracima.

Ispadne na ulicu. Kad se našao na uglu, otkuda se još mogao vidjeti prozor, okrenuo se i stao zuriti u nj. Žućkastim se svijetlom sjao maleni prozor na staroj kući, koja se u noći činila mrkom poput bedema kakve stare gradine. Ali iza sitne svijetle pjege vlada veselje, koje je njega razapinjalo na paklene muke. Zacijelo kapelan sada još slobodnije zuri u njegovu strinu, možda joj čak dodiruje i ruku! Ili nogu ispod stola! ili njezino bedro! Ta ova je glatka ništarija sposobna za sve.

I bez svakoga prelaza mladićeva je mašta učinila najstrašniji skok. Zamislio je sve, što bi kapelan mogao učiniti s njegovom strinom.

Na čelu mu izbije znoj, ali ga je ipak umirivalo uvjerenje, da je tamo, kad već njega nema, barem njegov stric! Na njega nije trebao biti ljubomoran, pa mu je godilo znati, da taj ravnodušni čovjek poput kakva eunuha pazi na svoju ženu...

Uto mu netko stavi ruku na rame.

On se okrene. Bilo je »Njuškalo«, njegov profesor. I odjednom se mladić stvorio poniznim đakom.

— No, junače, — reče profesor i digne cviker do obrva, promatrajući ga napola otvorenih usta... — Kuda mi to idemo? Kuda?«

— Molim lijepo, gospodine profesore, moj rječnik za Horacija ostao je kod Gačala, pa se žurim po njega.

— Pa zar sada prevodite Horacija?

— Da.

— Ode?

— Da.

— Vrlo lijepo. A koju danas?

Gimnazijalca ispuni najednom tašta nada, da profesor ne će zaboraviti tu odu na maturi, te reče još pokornije, sa još dubljom đačkom poniznošću:

— Četrnaestu, gospodine profesore. Ona vȉsrefe rȅnt!...

— Vrlo dobro. A te se riječi nalaze u bilježnici kod Gačala?

— Da, jer je i on sada prevodio Horacija.
— Tako? Sada ga je prevodio? Kada?
— Mislim, da je danas već s time gotov.
— Vrlo dobro. Samo treba proći do kraja građu za sve četiri godine. Matura je, sinko, velika stvar; doći će vladin povjerenik, čovjek vrlo strog, pa se nikada ne zna, što će zapitati. Dakle, ne valja stvar uzimati na laku ruku. Sada valja upeti sve sile. Nikakvih stranputica, nikakvih nepromišljenosti.
— Da, molim lijepo, — reče gimnazijalac glasom, u kojem je zvučala sva nedužnost djeteta. Tko ove riječi umije tako izreći, tome ni u snu ne dolazi na pamet ništa drugo nego pravila latinske sintakse.
— A sada samo brzo po riječi, pa brzo natrag. Učiti! učiti! učiti! Upozoravam te, da sada možeš jednim korakom staviti na kocku sve, cijelu svoju budućnost.
Profesor klimne dugom svojom glavom ispod crnoga šešira i ode. Gimnazijalac uvuče glavu među ramena i požuri se vrlo smućene duše prama Gačalovima.
Kućna su vrata bila već zaključana, i on zazvekne.
Naskoro začuje korake. Netko otvori vrata. Bila je sluškinja. On ju pozdravi. Kad je ušao unutra, slučajno se dotakne djevojke i kao da je prošla njime električna struja, sva mu je krv udarila u glavu.
Djevojka je zaključavala vrata. Gimnazijalac zastade i počeka je krvlju zalivenih očiju. Grlo mu se bilo osušilo:
— Molim, je li kod kuće mladi gospodin?
— Mladi gospodin? Nije.
— Nije? — zapita gimnazijalac sav zaprepašten. — A gdje je?
— Kod djeda.
— Kod djeda? — grlo mu je bilo tako suho, da su mu riječi zvučale kao škripanje stakla.
Tako su odstajali jedan čas.
— Izvolite li unutra? — zapita ga djevojka.

— Ne! — odgovori gimnazijalac, ali tako neodlučno, da ni sam nije znao: da li da uđe ili ne uđe.
— Ne?
I opet su stajali jedno prama drugome.
— Ne idem unutra! — reče gimnazijalac još jednom jače.
— Kako vam je po volji.
— Tko je kod kuće?
— Nitko osim mene.
— Nitko?
— Svi su otišli starcima, jer se tamo slavi imendan.
Gimnazijalac se dosjeti, da je danas Robertovo. Gačalov djed zove se Robert, Robert Gačal. Oklijevajući pođe on prama vratima.
Djevojka pođe tiho za njim.
— Ne želite li ga dočekati? Mladi će se gospodin skoro vratiti kući, jer mora učiti.
— Ne, — reče gimnazijalac prestrašeno, — i meni se žuri, jer moram učiti.
Već je bio kod vrata. I tu umalo da se nije onesvijestio. Usta mu se razjapila i ostala otvorena, a on stao.
Dok je djevojka opet otključavala vrata, on je nesvijesno upiljio oči u njezin vrat, koji se svijetlio u mraku. Vrat joj je bio okrugao kao u grčkoga kipa, samo što je bio topliji . . . vreliji.
— Ne želite li mu što poručiti?
— Moja bilježnica s riječima, — promuca gimnazijalac, ali se odmah sjeti, da zapravo i nije dolazio zbog toga. — Ne, ništa!
S tim riječima brzo izađe na vrata.
— Laku vam noć! — reče za njim djevojka, ali on na to nije ni odgovorio.
Dašćući i gušeći se jurio je dalje.
Na jednom je uglu stao. Drhtao je, koljena, ruke, sve mu se treslo. Prešao je dlanom preko čela, s kojega se cijedio znoj u debelim kapima, zatim se udari čvrsto po licu.

— Lijepa sam ja kukavica! Lijepa luda!

Zagrize se u usne do krvi i zaškripi zubima.

— Sad sam mogao imati onu djevojku, a ja je ostavljam!

I sramio se i žalostio se zbog toga, ali je najviše žalio za lijepim plijenom, koji mu je izmaknuo iz ruku.

Turio je šake u džepove i batrgajući spuštene glave pošao dalje.

Stao je da raščinja, što se zapravo dogodilo i utvrdio je, da se ona djevojka vrlo obradovala, kad je on ušao, i da je vrlo brzo zaključala vrata, a da je bila žalosna, kad je on odlazio, i da je vrlo polagano otvarala vrata. To sve znači, da je bila spremna, da ostane s njime nasamu cijelo jedno veče. Zadržavala ga je. A on je pustio plijen. Strašna glupost! Suze mu navale na oči i vruće kapljice potekoše mu niz lice.

— Što je vama? — zapita ga netko.

— Tetka mi je bolesna, — odgovori on, ne znajući ni pravo još, s kime govori.

— Doista? — reče gimnazijski ravnatelj glasom punim saučešća.

Ravnatelj je bio čovjek visok, mršav, tvrda lica, koji je sa svakim uvijek osjećao saučešće. I kad zapiše »slabo«, on osjeća saučešće. Gimnazijalci ga zato nisu drugačije ni zvali nego »slindravcem«.

Gimnazijalac mu je sada prepoznao glas. Digao je pogled i sav uplašen ugledao bijelo lice ravnateljevo, pa crne brkove, simetrično ufitiljene poput volujskih rogova. U širokoj ogrlici žestoko mu se pomicala krupna Adamova jabučica.

— Zar sada dolazite od nje? — upita ga ravnatelj.

— Ne, molim lijepo, — sada idem k njoj.

— No mladiću moj, — smješkao se ravnatelj, — onda još ne treba da očajavate. Vidio sam je neki dan, onda je starica bila savim zdrava. A što joj je?

— Enfizem.

— No, pa to nije tako opasna bolest. Kraj nje može ona još dugo živjeti. A i to vam stavljam na dušu, da zbog toga ne zanemarite možda učenje, jer sirota tetka može poživjeti još godine i godine, ali vi, ako padnete na maturi, ne znam, što ćete.

Kod te se primjedbe ravnatelj nasmiješio, kao da je rekao nešto šaljivo.

— Jest, molim, — reče gimnazajalac i sav se strese.

— Idite dakle lijepo vašoj tetkici i recite joj, da je i ja pozdravljam i da joj želim dobro zdravlje, ali onda se smjesta požurite kući. Sada valja učiti, mladi prijatelju. Nije zaista lijepo od tetkice, što ovako noću plaši svoga nećaka. Sada smo mi vrlo strogi, i najmanja stranputica može da urodi najtežim posljedicama.

To je rekao već kao prijetnju i kao ukor. Gimnazijalac se zacrveni.

— Ali, molim lijepo, kad moja tetka...

— Dobro, dobro! Ne velim ja ništa, samo se onda požurite natrag. Kasna je noć, u to doba čestiti đaci već ne obilaze ulicama.

Pri tom klimne glavom i ode.

Gimnazijalca prožme studen. Znao je, da ta dva čovjeka, »Njuškalo« i ravnatelj, obilaze svake noći sve gostionice i stalno šeću ulicama, da ulove đake kod »lumpanja«.

— Strašan je ovaj odurni mali grad! — reče, — svi se ovdje među sobom poznaju.

I s time pođe brzo prama kući svoje tetke.

Najednom pred njim iskrsne kuća na protivnoj strani, u kojoj se nalazilo »Vigovo konačište«, đački dom na najgorem glasu u čitavom gradu. On je tamo bio samo jedanput, po danu, ali sada je osjetio neodoljivu čežnju da uđe.

Kućna su vrata bila otvorena.

Đačka je soba bila otraga, u dvorištu. Tamo su stanovala četvorica.

Čim je ušao sa dvorišta, udario mu je u oči gust dim. Mnogo ih je bilo tamo, u prvi mah nije ih sve ni prepoznao. U sobi su stajala četiri kreveta od jelovine, jedan stol, nekoliko stolaca, jedan ormar i četiri sanduka; to je bio sav namještaj. Đaci su leškarali po krevetima, po dvojica, po trojica. Na stolcima nitko nije sjedio, kako se sjedi, nego se njihali na jednom uglu. Svi su od reda pušili, a na stolcu kraj peći stajala je boca, još napola puna vina. Stajala je tamo zato, da je, ako ustreba, lakše sakriju.

— Tko je? Tko je? — vikne nekolicina. — Gle, pa to je Vereš! Kako je taj zapao ovamo?

Nitko nije prišao da ga pozdravi; neki su mu čak okrenuli leđa, a drugi mu se u brk nasmijali.

— Evo špicla! — vikne jedan.

Laciki Verešu navali krv u obraze.

— Koja je to hulja rekla? — zaviče. — Špicl si ti!

Dječaci se nasmiju.

— Onda je dobro, — reče jedan između njih.

— Hajde, sjedni ovamo, — reče Kovač, jedan od stanara doma, i napravi mu mjesta na jednome krevetu.

Lacika sjedne u sredinu između dva đaka.

— Imaš li cigareta? — zapita Kovač.

— Imam.

Izvadi svoju dozu i pruži mu je. Kovač izvadi jednu. Dugački Šmidek, koji je ležao izvaljen na istom krevetu, zahvati velikom svojom šapom u dozu i, budući da je i on bio od domaćih, izvadi odmah tri komada!

— Vidi ti toga fakina! — krikne Palotay, i premda je i on bio samo gost, opljačka ipak i on dozu. Zatim je s plijenom ponudio s propisnim počitanjem starješinu konačišta, Pištu Viga.

Laciki Verešu dali su kao uzvrat za opljačkane cigarete čašu vina.

Jedan dječak u protivnom uglu poče pjevati. Zavlačeći naširoko, zaurlao je prvi stih:

Hej-haj, gaj, gajdaš, gajdaš bio otac moj!...

— Zbilja, da zapjevamo koju, — potakne drugi gost.

— Da zapjevamo!

Počeli su onu: Kosili smo sijeno!

— Ovako se vi spremate na maturu? — zapita Lacika Kovača.

— Ah, brate, ja još nikad nisam na ispitu bio ispitivan ono, što sam baš za ispit naučio! — reče Kovač i nasmija se. Imao je vrlo ružne zube, sami krnjoci.

— Možda imaš pravo, — reče Lacika i zamisli se. U taj čas začudi se on opazivši, da na uglu stola netko radi. Tamo je sjedio Szegö, kržljav i sušičav dječak, radeći tako mirno, kao da je sam u sobi. Ostavljali su ga na miru, jer se on i tako ne bi dao smetati. Szegö je već osam godina stanovao uvijek u najbučnijim konačištima, a ipak je bio najmarljiviji, najpedantniji crv, koji se tako progrizavao kroz svaki predmet, da je ostala neprobavljena samo srčika, debele žile, pravi njegov smisao.

Na drugom kraju sobe svi su pjevali. Elegantni Palotay, pa krepki, nasmijani šaljčina, lijepi Mačik, sastavljali su na brzu ruku konferenciju o ispitu. U to su se svi upletali.

— Ne treba zbog te mature razbijati glave, — reče Reuter, — već ćemo nekako proći! Pošto je pismena dobro prošla, sad se tek bojim usmene.

— Pa došaptat će ti se! — mahne rukom Palotay.

— To švindlanje nam je odlično uspjelo! — klikne Mačik.

— Pssst!

— Kakvo švindlanje? — zapita Lacika Vereš.

Ostali zahihotaše.

— Zar još uvijek ne znaš?

— Tebe i Davida nismo o tome obavijestili, jer smo se bojali, da ćete nas odati. Dakle da znaš: jedini ste vas dvojica izradili samostalno maturalnu zadaću iz matematike. Sve drugo bilo je švindlanje.

Reuter je napisao čak i ovo: »Na zadacima je bila rupa!« — smijao se Mačik iz svega grla.

Reuter se zacrvenio i branio se od toga sumnjičenja.

Na protivnoj strani tako se razlijegalo pjevanje, da se više ni riječ nije mogla razabrati. Sad je i Kovač stao da zavija promuklim svojim grlom: »Venem, ginem kao lišće, što ga jesen žuti sad, ali stablo mog života ljeta ne zna, — zna tek jad...«

Pjesma je zarazila sad i sve druge i svi se stadoše derati, jedni tanko, drugi debelo.

Lacika Vereš osjećao se osamljen i tuđ. Svi su ti dječaci imali nečega, čega on nije imao: smionosti, kojom su se spremali u život. Svaki od njih imao je svoju ulogu, svoj položaj. Bili su đaci i živjeli su đačkim životom. A on jedini, onako tih i povučen, zakopan u maloj porodici i zatrpan kupom knjiga, kao da nije ni spadao među njih. Nisu svi ovi, koji su se ovdje našli, bili rđavi đaci; bilo ih je i takvih, koji su često odgovarali bolje od njega, ali svi su bili priproste dušice. Ni za jednoga od njih nije ostalo tajnom, što zapravo znače škola i sva nauka: ima stvari, koje se moraju učiti, a ima ih, koje se ne moraju. Umjeli su da izračunaju dan, kad će na njih doći red, da budu ispitivani, vodili su računa o svim redovima, koji su zabilježeni u profesorskim notesima iza njihovih imena. Bilo je u njih nešto zdravo, sirovo i grubo, nešto realno; nisu bili tako smeteni, kao on, niti tako očajni kao on i njegov život... Osjećao je među njima, da će svaki od njih postati čovjek. koji će znati da bije boj sa životom. Bit će oni činovnici, pa gospodari, trgovci i zanatlije, ili glumci, novinari... Našli su se među njima i takvi, koji su to izjavili i za školski izvještaj i time silno imponirali Laciki, koji nije umio odabrati nikakvo zvanje, već je dao naprosto zapisati, da će biti pravnik. Ali čemu, i što onda?...

Kardoš, ružan i snažan mladi Židov, kome su dali prišvarak »Sijeno«, stao je pred njih i prebacio preko sebe plahtu, našto su svi na čas zašutjeli i počeli se

smijati u radoznalom očekivanju. Kardoš hoće da postane glumcem, pa će sada otpjevati pjesmu oca Abrahama, obijesnu neku travestiju svega onoga, što đaci znadu o načinu, kako se Židovi mole.

Đaci se povaljali od smijeha lijevo i desno, kad je Kardoš započeo:

Umro je otac Abraham,
Ham, ham, ham,
Ham, ham, ham,
Umro je otac Abraham.

Tu je pjesmu, koju način predavanja čini tek travestijom, iskitio on sa stotinu grimasa i smiješnih kretnja.

Umro je otac Abraham...
Tko ga je pokopao?...
Tri Židova bradata...
Prvi je od njih Jakov...
Drugi je od njih Izak...
A treći od njih Mojsije...
Kud su ga pokopali?...
U zemlju jeruzalemsku!...

Ovakav način zabave za Laciku bio je sasvim nov, pa se on od užitka nije mogao ni smijati.

Našao se pred koncem đačkog života, a tek sada vidi, kakav je to oko njega bio sretan svijet, a on za taj svijet nije ni znao. Srce mu se stezalo, i dok su drugi pratili komediju suzdržavajući dah od napetosti, njemu su na oči izbile suze, i srce mu se grčilo od boli.

Kad je to bilo gotovo, đaci su stali vikati: »Pjesmu o plaču! pjesmu o plaču!«...

Kardoš odbaci plahtu sa sebe, pa uvučena vrata, tužna i očajna lica stade mijaukati neku pjesmu o rasplakanom čovjeku, koji samo plače i plače... Kad promisli, da je zbog komadića mesa morao zaklati

vola, čitavoga vola!... pa sad mora samo plakati i plakati...

Zatim je slijedila treća produkcija, pa četvrta. Otpilio je stolu nogu oponašajući nevjerojatno vjerno zvuk pile, na rubu ormara improvizirao je orkestar i otpjevao slovački: »Hazának rendületlenül...«

— Zar zbilja misliš poći u glumce? — zapita ga Lacika, kad se Kardoš, završivši svoj repertoar, izvalio na susjedov krevet.

— Mislim, da ću postati trgovac jajima.

— Kako? — upita ga Lacika presenećen.

— Nedavno sam dobio list od starijega brata, koji mi piše, čim svršim ispit, da imam doći k njemu u Beč.

— Zar on ima trgovinu jajima?

— Da.

— Ali ti hoćeš da postaneš glumcem!

Kardoš slegne ramenima.

— Ah, da ne postanem na koncu možda samo još prosti komedijaš...

Okrene se i gurne u rebra Kovača, koji se protezao na drugom kraju istoga kreveta.

Lacika zatvori oči. Nije razumio, kako bi to bilo moguće, da čovjek, koji hoće da postane glumcem, može biti i trgovac... Upiljio je oči u Kardošev dugi nos tražeći na njemu tragove kakve unutarnje boli. Ali mlado Židovče skoči; jedva je svladao cerenje, koje mu je rastezalo lice, kad se umiješao u Mačikovo pričanje. Ovaj je pripovijedao šalu s mačkom: kako su nagovorili neku blesastu služavku, da stavi na stol pred razrednika crknutu mačku. Bilo je to još u petom razredu, a odonda je onaj profesor već i umro, ali još je i danas svaka riječ, koja im je spominjala taj prizor, izazvala buru smijeha.

Halabuka, koja se nato podigla oko Lacike, sasvim ga je smela. Buljio je u lijepo bijelo i punano Mačikovo lice, kao da ga gleda kroz maglu. Mladiću se sve zapletao jezik od brza govora, prskala mu slina

iz usta, dok su ga drugi svaki čas prekidali kojom opaskom.

— Da, da, — rekao bi on onda i nastavio govoriti još vatrenije, još žešće:

— I tako smo ti mi, brate, izvadili cijev iz peći i zadimili sav razred. A onda smo otišli u sobu za reštance. Tako smo izgubili svaki put sigurno pola sata. Već su dali pozvati sve dimnjačare i sve bravare, ali oni nisu mogli ništa pomoći: svaki je dan razred najmanje jedanput bio pun dima. Tako sam ja jednoga popodneva bio pozvan pred ravnatelja, zašto, to se više ne sjećam, da zbilja: postrijeljali smo floberticom sve mačke u Kevskoj ulici. Ulazim ja dakle u ravnateljstvo, kad tamo, ravnatelja nema. Malo sam počekao, a onda izašao na hodnik, Kad začujem u našem razredu razgovor. Ja se, brate, prišuljam, a tamo unutri ravnatelj, podvornik i bravar. Popravljaju peć. Slušam ja, a bravar neprestano govori, da onoj peći ne fali ništa. A zašto se onda dimi? Ja sam se smijao, jer su trebali mene pitati. — »Danas popodne ne će se više dimiti«, reče bravar. — »Pa dobro«, reče naš stari, i čujem, gdje izlazi. Ja brže smuk za stube i počekam, dok sva trojica ne odu. Onda hajde brzo u razred. Izvadim cijev, dok se sva soba nije napunila dimom, onda stavim cijev opet lijepo na mjesto i pobjegnem napolje. Zatim se javim gospodinu ravnatelju... Bože sveti, kako je bio uzbuđen i bijesan! Neka tko pokuša, da tako naljuti sadašnjeg našeg »slindravca«!... Ravnatelj me ispituje i saslušava, a napokon se razjari i vikne: »Izdiri mi ispred očiju, ti klipane!« pa skoči na mene, mislim, sad će me iščuškati, a ja uzmičem do vrata i baš kad je digao nogu, da me udari, ja otvorim vrata, a on vršcima prstiju u vrata.

Nije mogao dalje pričati, jer se gušio od smijeha. I ostali su udarili u tako bučno cerekanje, da se i tako ne bi mogla čuti ni jedna riječ.

— Nato ja izađem i opet se sakrijem pod stube. Kad tamo, dolazi najednom ravnatelj, hramljući tako

divno, da sam gotovo pukao od smijeha... On pođe prama razredu i otvori vrata! Eh, brate, samo što ga nije udarila kap. U razredu je bio dim, da bi ga mogao nožem rezati. »Gdje je taj bravar? Gdje je taj bravar? Neka dođe, odmah neka dođe, molim vas, što ovo bi?«... No ja sam morao petama dati vjetra, jer dalje nisam mogao smijeha zadržati.

Dječaci popadaše od smijeha jedni lijevo, drugi desno. Kad su opet došli k sebi, stale su se redati ostale đačke uspomene. Lacika je sjedio na svome mjestu, kao da se našao na kakvoj pijanci, gdje je on jedini ostao trijezan, pa ne može shvatiti, što se to događa oko njega.

Pomislio je na današnje svoje dvije velike laži, koje su mu tako glatko kliznule iz usta, kao vino iz mješine, kad je probodu.

Albert Reuter bio je u taj čas izvadio iz džepa najnoviji broj »Fidibusa«.

— Ovo je sjajno! — rekao je i stao njime mahati.

Laciki se zažagre oči, tajna čulnost u dubini njegova bića sad je proključala.

— Ah, štampane svinjarije ne vrijede ni lule duvana! — reče Mačik, koji je i dalje ostao središtem zbora, — ja ću vam pričati takvih stvari, kakvih još nitko nije smio napisati!

I ispriča krupnu neku dogodovštinu, u kojoj je sve vrvjelo od nepristojnih riječi; svi su ga slušali s napetim cerenjem, samo što nisu prsnuli od navale krvi, od zdrava žara, spremna da provali. Ali ta neprikrivena razuzdanost potištila je Laciku, kao da se kuća na njega srušila. Nije ju mogao podnijeti. Tajnu njegovu pohotljivost, u mraku izraslu slabunjavu čulnost ovaj je divlji i plameni žar opržio; bio je prejak za njega. I bilo mu je kao bundevi na suncu: sav je omlohavio. Od tih, nikad nečuvenih brutalnih pričica nije osjećao užitka, već samo muku i bol. A najviše ga je boljelo to, što je ta užarena atmosfera razrušila u njemu uzor-sliku, ideal žene. I najradije

bi zaplakao, što se ovako moglo govoriti o ženama, o živim ženama, o profesoricama i sluškinjama, i o naličenim stvorovima, na glasu po svemu gradu, sve u isti mah... Kao da se u njemu nešto stropoštalo. Tijelo mu je gorjelo i kao kad na užareno željezo izliješ hladnu vodu, pa se zadimi i ishlapi, tako je i u njemu od lika žene ishlapilo sve, što mu je u ženi ikada bilo idealno i lijepo...

— Gdje sam ja to? — zapita najednom samoga sebe i zaprepašteno se ogleda po đačkoj družbi.

Vidio je zažarena lica i vidio, da je svaki drugačiji. Kovač sa svojim krnjastim zubima bio je kao voće, koje trune, dok su se Mačikovi rumeni obrazi sjali kao rascvali božuri na suncu; Kardoš je cerio lice i, spustivši dugi nos, ponavljao u glavi sve ispričane anegdote; Palotay je neprikriveno kesio zube ne stideći se ni najmanje, što u svim tim svinjarima tako uživa.

— Kako su pokvareni, Bože, kako su pokvareni! — govorio je Lacika u sebi, premda ni on sâm nije bio manje pokvaren, samo što nije bio navikao, da u zabranjenom voću uživa bez pretvaranja. Pišta Vig, starješina konačišta, koji je cijelo veče šutio, jer je bio prost i glup atlet, koji samostalno nije umio izreći ni jedne riječi, sad je protezao noge i ruke, da su mu sve kosti pucale. Čak je i Szegö bio prestao raditi. Lacika je opazio, kako je zapelo pero u ruci tuberkuloznoga mladića, kako je stao drhtati, kako su mu na obrazima planule vatrene mrlje, a oči mu se zablenule u postament svjetiljke. Zapao je u odurnu ekstazu, koja nije bila ni Laciki nepoznata, i Lacika se zgrozio nad porokom, koji je jasno izbijao iz onog slabunjavog dječaka, o kome su svi znali, da je taj porok kod njega postao već bolešću...

— Ali zato oni svi barem žive! Svi oni žive! — kričala je Lacikina duša. — Život je njihov, jer svi znadu, što traže od života.

I stidio se, što on ne umije da bude onakav, kakvi su njegovi drugovi. Što od njega ne će nikada biti ta-

ko potpun muž, kakvi su ovi. Kao da mu je ječalo u ušima neko nadzemaljsko čudo, kad je slušao, kako su ti dječaci s najvećim mirom i, tako mu se činilo, potpunim razumijevanjem počeli raspravljati o tome, jesu li oni u biološkom smislu gotovi ljudi, je li im sjeme tako plodno, kao ono pšenično zrno, što se sije u zemlju.

On odluči, da će izaći iz ove sobe...

Ali dugo nije mogao da se makne.

Razgovor je na čas prestao, a onda se začuje Palotay:

— Poštenja mi, u Pešti hodaju takve žene ulicama i vuku čovjeka silom k sebi u kuću.

— Dabome, — potvrdi Kardoš, — pa šta je u tome? — i stade meketati od smijeha nezrelim svojim basom.

Nanovo nastade muk. Svi se duboko zamisliše, a Kovač uzdahnu plačljivo:

— Ja nikad ne ću moći u Peštu.

Nad tim iskrenim uzdahom sva se družba rashihotala.

Ali Laciki zasjede gnušanje već u grlo. Zgadio se samome sebi, zgadio mu se život, ljudi, žene, sva mu se ljubav ukazala kao odvratan i gnojan čir...

Brzo je ustao i pružio ruke svojim najbližim susjedima.

— Servus!

— Servus, servus! — pozdrave ga i drugi.

— Kuda ćeš?

— On već zna, kuda! — reče Kardoš.

— To mu ne bih savjetovao, — reče Palotay i nasmije se. — »Njuškalo« je sada udario logor u onoj kući, pa tamo čak i spava. Umro bi od žalosti, ako ne ulovi tamo koga još prije mature. Neki dan zašli smo onamo, a najednom dođe jedna djevojka i šapne nam: »Dečki, brzo hodite!« I odvela nas je u svoju sobu, gdje smo ostali pola sata, dok se »Njuškalo« nije izgubilo.

Užasna je bila u to ponoćno doba ova neprekidna, suha i uzbuđena napetost. Lacika je jedva mogao odglavinjati kroz vrata.

Na svježem zraku došao je malo k sebi.

Kad je izlazio na kućna vrata, strašno se bojao. Sad će ga svakako netko uloviti. Ili profesor, ili ravnatelj ili podvornik, jer je i taj morao noću obilaziti, da vreba na đake.

Šuljao se kao lopov. Iza svakoga bi koraka zastao i dršćući se ogledavao po ulici. Male su električne svjetiljke slabo svijetlile, a zrakom se stala dizati magla; on se razjunači i stigne do kuće Gačalovih.

— Laku noć, mala sluškinjice! — reče poluglasno i pocrveni.

Deset njegovih drugova bilo je danas na okupu u Vigovu konačištu, ali među njima nije bilo ni jednoga, koji bi propustio ovako sjajan zalogaj, što se sâm nudio njegovim ustima i njegovu tijelu.

I sad mu se učinilo, kao da ga je Bog odveo odande... Osjećao je, kao da se očuvao od grijeha... I nije mu više bilo žao, što je spašena nevinost male sluškinjice, a bio je i sretan, što je i sam ostao nevin.

Pomislio je, da će mala sluškinjica dobiti muža... kakvog čestitog čovjeka. Kako bi ga taj proklinjao i ne znajući ga, kad bi... Onda mu dođe na um, što su ono dečki večeras govorili o zrelim sjemenkama, pa se zgrozi. Bože, kakva mu je prijetila opasnost!... Da je zasijao sjeme, pa da je niknulo...

Sklopio je ruke na ulici i stao se brzo moliti...

IV

Pred kapelanovim se očima sve vrtjelo.

— Tako, baš sam se naljoskao! — reče u sebi. — Do sto đavola, to je ipak previše. Zašto nisam bolje pazio na sebe?

— Vino, — mucao je domaćin, — vino je strašna životinja; najprije mi grizemo nju, a na koncu ipak ona ugrize nas...

On ispruži ruku za čašom, ali mu ruka više nije vladala kretnjama, nego je prevalila čašu.

Žena je vidjela, da su oba muškarca pijana kao topovi. Smiješila im se porugljivo i prezirno. Nije joj baš bilo neprijatno, kad su se ljudi opijali. Muža je svoga gledala pijana već bezbroj puta i znala je, da s njim ne će imati nikakvih neprilika. Ma kako bio pijan, uvijek je znao sâm leći u krevet. Sviđalo joj se, što je, kad je pijan, uvijek bio flegmatičan. Nije se onda brinuo ni za koga i ni za što, samo je neprestano govorio, pa i onda, kad je već spavao. A onda je govorio vrlo čudnovate stvari. Moglo se reći, da mu tek piće vraća pamet u glavu.

I druge je pijane ljude već često gledala. Kao mala djevojčica najprije svoga oca, a odonda možda sve muškarce, koje je poznavala. Voljela je, da u društvima bude ona jedina trijezna. Uopće je voljela društvo. I nije bilo dana, kad ne bi udesila, da budu gosti ili u nje, ili ona da pođe u goste nekuda, gdje muškarci piju i udvaraju.

— No, pa ništa zato, — reče domaćin za stolom, — ništa za to, što je malo vina uništeno...

— A moj stolnjak! — smijala se žena.

— Šteta je samo, što je uništeno malo vina, inače ništa zato.

Kapelan je vidio, što se dogodilo, ali je ostao ukočen na svom mjestu ne usuđujući se ni nasmijati. Poznavao je sebe i znao, ako se sada samo makne, da je onda parada gotova. Dok se ne miče, dotle mu se i ne poznaje, da je pijan, ali da sada ustane, spopala bi ga neminovno vrtoglavica. Zato je razrogačio oči i gledao preda se tako strogo, kao da sjedi za katedrom.

— No dakle, ti si se već dobrano nakresao, — nasmiješi se žena, koja je bila stručnjak u prepoznavanju najrazličitijih simptoma pijanstva.

— Ništa zato, — rekao je muž već po treći put, — šteta samo, što je uništeno malo vina, ali ima

ga, Bogu hvala, dosta u podrumu kod Židova, Bogu hvala, u podrumu kod Židova raste još dosta vina. Dušice, iz Konzuma nemoj više donositi vino, jer je tamo vino pravo. A pravoga vina bilo bi šteta. Toči!

— Lijepa si mi ti ptičica. Opijaš se svaki dan, a vidiš, kapelanu ništa.

— Čisto vino nije vino, — ponavljao je učitelj, dok su mu se oči sklapale.

— Milostivice, vi ste prekrasna žena! — reče kapelan, držeći, da je to samo mislio.

— Šta vi to ne govorite! — nasmija se žena nervozno.

— Smrtno sam zaljubljen u milostivu gospođu.

U taj se čas učitelj sruši sa stolca. Učinio je to sasvim spretno, kao da mu je tijelo već naviklo na takve vježbe. Noge su mu se srozale tako, da je samo kliznuo na pod. Žena mu se nasmijala.

— No, taj se naljoskao. Sad ću ga morati sama spremiti u krevet.

— Ništa zato, — promumlja učitelj, koji se padom probudio, — čisto vino nije vino. Spužvom prek'!

— Milostivice, vi ste najljepša od sviju žena.

— Pa vi ne znate, što govorite.

— Kako ne bih znao? Najljepša ste od sviju žena, koje sam ikada grlio.

— Zar ste vi već grlili kakvu lijepu ženu? — stade ga ona dražiti.

— Jesam. Milostivice, vi ste najljepša žena svega svijeta!

— Bit će dobro, da pođete spavati.

Kapelan se napravi, kao da je razumio nešto od toga, što mu je ona rekla tim riječima.

— Sad dakako ne znate, kako ćete stići do svratišta! No ništa zato, spremit ću vam krevet u radnoj sobi. Odmah ću pozvati našega gimnazijalca, da vas odvede onamo.

Kapelanu je bilo nekako, kao da je nestalo ispred njega najljepše žene svijeta, ali nije više bio načistu, kuda.

*

Žena se iznenadila, kad nije gimnazijalca zatekla u sobi. Tiho ga je stala dozivati kroz otvoreni prozor, zatim na hodniku. Nije ga htjela glasno zvati, jer je u prizemlju stanovala druga učiteljska porodica, s kojom su oni živjeli u zavadnji.

Gimnazijalac se nije javio, pa je pomislila, da je otišao možda kojemu od svojih prijatelja. Ali je bila već prošla i ponoć.

Ušla je opet u sobu, u kojoj je kapelan sjedio na svom mjestu, kao da se odonda nije ni maknuo.

Nju spopade smijeh.

— No, vi ste mi pravi junak, — reče, — bit će dobro, da pođete u sobu našega gimnazijalca. Hodite, ja ću vas odvesti.

Ona priđe kapelanu, ali je on gledao preda se kao poparena riba.

— No, hodite!

Nikakva odgovora.

— Hodite, prijatelju. Tako, tako. Najprije ćemo lijepo ustati... No... Takö! A sad naprijed.

Ali se mladi čovjek nije ni maknuo. Stao je i posljednjim naporom da zavlada sam sobom pokušao je da uhvati impozantne govorničke poze. Lice mu se ukočilo kao da propovijeda, a preda se je gledao svečano i nabožno.

— Ah, šta!... Samo izvolite sa mnom! — reče ona i uhvati mladića oko pasa, povukavši ga naprijed. On je stavljao nogu pred nogu poput stroja, kao automatska lutka.

Na vrata su izašli bez neprilike. No usred hodnika mladić se zaljulja, i oboje umalo što nije palo. Na svu sreću bio je blizu zid, pa je njoj pošlo za rukom, da onaj teški i živi leš nekako nasloni.

Ženu je sada spopao strah, pa je počela drhtati i znojiti se. S užasom je pomišljala na to, što će biti, ako se kuća probudi od njihove buke.

— Lacika! — prošapće ona opet.

Ni glasa.

Ponovo obuhvati ona mladića, da ga povede dalje. Radovala se svakome koraku, zahvaljujući Bogu za nj.

I doista, stigli su u sobu.

Bila je još uvijek prazna. Sad već nije bilo sumnje, da Lacike nema kod kuće.

— Tako, dijete moje, tako, sad ćete lijepo leći... Tako, drago dijete...

Povede ga prama krevetu.

U taj čas pijani mladić obuhvati ženu oko pasa i zajedno se s njom svali na krevet.

Ženu obuze užas. Dah joj zastade.

— Pustite me...

— Ti si najljepa šena na svijetu! — dahtao joj je on u uho.

— Pustite me! Pustite! — vikne ona i zarije nokte kapelanu u meso. Ali ovaj kao da nije ništa ni osjetio, nego klizio ustima, punima vinskoga zadaha, po njenom licu.

Ženi zastade srce.

— Slatka ženice! — dahtao je mladić.

— Blesane! Prostače! — siktala je ona. — Nisam ja slatka ženica! Nisam kasirica! Ja sam milostiva gospođa!

Mladić nije odgovarao, kao da od svega nije ni riječi razumio. Trljao je svoje mekane i razgrijane obraze o lice ženino i pritisnuo ju svom težinom svoga tijela.

Ona je jedva hvatala dah od prevelika napora. Bila se izmorila prijašnjim natezanjem, a bila je i tako slaba. Ona klone, sile joj popuste i ona se na čas prepusti.

U taj mah osjeti ona strahovitu slast. Dirnula ju je mladićeva ruka. Nju zahvati vrtoglava i opojna omama i prožme ju sva gorčina i sva praznina njenog jalovog života, krv joj navali u glavu, i ona se prestane opirati... Nikoga nije bilo u blizini... Nitko ju nije mogao zateći... Njezin sukrivac ne će se i tako ničega sjećati... Samo kratak čas, i ona ne će

ni sama vjerovati, da se išta dogodilo... A sada može da dobije zadovoljštinu od sudbine... za sve, za sve dosada!

Ali je taj osjećaj potrajao samo jedan trenutak. Čas kasnije napela je sve sile i zbacila sa sebe muškarca, da se otkotrljao do zida; a nato skoči i jurne iz sobe.

Lice joj je gorjelo, obliveno crvenilom stida. Morala je stati u otvorenom, presvođenom hodniku i punim plućima udahnuti svježi i jaki noćni zrak. Napokon se sabrala i ušla u sobu.

Tamo ju je dočekalo opet takvo iznenađenje, da ga je jedva mogla podnijeti.

Muž joj nije ležao pod stolom, a svjetiljka nije više bila u sobi.

Vrata spavaće sobe bila su otvorena, a muž joj ležao u krevetu; svjetiljka je stajala na noćnom ormariću; on je spavao i hrkao, knjiga mu spala na pokrivač, kao da te večeri ničega nije ni bilo...

V

Ujutro je žena rano ustala. Kod oblačenja opazila je, da joj na suknji fale dva puceta.

Uplašila se, da ih je izgubila kod onoga rvanja. Sluškinje sad nije imala, pa je samo površno pospremala sobu, ali je danas s najvećom brižljivošću pomela svaki kutić, nadajući se, da će se ona dva mala puceta ipak pronaći.

Uto joj se digao i muž. Bio je isti kao i obično poslije velikih pijača: pospan, zlovoljan i šutljiv. Dolje na dvorištu već su bučala djeca, koja su se rano sakupljala. Bilo je divno i jasno lipanjsko jutro; noćne je magle bilo nestalo pri ishodu sunca spustivši se na travu i iskreći se na njoj poput sitnih dijamanata.

Žena istrese krpu-oprašnicu i na čas zastade udišući jutarnji zrak.

»Ipak je dobro rano ustajati«, pomisli i pogleda sa kiselim smiješkom natrag u sobu, u kojoj je ostao zadah vina i ustajali dim.

Zatim pođe u kuhinju da priredi zajutrak. Dok se mlijeko kuhalo, odjedanput izađe ona na hodnik i pođe prama vratima gimnazijalčeve sobe.

Otvori ih.

— Dobro jutro, mlada gospodo!

Gimnazijalac je sjedio za stolom trgnuvši se iz polusna. Sjedio je kao da nije ni legao cijele noći. Gledao je preda se tupo i iznureno.

Žena se nasmija, pođe lakim korakom do njega i materinskim glasom zapita:

— Što to uči naše magare?

Gimnazijalac ispruži ruke da njima prekrije nešto pred sobom, kao što se prekriva ulovljeni leptir u strahu, da mu ne bi odletio, ali i u strahu, da ga ne bi zgnječio.

— No, pa šta je to? Pokaži!... Kod tebe je, zaboga, cijelu noć gorjela svjetiljka. Hvala lijepo za takvu rastrošnost! Šta je to?

Dječak joj se opre prkosna lica.

— Rekla sam ti, da mi pokažeš!

Gimnazijalac je u nju buljio ukočeno, neispavane su mu oči s navoranim crnim podočnicama gotovo ispadale iz očnica — kao da mu nije bilo dosta da gleda lice te žene, nego želi da joj zagleda iza onoga lica, da joj zagleda u dušu.

Žena s djetinjom odvažnošću, kakvom bi tko htio da odgurne lava od njegova plijena, položila svoju ruku na ruku dječakovu.

— No, zaista sam radoznala! Pokaži, Lacika!

I pogleda mu u oči moleći i ulagljivo, kako se ulaguje odrastao čovjek malom djejetu, da mu dade neku stvar, koju bi mu mogao oduzeti pokretom jednoga prsta.

Gimnazijalac se ukoči kao kamen, on pogleda velikim očima i herojskim izražajem prezrenu, a ipak

obožavanu ženu dva-tri puta od glave do pete i onda s groznom odlučnošću stupi na stranu. Kao da je tom kretnjom htio izazvati kob na ženinu glavu.

»Nesretnice!« rekao je u sebi i već sažalio bijednu ženu, koja je bila raskrinkana.

Ona ugleda izgubljena svoja puceta. Ležala su oba na stolu. Dva lijepa crna puceta, prevučena finim, gustim kačkanim uzorcima. Preko svilene podloge čvrsto se napinjali poput paučine sitni uzlići.

Ona porugljivo spusti usnice, a u uglovima ustâ usjeknu joj se duboke bore.

Zatim se okrene i pogleda prama krevetu. Kapelan je tamo ležao do ušiju pokriven, ali budan. Sav zaprepašten, promatrao je nepomično taj prizor, kojega nije mogao razumjeti. Žmigao je upalim očima, dok mu je izražaj lica bio u isti mah i smiješan i bijedan.

— No, vi mamurni junače! Kako ste uopće došli u krevet?

Kapelan slegne ramenima, a plavi mu se brčići objesiše niz usnice.

— Možda vam je zlo?

— Da, milostivice! — reče mladić praznim trbušnim glasom, a zatim, kao da mu je udario u uho neki strani zvuk, stade dozivati u pamet sinoćnje doživljaje. Žena je znala, na što misli, pa odvratila glavu i nasmijala se.

— Samo se sad brzo obojica obucite i dođite na zajutrak.

Još je jednom pogledala muževa sinovca i onda izašla.

Gimnazijalac je za njom razrogačio oči, ne mogući razumjeti mnogo toga. Nije razumio ništa.

Stao je hodati gore-dolje po sobi. Kapelan mu se javi s drugarskom povjerljivošću:

— Dobro bi bilo ovako spavati do podne.

Lacika nije odgovarao, nego se počeo svlačiti. Zbacio je sa sebe kaput, prsluk i košulju, da se opere. Na čas je zastao i počeo opipavati i gnjeti mišice na

rukama. Ali su mu ruke bile tanke, pa nije bio s njima zadovoljan.

»Da sam sada jak«, mislio je u sebi, »kao Pišta Vig, zgrabio bih kapelana i istresao mu dušu iz kostiju!«

Kapelan zijevne i glasno se nasmije.

Dječak se zastidi i preko ušiju se zacrveni.

»Besramna huljo!« promumlja Lacika. »Barem bih mu ovu zdjelu vode trebao zaliti za vrat.«

Kapelan skoči iz kreveta i stade se oblačiti.

Gimnazijalac je zavidno promatrao duge kapelanove gaće, koje su mu sezale do gležnjeva, a gore imale pojas za zakopčavanje, i zastidio se, što on sâm i sad još nosi gaće kao mali dječaci, koje se oko pasa vežu svitnjakom, a kratke su kao kupaće gaćice...

VI

Žena je naslutila sve. Lacika je došao kući, našao kapelana na svom krevetu, te mu se sažalio, pa ga sâm razodjenuo. Pod njim je našao ona puceta i sada misli, da znade sve.

Nije se tome radovala, ali se nije previše ni stidjela.

»Siroče malo!« rekla je u sebi, — »svu noć nije spavalo«...

I sad ga je još gledala, kako sjedi kod stola nalakćen pred ona dva puceta...

Osjećala je, da je mali njezin sinovac u nju vrlo zaljubljen, i ta joj se čista ljubav svidjela.

Priredila je kakao, unijela ga u jedaću sobu i usput viknula hodnikom:

— Gospodo, požurite se na zajutrak!

Brže-bolje uredila je sobu, a kad je svršila, počeli su dolaziti i muškarci. Prvi je došao njezin muž.

— No, zar momci još i sada spavaju?...

Kako žena nije odgovarala, on je nastavljao:

— No dakako, lumpali su. No, ja ću ih već istjerati iz kreveta.

I izađe iz sobe.

Žena se i dalje porugljivo smiješila. Već je i sama opazila napetost mišića u oba kuta svojih usana, koja je bila tako jaka, da ju je morala rukom opipati, da vidi, što je to. Kao da su joj se tamo objesili neki utezi.

— Da, da, — nasmiješi se još porugljivije, — to se na mene svalila težina života.

Malo zatim došao je muž s kapelanom.

Kapelan se bio umio i očešljao, brčići su mu bili kicoški zafitiljeni, odijelo mu okefano, lice ružičasto, samo mu se na očima vidjelo, da se nije ispavao, pa je katkada zijevnuo, ali je to brižno prikrivao i od toga napora izbijale mu suze na oči.

— Lijepo ste se ponijeli! — reče mu žena i nasmija mu se u brk. Zajedničko bančenje pobuđuje bliske osjećaje i drugarsko povjerenje.

Mladić se malo zacrveni.

— Ne ljutite se na mene, milostiva gospođo!

— Gle, gle, kako sam odjedared postala otmenom damom!

Kapelan obori oči, a na licu mu se pokaže smetenost. Žena ga je oštro promatrala. Možda se mladić ipak sjeća?

— Tako, evo donosim malo mučenice, — reče učitelj dolazeći s velikom bocom rakije. — Ovo ti je nešto za gospodu popove!

I natoči tri čašice.

— Hajde da vidimo, vrijedi li vam nešto vaša diploma! Pogodite, što je ovo?

Kapelan digne svoju čašu i kucne se sa ženom, koja mu je gledala u oči, našto se oboje nasmiješilo.

Okusi piće jezikom.

— Šljivovica!

— Nije!

— Komovica!

— Još manje.

Kapelan ponovo okusi.

— Smrekovača!

Učitelj udari u smijeh.

— Borovička! — klikne on veselo. — Vi se, dragi prijatelju, razumijete samo u bibliju.

Kapelan ispije rakiju.

— Jaka je, — reče i zakašlja se.

Posjedaše za stol. Došao je i gimnazijalac i tiho se, kao obično, došuljao do svoga mjesta.

Počeli su jesti i dokle god nisu ispraznili zdjelice, nitko nije progovorio ni riječi.

Onda se svima pričini, da bi bilo najpametnije, kad bi ustali i pošli svaki za svojim poslom.

Ali je u ženi nešto kopkalo.

— Lijep je to sinoć bio rusvaj, — reče ona i obrati se svome mužu: — A kako si ti noćas legao?

Učitelj se zablene u zrak. Nije se sjećao. Žena se smijala.

— Ja sam te, dragi moj, ostavila ovdje pod stolom. Ležao si mirno kao kakvo dojenče. A kad sam se povratila, već si bio u krevetu. Čak i svjetiljka na noćnom ormariću, a ona vječna, odurna knjiga na pokrivaču.

— Zar sam možda čitao? — zapita učitelj radoznalo.

— Ni govora o tome; spavao si i hrkao kao top.

— Kolosalno! Čovjek o tom ništa i ne zna! Prijane moj, — obrati se on na kapelana, — u mene je to čudnovato svojstvo, da mogu uvijek leći u krevet bez ičije pomoći, ma kako bio pijan!

— Ali ovaj ne može! — reče žena nasmijavši se kapelanu.

— Da zbilja, a kako si ti došao u krevet? — zapita učitelj, koji je najednom počeo kapelanu govoriti »ti«.

Kapelan se zamisli. Nije se ničega sjećao.

— Zaista, jako me je stid, — reče napokon.

— A, dragi brate! — vikne učitelj bučno. — Svinju neka bude stid, jer i ne pije vina, a ipak legne u

blato! Čovjeka ne treba biti stid! Čovjek legne od vina u krevet!... Nije sramota ono, što netko uradi u vinu!

Žena stade svoga muža gledati dugim pogledom. Ugrize se za gornju usnu i s prezirnim izražajem oto-bolji kutove ustâ. Gimnazijalac je s kraja stola gledao u nju ukočeno i napeto.

Žena ga pogleda i prasne u smijeh.

— Laciku pitajte, što ste radili i da li vas treba da bude stid ili ne, — stane ona peckati kapelana.

Sve troje pogledaše u gimnazijalca, kome se lice zalilo krvlju. Čak mu se od nje i oči zamaglile.

— On vas je izvukao iz sobe, — nastavi žena i počne zamišljeno promatrati lice sinovčevo, — jadni Lacika dosta se napatio. Na hodniku ste se gotovo srušili; na sreću vas je naslonio na zid i tako vas nekako pridržao.

— Hahaha! — smijao se učitelj napeto dočekujući riječi iz ženinih usta. I kapelan je, iako posramljen, s velikom radoznalošću očekivao, što će još čuti.

— Sjajno je to bilo, — nastavi žena, — kad je Lacica — siroče moje! — i pogladi svojim pogledom lice dječakovo, — govorio: »Šta ću s njim, Bože sveti!... Šta ću s njim!«

Oba muškarca pogledaju dječaku u lice i stanu se smijati, da se sve orilo.

— Ali nekako vas je ipak odvukao do svoje sobe. Ja mu zaista nikako pomoći nisam mogla.

— Pa to ja nisam ni dopustio! — reče Lacica mrka lica puna prijetnje.

— Dakako da nije dopustio! Ali se i namučio! Kad je napokon gospodina kapelana dovukao u sobu, on se prevalio preko njega kao vreća i srušio ga poda se na krevet.

Muškarci samo da se nisu raspukli od smijeha. Gimnazijalac poblijedi.

Žena se dugo smijala.

— Jedva se mogao izvući ispod njega; izvlačio se kao mačka. Hukao je i kvrčao, da je bila milina! Kao mačka, kad na nju prevališ košaru.

Učitelj i kapelan cvilili su od smijeha. Gimnazijalac je oborio glavu nad tanjur i nožem grebao po porculanu, da je sve zvečalo.

— Pa i otrgnula su mu se dva puceta s odijela, — reče žena, kad je od smijeha mogla do riječi. — Zato si, je li, i obukao drugo odijelo?

Gimnazijalac podigao oči i opet ih oborio. U prvi tren obuzelo ga je neko čuvstvo, koje ga je ispunilo ponosom. Osjetio je, da se žena želi pred njim opravdati, a to ga je ispunilo toplim blaženstvom. Ali čim je pogledao u lice svoje strine, ugledao je na njemu tako banalnu radost, da više nije smio ni pomisliti na nešto veliko i lijepo u njoj.

— No, to je doista bilo krasno! — rekoše učitelj i kapelan, brišući si oči. Kapelan je sve srdačnije zagledavao u dječakovo lice i napokon je progovorio:

— Zato ste se, dakle, jutros onoliko ljutili na mene! Htjeli ste, da mi se osvetite i najradije biste mi izlili zdjelu vode za vrat.

Gimnazijalac je gledao u njega ponosno i porugljivo.

Žena je to opazila i toplo mu se zagledala u oči, tako da je krv mladićeva najednom uzavrela omamnom zaparom. On se izvalio u svom stolcu i pomislio: kako će biti slatko zalagati se i potvrđivati sve riječi ove žene, makar se rušio oko njega cijeli svijet.

VII

U školi su oko podne sitna i bosonoga djeca podigla veliku buku, kad je ušao gimnazijski podvornik. Učitelj nije znao držati stegu, a gimnazijskom sluzi bio je taj pakleni urnebes vrlo neugodan. Nadmoćnim je pogledom prešao preko te bučne dječje vreve, pri čemu je pomislio: »Eto, zato mi ne možemo doći na kraj s đacima, jer ovi učitelji djecu u ranim godinama tako rđavo odgajaju«.

— Dobro došli! — zavikne jedno od djece, čim je opazilo, da je netko ušao. Ostali su zabrujali za njim uobičajeni pozdrav.

Učitelj pogleda u djecu i mahne im rukom, da se umire. Nije došao »netko«, već samo sluga.

— Što je novo?

— Molim lijepo, gospodine učitelju, pozdravlja vas gospodin gimnazijski ravnatelj i moli vas, da se potrudite danas k njemu. Ali odmah.

— A što se dogodilo?

Podvornik razvuče lice važno i tajanstveno.

— Zbog gospodina Lacike...

Učitelj ga na čas pogleda sav u čudu, zatim klimne glavom:

— Dobro. Odmah ću poći.

Svršio je ispitivanje trećega razreda iz zemljopisa, ali nije mogao da se sabere.

Došlo je i podne. Na brzu je ruku izdao upute svojim redovitim zamjenicima, većim, dobrim đacima, pa je izašao.

Pošao je najprije gore u stan, da se javi ženi, ali nje nije ondje našao. Zato okefa odijelo, uze drugi šešir i štap, pa pođe.

Na ulici je bio vrlo rasijan. Krivo mu je bilo, što nije kod kuće mogao govoriti sa sinovcem. Trebao ga je pitati, što se zapravo s njime desilo. Nije li učinio kakvu glupost.

Usput se sastao sa Kleinom, Židovom kirijašem, koji je prolazio malim gradom tako samosvijesno, kao

da drži u najmu barem Koburgovo vlastelinstvo, premda se to vlastelinstvo nikako i ne daje u najam.

— Dobar dan, gospodine učitelju! — pozdravi on kolegijalno učitelja.

Gospodin Vereš se lecne.

— Dobar dan... Kako ste, gospodin Klein?

— Tako tako. Vidi Bog!

U učitelja se po običaju odmah probudi radoznalost.

— Kako ste se pogodili s magistratom?

— Ne može se s tim gulikožama... Nisam ja kršćanin, da za grad radim badava! Jedan voz stoji samoga mene sedamdeset i pet novčića, a oni hoće da mi plaćaju krunu. Neka im njihovu šumu tko drugi dovozi... Kako dolazim ja, molim lijepo, do toga, da nadoplaćujem na posao? Nije to za Židova.

Smijao se. Iz tusta lica crnili su mu se zubi, a oči mu žmirkale u učitelja tako dobroćudno i veselo, da mu je ovaj morao dati pravo.

— Veliki ste vi spekulant! — reče on kirijašu, povodeći se za njegovim načinom govora.

— A kakav je taj novi kapelan? — zapita sada kirijaš njega.

— O, divan momak! — reče učitelj, a oči mu bljesnu, — još je malo zelen, ali će već od njega biti nešto. Sinoć je kod mene večerao, pa se tako opio, da ga je moj sinovac spremio u krevet.

— A zašto vaš sinovac, zašto niste vi sami?

— Jer sam se i ja bio nakresao!

— A, zato dakle!...

Pružiše jedan drugom ruke, nasmijaše se i rastadoše tako povjerljivo, kao da su složili kakvu veselu zavjeru.

Učitelj je vedro išao do gimnazije, misleći pri tom na sinoćnju pijaču. Svidjelo mu se, da su kapelana morali onako spremiti u krevet.

Tek mu se srce malo stislo, kad je već bio ušao u veliku zgradu. Najednom ga spopalo čuvstvo, kao da

je i on sam đak, koga sada zbog kakve pustolovine zovu pred ravnatelja.

Morao se tome nasmiješiti. Kako su ništave te đačke pustolovine, kad ih poredimo s velikim pustolovinama života!

Kroz razna vrata čuli su se tajanstveni glasovi. Glasna, isprekidana tumačenja profesora, odgovori đaka... Vereš se osjeti vrlo neudobno.

Ravnatelj je sjedio sred duboke tišine u vrlo prostranoj kancelariji. Čim je učitelj stupio u sobu, znao je već sasvim sigurno, da su ga pozvali za svjedoka u kakvoj krivičnoj istrazi. Ali se ipak potrudio na smiješak i vedro je prešao dugom dvoranom.

Ravnatelj je sjedio za svojim visokim stolom i pokazao mu mjesto sebi nadesno, na divanu, a onda nastavio neki svoj pismeni rad, zbog kojega je morao daleko ispružiti vrat.

Kad je svršio, polako je odložio pero, pogledao u kalendar, odmaknuo dva-tri kupa spisa i okrenuo se k učitelju.

— Poštovani gospodin kolega, — reče, — gdje je sinoć bio vaš sinovac?

— Sinoć? — odgovori učitelj iznenađen, ne usuđujući se sa svoje strane izreći riječ »kolega«. Osjećao je, da se njome izriče neka nadmoćnost. — Sinoć? Moj sinovac? Pa bio je kod kuće, da gdje bi bio?

Zašutio je. Ravnatelj nije odgovarao. Još ni jedan jedini put nije pogledao na njega, tek čas prije ispod oka, baš onako, kako dolikuje »slindravcu«. Sad je taj dugi, blijedi, crni čovjek sjedio kao da je u razredu za katedrom, a pred njim da stoji đak, koji će za koji čas pobrati svoj drugi red, jer se već po prvoj riječi vidjelo, da se nije pripravio za današnje pitanje. Sasvim je bilo sporedno, ako mu je i sva naučna građa te godine bila u malom prstu; vidjelo se samo toliko, da ne zna odgovoriti na postavljeno pitanje, a gospodin ravnatelj je to uzeo na znanje s poznatom onom profesorskom zluradošću, koja se uvijek javlja na licima profesorâ, kad opet opaze, da đak, koji nije nikakav učenjak, spada na vješala. Ima nešto tajanstveno u tome, da profesor uvijek postaje ravnopravnim duševnim suparnikom onoga đaka, koji ima da pobere drugi red; on skida sa sebe sve, što ga od njega rastavlja po dobi, po položaju, po razumijevanju i po životnom iskustvu i postaje naprosto protivnikom u borbi, u kojoj nastoji da pobijedi i da đak pobere svoj drugi red, ako nije jači od njega.

Učitelj se osjećao zaista, kao da se za danas nije pripravio. Šutio je sav preplašen i u strahu gledao preda se, kao da očekuje, da mu netko iz zraka prišapne odgovor. Nakašlja se malo, pa onda nastavi:

— Sinoć je kod mene večerao kapelan. Novi kapelan! — lice mu se pri tom razvedri, jer je mislio, da će mu od toga proći nelagodni osjećaj! — Za večerom smo o koječemu čavrljali, a oko jedanaest sati rekao sam svom sinovcu: hajde sad pa uči!

Zašutio je. Palo mu je na um, da je to bilo možda oko deset sati. Ali je mislio: ako ustreba alibi... Pogledao je u ravnatelja, ali se taj nekuda bio rasijano zagledao. Držao se kao kad đak zastane usred njemačkoga prijevoda, jer mu ne dolazi na um prava riječ. Ni za što na svijetu ne bi mu sada pomogao. Počeka nekoliko časaka, nekoliko teških časaka, dok se đak možda ipak ne sjeti one riječi, i onda se ispitivanje nastavlja.

Učitelju je sa čela padao krupan znoj.

— Oko ponoći je kapelan bio već klopav... Čestit je to momak, ali jadnik još ne podnosi vince. — Učitelj osjeti i sâm, da je ta riječ zazvučala vrlo neprilično u onoj dvorani, u kojoj su mladiće naučavali umjerenosti i u ime umjerenosti ih kažnjavali. — Onda je moja supruga izašla i pozvala moga sinovca, koji je kapelana odveo u svoju sobu i tamo ga spremio u krevet...

Nanovo je zašutio.

— A zašto izvolijevate to pitati? — zapita Vereš najednom uzrujano, jer mu se ipak pričinilo nezgodnim, da ga ovako preslušavaju.

— Pa molim vas lijepo, — reče ravnatelj i kiselo se nasmiješi, — imam o mladiću vrlo nepovoljnih vijesti... Jučer navečer vidjeli su ga na ulici u d e s e t i č e t v r t... a onda opet u d e s e t i p o l...

— Kada? — užasne se učitelj.

— Rekao je, da mu je tetka bolesna... Danas sam se propitao za tetkinu bolest, pa hvala Bogu, nema o bolesti ni razgovora... Zatim je otišao u đačko konačište u dvorištu gospođe Párdy i tamo je pio sa đacima, koji su bili ondje okupljeni, a svi zapisani u crnoj knjizi; poslije ponoći je odande otišao, ali nitko ne zna, gdje se zadržavao do tri sata ujutro, kad se odšuljao kući...

— To je nemoguće! — reče učitelj.

Sjedio je na svom mjestu tako zastrašen, kao da o ponoći sluša priče o vješticama. I potrese glavom: — To je laž!

I opet na nekoliko časaka zavlada tišina. Odjedanput uskipi u učitelju uzbuđenje i on plane:

— Ipak je strahota, koliko se podlih uhoda vrze oko škole! Neka stane pred mene onaj, koji ga je vidio, da mu pljunem u lice. U jedanaest sati još je Lacika bio pred mojim očima, pošto do toga vremena nije ni ustajao od stola. U jedanaest sam ga otpremio na učenje.

Ravnateljevo lice nije ništa odavalo.

— Molim lijepo, sati mogu da idu vrlo različito. Na m o m u je satu bilo točno deset i pol, kad sam se susreo na ulici s maturantom Laslom Verešem...

Učitelj zine od presenećenja.

Sjedne opet na svoje mjesto; a bilo mu je, kao da se svijet stropoštava.

— A i drugi su podaci sasvim pouzdani, — reče ravnatelj tako ravnodušno, kao da se među njima radi samo o različitim mišljenjima u pogledu slaganja satî.

Nekoliko su časaka sjedili opet sred potpune tišine. Učitelj je buljio preda se ne razumijevajući ništa od svega. Ne bi se više začudio ni da čuje, kako mu je

sinovac u društvu sa ciganima provalio u hambar, našto su ga oružnici ulovili i zatvorili na tri mjeseca, a ipak je jutros sjedio za zajutarkom, kao da se ništa nije dogodilo.

Nije se više usuđivao da pogleda u ravnatelja, a osjećao je na svom licu, da je ravnatelj, čim je on poniknuo očima, smjesta pogledao u njega tako oštro, da mu je svojim pogledom gotovo opržio kožu. I nehotice je digao pogled te opazio, da su se oči ravnateljeve u isti čas odvratile od njega. I čim bi njegov pogled opet odlutao, osjetio je na sebi ponovno ravnateljeve sumnjičave, prodirne i podmukle poglede.

Za neprijatno duge pauze nije progovorio ni jedan ni drugi.

Onda je netko ušao u sobu.

Bio je profesor »Njuškalo«. Cijeli je grad poznavao profesora pod tim nadimkom, jer ga je taj đački prišvarak tako točno označivao.

Profesor je prilazio s podmuklim smiješkom. Na licu mu se ocrtavalo počitanje pred ravnateljem, kroz koje je probijala neprisiljenost intimne povjerljivosti. Vidio se na njemu i osjećaj dubokog ogorčenja zbog prestupka Lacike Vereša i ujedno samilost spram jadnoga strica. Vidjela se na njemu tuga zbog pokvarenosti današnje mladeži i prijatni osjećaj vlastite neporočnosti. Sve se to vidjelo na onom bljedunjavom i dugoljastom licu, u onim vodenim izbuljenim očima, koje kao da su htjele iskočiti iza velikih blještavih očala. Vidjelo se i po tome, kako je pružio ruku, kako se učiteljeve ruke jedva dotaknuo, i kako je ravnatelja pozdravio nijemim pozdravom, koji je imao da pokaže, kako ga on, premda je tek čas prije izašao iz sobe, još i sada nepokolebljivo poštuje podjednako kao čovjeka i kao profesora, kao ispravna ravnatelja i kao neumoljivog istražnog suca i objavljivača osude u današnjem nesretnom krivičnom događaju.

Profesor se naslonio na stol ravnateljev i nalaktio se lijevom rukom na regal sa spisima.

— Nečuveno! — reče ravnodušno i potrese glavom.

— Ali molim lijepo, ja zapravo još i ne znam, što se dogodilo. Je li moj sinovac štogod skrivio?

Njuškalo pogleda u ravnatelja, kao da se u čudu pita: zar on nije još ništa rekao učitelju? A kad je razabrao, da jest, počeo je govoriti uslužno, ali spram učitelja vrlo hladno i držeći se kao tužitelj.

— Molim lijepo, taj je dečko počinio noćas tako sablažnjivih stvari, da se s obzirom na dobar glas naše škole mora sve do kraja raščistiti... Jučer je navečer otišao od kuće već u deset sati, a tek se ujutro u tri vratio. A naročito je nerazjašnjeno pitanje, gdje se zadržavao od ponoći do tri ujutro.

Pri tome izvadi iz džepa notes. Na koricama se vidio natpis, štampan sjajnim zlatnim slovima: »Profesorski notes«. Prelistao ga je svega. Na prvom je mjestu bio imenik, popis sviju njegovih učenika; naslađivao se pregledavajući letimice svu silu zabilježenih ocjena. Naročitu je pažnju pobuđivalo u njega mnoštvo drugih redova, zabilježenih velikim brojkama. Da je imao vremena ikakvu misao smisliti u svom mozgu, prepunom grozničavog raspletavanja »velikog događaja«, bio bi rekao, kako je žalosno, što današnji đaci pokazuju očiti nemar za latinski i grčki školski predmet. Dokaz: ovo mnoštvo drugih redova. Listajući dalje, zapeo mu pogled na zabilježenim brojkama novih ministarskih naređenja. Taj je dio opet uvelike dizao njegovu samosvijest, jer je ta rubrika njegova notesa činila od njega na profesorskim konferencijama zamjerna stručnjaka. U svakom i najmanjem pitanju njemu je ministrova volja bila potpuno jasna. Iza toga su bile zapisane adrese izdavača novih knjiga na području klasične filologije. On ih je zapisivao zato, da uzmogne provoditi jalovu borbu sa školskim knjižničarom, kako bi ga prisilio, da ih naruči za školsku knjižnicu, budući da je dotacija knjižnice bila prilično slaba — jedva je iznosila godišnje sto i pedeset forinti — pa nije bilo ni najmanje nade, da bi se mogla nabaviti skupa francuska i engleska kritična izdanja, a

knjižničar je tijekom borbe navodio osim toga kao razlog i činjenicu, da u profesorskom zboru, a naročito od klasičnih filologa, ne razumije nitko ni engleski ni francuski; ali ti su razlozi bili posve apsurdni, jer se dobar stručnjak, kad razmišlja o povećavanju i upotpunjavanju knjižnice, nikad ne smije obazirati na svoje lične ciljeve, nego samo na apsolutne potrebe knjižnice. A može li se samo i zamisliti donekle pristojna klasično-filološka knjižnica bez londonskih Malthersovih izdanja, koja jedina imaju sve latinske i grčke autore uz jedinstvenu i najsavršeniju kritiku tekstova i uz tumačenje, što ih je itko iznio o tim autorima tijekom dvije tisuće godina! Radnje na madžarskom jeziku ostale su nažalost izvan dosega inače odličnog toga izdavača, pa tako doktorska radnja gospodina Njuškala nije ušla u komentare Ciceronovih djela, a baš kod Cicerona ne bi škodilo, da se malo proširi, jer Ciceron obaseže u Malthersa jedva sedamdeset svezaka... A da je Malthers spomenuo njegovu radnju, kakva bi to, mili Bože, bila zadovoljština i osveta profesorima peštanske univerze, koji je nisu htjeli prihvatiti kao podlogu za njegov doktorat, pa tako i danas još fale pred njegovim imenom ona dva mila slova (»dr.«), makar štampanje te radnje, uz sav popust u obračunu mjesne tiskare, stajalo po arku dvadeset i šest forinti.

Nažalost, sada je preskočio veću porciju u svom notesu, pa se zbog toga ne može spomenuti, čega je još sve bilo u bogatoj toj knjižici. A bilo je toga mnogo, ta već smo na kraju školske godine, a profesor mora sve, što ga zaokuplja tijekom čitave godine, bilježiti cijele godine u jedan jedini notes.

Na otvorenom listu nalazio se popis učeničkih prestupaka. Prelistao je nekoliko imena i naišao onda na stranicu, na kojoj je bilo zapisano ovo:

I. Laslo Vereš, gimn. uč. VIII. r. Dne 7. juna 1910. navečer, 10 s. 17 m. na uglu Duge ul.: ide Gačalu, kojemu je posudio lat. rj., jer i on uči lat. Laž.

10 s. 35 m. G. ravn. susreće ga kod mosta Duge ul. Plače. Tetka bolesna. Enfizem. Laž.

Od 10 ½ do 1 ½ u sobi P. Viga i sustanara. Bančenje. Od 1 ½ do 3 gdje?

Sve to je bilo ispisano vrlo sitnim slovima i skraćenim riječima, da na istu stranicu mogu stati još i druge stvari. Mora se vrlo štedjeti sa stranicama toga notesa, jer je ostao samo još jedan prazan list, a tko zna, kolika će đačka imena još biti onamo unešena.

— Molim lijepo, sve je zapisano. Samo s jednim pitanjem nismo još načistu: gdje je dečko bio od jedan i pô do tri?

Učitelj stane trti svoje čelo. Pa zašto je onda njegova žena govorila, da je Lacika odveo kapelana u krevet, ako dječak nije bio ni kod kuće... Ali i kapelan to isto kaže. Ah, taj se ničega ne sjeća. Onda je, dakle, netko od njih lagao: ili dječak, ili žena... Ne, ne, tako se ipak ne može lagati! Žena se čak i smijala, kako je kapelan pao na Laciku, pa su se ovome otkinula dva puceta s odijela. Zato se i presvukao.

— Molim lijepo, ja ne znam ništa. Sinoć sam bio pripit. Kod nas je večerao novi kapelan, pa smo se obojica nakresali... Dobro smo se proveli!

— Nečuveno, — reče profesor, — a taj nevaljalac iskoristio je priliku, pa pobjegao.

Učitelj opet, vrlo smeten, protare čelo.

— Ali, molim lijepo, da li je moj sinovac štogod skrivio? Kakvu sablazan? Je li kome što učinio? Je li napravio kakvu štetu?

— Dragi gospodin kolega, — oglasi se gospodin ravnatelj i pruži glavu naprijed, kao da će je staviti u jaram. Velika Adamova jabučica na vratu skakala mu je gore-dolje. — Pa vi ste također pedagog! Znate ciljeve, za kojima ide odgoj mladeži. Ovakav prestupak — i to baš u najnezgodniji čas... neposredno pred maturu — to se ne može dopustiti!

Profesor potvrdi glavom ravnateljeve riječi, a kad je vidio, da ravnatelj ne nastavlja svoj govor, oglasio se on.

— Školsku mladež valja u njenom vlastitom interesu držati u oštroj stezi. Šteta bi bilo, da im pustimo uzde? Onda bismo doživljeli onakvih stvari, kakve čitamo po novinama, da u sicilskim školama đaci naprosto pucaju na svoje profesore.

Pri tome popravi svoj cviker i nasmija se. Osjetio je, da je ta šala bila vrlo neumjesna, pa se pobojao, da će mu je ravnatelj zamjeriti. Složio je, dakle, strogo lice i počeo naučno raščinjati pitanje discipline kod mladeži i pogubno djelovanje loših primjera.

Ali toga gospodin učitelj više nije čuo, jer je mislio samo o tome, da je netko morao lagati. Ili lažu ova dvojica ovdje, ili ono dvoje kod kuće.

Ustao je.

— Molim lijepo, i ja mislim, da je potrebno naučiti mladež na uredan život, ali, molim, ja sada još uvijek ne znam, da li je moj sinovac što skrivio ili nije?

Gospodin ravnatelj i profesor pogledaše ga presenećeno.

— Je li dečko bio sinoć kod kuće ili ne? — zapita Njuškalo profesorski hladno.

— Pa molim lijepo, recimo, da nije bio kod kuće!

— Nije bio kod kuće! A gdje je bio od dva do tri sata ujutro? Molim lijepo, to je vrlo teška povreda discipline.

U taj čas uniđe školski podvornik.

— Molim ponizno, gospodine ravnatelju, došao je učenik Laslo Vereš.

— Neka uđe!

Za čas uniđe Lacika. Bio je blijed i sav je drhtao. Stajao je, kao da će ga smjesta osuditi na smrt.

Pogledao je, sav izvan sebe, na svoga strica, koji je i u njega gledao prestrašenim pogledom. Obojicu je smeo taj neočekivani susret.

Nekoliko časaka trajala je duboka tišina.

— Dragi sinko, dao sam te pozvati gore, zato, da nam o neugodnoj i neobičnoj stvari, koja se dogodila, sve natanko ispričaš.

Dečko je šutio. Na blijedu mu licu, u očima sa crnim podočnicima ocrtavalo se veliko uzbuđenje. Stric sada prvi put opazi, kako dječaku snažno izbijaju brčići.

Profesor progovori sladunjavim tonom:

— Dragi sinko, hajde da govorimo kao dobri prijatelji. Dakle: jelda si sinoć otišao od kuće? Dobro. Tvoj dobri stric ispričao nam je, što se dogodilo... ukoliko mu je bilo poznato.

Ravnatelj ga prekine. Bilo bi mu neprijatno, kad bi njegov prerevni podčinjeni profesor u njegovoj nazočnosti možda što slagao.

— Do koliko je sati trajala sinoć večera?

Đak pogleda u ravnatelja i ne odgovori.

— Odgovori! Do deset ili do jedanaest? Je li, do deset?

Lacika je šutio.

— Dakle do deset. Tvoga je strica zavela neka sporedna stvar, ili mu možda ne ide dobro sat kod kuće, pa drži, da je trajala do jedanaest...

Ravnatelj zašuti čekajući potvrdu. Dečko opet nije odgovarao.

— Dakle do deset. Onda si ti ušao u svoju sobu, pa šta si tamo radio? Ništa?

Dečko je stajao nijem. Gledao je pred svoje noge.

— Dakle ništa. Zašto si otišao od kuće? Gospodinu profesoru si rekao, da ideš Gačalovima po svoj rječnik, jer Gačal sada također uči latinski... Vidiš, sad se već stidiš. U laži su kratke noge. Gospodin profesor već je onda bio načistu s time, da tu nešto nije u redu! Ta on se baš vraćao od porodice gospodina Roberta Gačala, gdje su slavili Robertovo. I tamo je govorio s tvojim prijateljem, koji je priznao, da još nije svršio latinski zadatak, jer pristojan i čestit dječak ne može lagati... A šta si rekao meni? Da ti je bolesna tetka. Danas sam se sastao s njom. Pošla je u

najboljem zdravlju jutros u crkvu, kad sam ja išao u školu... A onda, kako ti je palo na pamet, da ideš u Vigovo konačište, kamo prije nisi nikada zalazio?... Kako se može mlad čovjek tako brzo pokvariti?... Zar ti voliš svoje roditelje? Siromašni su ljudi, koji jedva čekaju, da njihov sin postane samostalan čovjek, pošto su ga davali u školu samo uz velike žrtve... Nije li tako, gospodine učitelju?

Učitelj se trzne. Neprestano je gledao samo u odlučno i prkosno lice svoga sinovca.

Gledao ga je, kao da to lice nije još nikada vidio u životu. Kao da samo naliči i podsjeća na nekoga od njegovih znanaca.

Vidio je, da mu je sinovac visok i razvijen, a kad je mislio na njega, uvijek mu se činio malim, nasmiješljivim, tihim, tankonogim djetetom u kratkim hlačama, koje prti sa sobom velik kup knjiga, povezan remenom. Uvijek mu se mnogo smijao i zbijao s njime šale, kad je dolazio kući:

— No, filozofe, jesi li u školi znao odgovoriti ili si se samo digao, kad su te prozvali?...

A sad taj golobradi dugonja stoji pred njegovim očima tako stran, kao da mu nikada nije ni bio u rodu. Probijaju mu brčići... Velike mu se crvene šake tresu, a na licu mu se ocrtava prkos i tvrdoglavost.

Kad je ravnatelj progovorio, on se lecnuo. Nije razumio, o čemu se radi.

— Nemoj dulje šutjeti... Gledaj u nas, kao u zastupnike svojih roditelja. Ovdje ti je stric, besprikoran, čestit i obrazovan gospodin, koga svatko voli, svatko poštuje, i s kojim mi, njegovi kolege, živimo u najboljem prijateljstvu. Mogu ti reći, da imaš samo njemu zahvaliti, što smo sada skloni, da tu tvoju stvar obavimo blago i povjerljivo... Reci, gdje si bio noćas od dva do tri sata?

Lice dječakovo nenadano se trznu. Obrazi mu se zažariše. Ali je još dublje spustio glavu i dalje šutio.

— Govori, sinko, govori! — reče ponešto ljutito ravnatelj.

Ali Lacika nije progovorio ni riječi, uzalud su čekali.

U učitelju stade se dizati bijes.

— Zašto ne govoriš? — krikne on na sinovca.

Dečko podigne glavu i pogleda stricu u oči. Pogled mu je bio vlažan i mutan, pa se iz njega nije moglo ništa razabrati.

— Gdje si noćas bio?

Lacika je gledao još jedan čas u strica, a zatim tiho oborio oči, dok mu se iz prsiju digao prigušeni uzdah.

Njuškalo popravi cviker i stavi zlatni lančić za uho, otkuda ga je u uzbuđenosti bio stresao. Zatim progovori medenim glasom:

— Dragi sine, govori s nama povjerljivo, kao što dijete svojoj majčici sve priznaje.

Lacika se smrkne i sjeti se tužnoga ljeta, nesnosnog i očajnog roditeljskog doma, gdje svojoj majci, koju je ljubio više od svega na svijetu, nije mogao više ništa priznavati.

— Jesi li sinoć bio kod kuće ili nisi?... Jeli li ti spremio kapelana u krevet? Reci! — krikne stric. — Ja ću te već naučiti!

— Pssst! — mahne mu rukom ravnatelj.

— Ah, šta, neka govori to magare, jer ću mu inače zdrobiti kosti! — vikne učitelj. — Zar tako, gospodičiću? Jesam li te zato dao u škole, da mi sada nanosiš takvu sramotu! Kuda si se klatario? Svinjo nijedna! Pobjegne od kuće i klatari se bogzna kuda.

Mali je čovjek skakao sopćući s jedne noge na drugu. Lice mu se zažarilo, veliki mu se brci objesili i posve prekrili crnu šupljinu usta.

Laciki se zateglo tužno lice, kao da je teško bolestan.

— Izvolite ga samo prepustiti meni! — vikao je učitelj, — već ću ja to iz njega ispipati! — i stupi

pred dječaka, uhvati ga za jaku kaputa i prisili ga da mu pogleda u oči.

— Dakle da čujemo! Govori! Jesi li ti izveo kapelana iz sobe i jesi li ga ti spremio u krevet?

Na licu dječakovu vidjelo se, da želi govoriti. Tako je odlučno koraknuo natrag, da ga je stric ispustio.

— Da, ja sam gospodina kapelana spremio u krevet.

— A gdje si bio do tri ujutro? Od dva do tri? — zapita Njuškalo zabačene glave.

— Kod kuće, u svom krevetu.

— Lažeš!

— Ja nikada ne lažem.

— Ne lažeš!... A sinoć meni? Rekao si, da ti je teka s riječima kod Gačala!

— To nisam rekao.

— Ne? U deset sati i sedamnaest minuta našao sam te na ulici, — i posegne za svojim notesom, gdje se to zaista nalazilo napisano.

— Mene niste našli na ulici.

Profesoru se lice tako izobliči, da mu je od čuđenja cviker pao s nosa.

— Šta, ja da se s tobom nisam sastao na ulici?

— Ne. Sa mnom ne!

Ravnatelj ustane iza stola i pogleda u dječaka strogo i nemilosrdno.

— Ni sa mnom se nisi susreo?

— Ni s vama, gospodine ravnatelju.

Nastade grobna tišina.

Dječak je mirno i odvažno gledao sad jednoga, sad drugoga. Nije obarao očiju, šta više, kao da je u velikom učinku svojih riječi donekle i uživao.

— Kad mi je stric rekao, da pođem spavati, ispio sam još čašu vina kod stola, a zatim sam otišao u svoju sobu i cijelu večer učio Horacija. Poslije ponoći, ne znam, koliko je moglo biti sati, ušla je u sobu strina i viknula, da brzo dođem. Ušao sam u sobu, gdje je kapelan ležao pijan na podu, pošto je spao sa stolca; kraj njega je ležao stric s glavom pod stolom,

jer je i on bio spao sa stolca i ležao ondje kao kakvo dojenče. Nato sam digao gospodina kapelana i iznio sam ga napolje; bio je vrlo težak, a kad sam ga htio položiti na krevet, on se svalio na mene, a ja pao na krevet. Onako težak, ležao je na meni, a kako sam slab, bilo mi je teško izviti se ispod onolikoga vola. Ali sam se ipak izvukao. Napeo sam sve sile i izvukao sam se ispod njega. Kaput mi je bio zakopčan, pa se kod toga naprezanja i otkinula s njega dva puceta. Evo, ova dva puceta.

Učitelj ga je slušao kao da sanja. Gledao je puceta i nije znao od čuda, što bi mislio. Ta dva puceta! I njegova je žena spominjala ta puceta.

— Nečuveno! Ovakav mi se slučaj nije dogodio za cijele moje profesorske prakse! — reče Njuškalo. — Da netko znade ovako lagati.

— Molim lijepo, gospodine profesore, ja ne lažem.

— Ponovi još jednom. Jesi li se susreo sa mnom na ulici ili nisi?

— Nisam se susreo ni s kim.

— Ni u Vagovu konačištu nisi bio?

— Nikada u životu.

— Ako ti pročitam imena sve desetorice đaka i ako ih sve dadem pozvati ovamo, ni onda nisi bio?

— Nisam.

— Svu noć si bio kod kuće i mirno spavao?

— Da.

— Upozoravam te, uzmi stvar tako, da si u ovaj mah isključen iz svih škola naše države.

Strahovit muk.

— Samo najdubljim pokajanjem i potpunom ispoviješću možeš to popraviti.

Muk.

Dečko se okrene na petama, pa sigurnim i mirnim korakom izađe iz sobe.

Tri se muškarca sada pogledaju. Njuškalo je od smetenosti skinuo cviker i stao ga rupčićem brisati. Kad je svršio, pogledao je žmirkajući kroz stakla prama svijetlu. Ravnatelj se trudio, da mu lice bude

tvrdo kao ocjel. Bio je potresen, jer se i sâm bojao, da je prenaglo obavio tu istragu i zahvatio u doseg svemoći božje. Vrlo bi se radovao, kad bi kakvim čudom nestalo svega, što se dogodilo, pa da se đak povrati i plačući zamoli za oproštenje; onda bi se stvar mogla dokončati s kakvim malim zatvorom...

Ali su uzalud čekali: đak se nije vraćao. Nato ravnatelj pozvoni podvorniku.

— Dozovite Lasla Vereša opet ovamo!

— Na službu, gospodine ravnatelju, odmah ću potrčati za njim. Otišao je.

— Otišao?

— Jest.

Ravnatelj mu mahne, da ne dozivlje više đaka. Zatim pogleda učitelja, sav blijed. Pred tako velikom zadaćom izgubio je svu odlučnost, kako je god znao da bude nemilosrdan, kad se radilo o pojedinim nepovoljnim ocjenama. Postao je čak razgovoran, kao da je on svemu kriv, pa sad hoće da se opere od krivnje.

— Upravo je čudo, što je postalo od toga dječaka. Nikada nismo imali ništa protiv njega. U pogledu morala njegovo je vladanje odgovaralo uvijek propisima.

— A i sada govori istinu, — reče učitelj, — ona dva puceta! Takvo što ne može se izmisliti!

— Ali molim lijepo, ja sam ga susreo na ulici! Govorio sam s njim ovako kao sada. I bio sam se preplašio. On je plakao! Zašto je plakao tako veliki dečko? Morao je imati uzroka! Osmoškolci obično ne plaču! To je posve nerazumljivo! Posve nerazumljivo!...

Odvratio se i rekao još plašljivo:

— Molim lijepo, sad već moram iznijeti tu stvar pred profesorsko vijeće. Strašno, strašno!

Trgnuo ih je oštar zvuk zvonca. Sva se trojica lecnula, a ipak se to samo oglasilo zvono, kojim se označuje svršetak obuke.

Svi su se osjećali, kao da se svršio sat pun nekog strašnog pritiska. Odahnuli su duboko i pružili si ruke, da se raziđu.

Ravnatelj je sjeo opet na svoje mjesto, profesor ispratio učitelja i vratio se u zbornicu. Učitelj je silazio niza stepenice sasvim smućen u glavi.

Učionice se jedna po jedna otvarale, i čim su profesori izašli, provalila je paklena buka. Gospodin Vereš stajao je usred bujice đaka, koji su pojurili kući, kao da je zapao među stado goveda. Mali i veliki đaci umalo ga nisu pregazili.

Vani na ulici duboko je uzdahnuo.

Skinuo je šešir i otr'o si čelo.

U taj čas ga je netko lupnuo po ramenu:

— Dobro jutro, gospodine Bovary!

Učitelj se obazre. Bio je novi pristav.

I tu mu pade na pamet, da tome pristavu sve ispripovjedi. Taj se razumije u takve poslove, pa će umjeti da otkrije istinu.

I odmah se osjećao bolje, kao da se usred sloma čitavoga svijeta sklonio pod siguran krov.

VIII

Nije se usudio reći, što mu je palo na pamet. Nije mu se taj čas činio podesnim, da na neprijatnu povjerljivost pristavovu odvrati odmah svojim povjerenjem. Slutio je, da ono ime »Bovary« znači nekakvo omalovažavanje.

Pošli su dakle naprijed, i učitelju se učini čudnim, da sada, kad je zapao u veliku i gorku nepriliku, mora pratiti toga gospodina tako mirno i veselo, kao da se nije ništa dogodilo ni s njim, ni s njegovim sinovcem, ni s njegovom ženom...

Pristav je svojim štapom veselo kuckao po tvrdim kockama pločnika te je, kad mu je dosadila duga šutnja, progovorio:

— Dakle je to taj čuveni pločnik!... Milo mi je slušati čiča Bertu, kad se hvali, da ovakvog pločnika nema u cijeloj županiji!

Čiča Berta bio je gradski načelnik, zapravo bi se morao zvati čiča Berto, ali je on stajao u tako dobrom i k tome još platonskom odnošaju spram Bertice iz glavne gostionice, da ga cijeli grad, pa čak i novi pristav, za njegovim leđima ne zovu drugačije nego »čiča Berta«. Mladi se čovjek nasmiješi, jer je pred njim oživio lik maloga trcljastog načelnika, kako za dugim stolom gostionice kraj popodnevnoga špricera drži banku, te nastavi oponašajući njegov glas:

— Ja sam onaj, koji je od Ilošve nešto učinio!... Sve sam ovdje uradio ja... Molim lijepo, ja sam prvi uveo električnu rasvjetu!... U cijeloj županiji nema pločnika, kakav je kod nas! — a onda pristav nastavi prirodnim glasom: — No, u Alföldu svaki je grad već asfaltiran!

Učitelj osjeti, da bi trebao braniti svoj grad pa reče:

— Hja, molim lijepo, to je zato, jer u Alföldu nema kamena! Tamo bi kamen bio još skuplji nego asfalt. Ali naš trahit, ilošvanski trahit po cijeloj je državi čuven.

— Ali je zato čiča Berta ipak mogao taj pločnik učiniti širim, — reče pristav podrugljivo, — kad je već »on to uradio«.

— Što je uradio taj stari magarac! — provali iz učitelja, koji je, protiv svoga običaja, izrekao tako grubu riječ. — Ne radi on ništa, već ako samo može nešto da ušićari, razbacuje se gradskim novcem, ali je inače upravo prljav škrtac.

Obrve mu se gnjevno naberu i on stane uzbuđeno frkati debele svoje brkove. Osjećao je, da mora govoriti grubijanštine. Sada, kad mu je glava prepuna briga, kad je, kako pišu u novinama, »dobio po nosu«, kad upravo smišlja, kako će govoriti tome gospodinu o najvećoj neprilici svoga života, — sada mora debatirati o pločniku...

Pristav se smješkao. Čudno mu je bilo pri duši, osjećajući dah ovih malogradskih protivština i rivalnosti. Zbog pločnika, zbog sitnih i tričavih gradskih poslića nastaju među tim ljudima borbe na život i smrt... Njemu, koji je stajao daleko od svega toga, ta se borba činila čudnom, kao da gleda život mravâ. Zašutio je, jer je osjetio, da učitelj i njega ubraja u načelnikovu stranku, i da je ona prijašnja provala upravljena i protiv njega. Ipak nije htio da se zamjeri tome malom nabitome čovjeku, nije ni sâm znao zašto, a tek kasnije — pala mu je na pamet njegova žena.

Šuteći išli su dalje.

I učitelj se predomislio: ne smije se zavaditi s pristavom, pošto baš od njega želi da zatraži savjeta. I odmah se nečemu dosjeti.

Zaustavio se i pokazao na protivnoj strani ulice na dugu nisku kuću, u kojoj su se redale jedna do druge sitne trgovine. Pred vratima stajali su neki Židovi s dugim bradama i zadovoljno pušili lule; razabirala se čak preko ulice po koja riječ čudnog njihovog njemačkog jezika; najrazličitiji mirisi prodirali su na mračna i niska vrata, kao na otvore u rudniku; a doista se i nalaze zlatni rudnici u tim sitnim, skrovitim dućančićima, punima najrazličitije robe. Iza te kuće stajala je visoka, žuta jednokatnica bez i najmanjega ukrasa, kojoj su gornji prozori virili iznad krova prve kuće, kao da su stali na vrške prstiju i htjeli bi da zirkaju spram tržišta, gdje mora da ima svega i svačega, što bi vrijedilo vidjeti...

— No dakle, molim pokorno, — reče učitelj, — izvolite pogledati ovu kuću. Zar ne bi bilo prekrasno, da se poruši ta stara podrtina, a na njezinu mjestu da se sagradi impozantna, lijepa, moderna zgrada s velikim prozorima i uresom od majolike, kao u Pešti! Zar to ne bi bilo prekrasno?

— Bi. Lijepo bi bilo.

— To bi promijenilo lice cijeloga grada. Učinilo bi od ovog staromodnoga gnijezda moderan grad!

Prema ugovoru s državom ovdje bi trebala da se gradi nova škola! Zgrada, u kojoj bi tri učitelja mogla imati stanove! Moderne stanove! S balkonima!... Za ravnatelja, mene i Dvihally-a. A molim lijepo, to je osujetio baš taj načelnik.

Značajno je pogledao pristava, ali se ovaj nasmiješio, pa je učitelj osjetio, da ga taj mladi neoženjeni čovjek sada drži sebičnjakom. Malo se smeo, a onda nastavio:

— Molim lijepo, nemojte misliti, kakvu ja štetu imam od toga, nego kakvu štetu ima grad. Može li biti idealnije stvari, nego škola na ovom mjestu! Iza nje ona velika zgrada gospodarska je škola, koju je država unajmila od grada. Između njih bilo bi lijepo igralište. Pravi raj! U cijeloj županiji ne bi se moglo naći takvo krasno mjesto za školu...

Pri tome ogorčeno potrese glavom.

— A sada izvolite promisliti, kakav je čovjek taj gospodin načelnik! On je ujedno i crkveni kurator, pa mu je bila prva briga, da oslobodi crkvu od uzdržavanja škole. Predali su je državi. Dobro, mi smo se tome radovali, jer smo mislili, da će sada sve biti u redu. Barem smo došli u državni status. Država je sklopila ugovor, da preuzima sve školske terete, ali se grad obvezao, da će na mjestu ovih podrtina podići zgradu za škole.

Potišteno je potresao rukom i zašao njom duboko u nutarnji džep, iz kojega je izvukao posljednju cigaru s nešto popucalim omotom. Slinom joj je izravnao rane i nastavio svoj govor:

— Ali načelnik si je zabio u glavu, da će i grad osloboditi ispod školskoga tereta. Pa što je dakle, molim lijepo, izmudrio lukavim svojim seljačkim, svojim kramarskim mozgom? Izmudrio je to, molim lijepo, da će, ako oni sagrade tu zgradu, to prije svega mnogo stajati, a onda će grad izgubiti najamnine ovih dućančića! I najednom vam on dođe s ovakvom stvari: ona gospodarska škola za državu je kao škola prevelika, a nije ni podesna, jer nema vrta. Neka ju

dakle uzme grad opet u svoje ruke i smjesti u njoj osnovne škole. Država pak dobiva badava sjajno zemljište, na kojemu onda može sagraditi školu, kakvu god hoće i k tome vrt, koliki god zaželi. A znate li, kakvo bi zemljište dao grad za gradnju škole?... Staro groblje!

— Izvrsno! — klikne pristav.

— Da, molim ponizno, tako će svu gradsku nastavu da objese na vrat pradavnim mrtvacima.

Pristav udari u glasan smijeh.

Učitelj opazi, da za njima idu neki profesori, pa požuri dalje, jer nije htio s njima da se sastane. Došla mu je i na um velika njegova nezgoda, i najednom se prestao brinuti za gradske stvari. Protr'o si je oči i zapalio cigaru šibicom.

— A zar se vi ne služite automatskim kresivom, gospodine učitelju? — zapita pristav.

— Ah, zaboravio sam, da ga uopće imam, — reče učitelj. — A i lakše je ovako na stari način, šibicom.

Pristav se nasmiješi.

Na drugoj strani stajao je mesar pred svojom otvorenom mesnicom. Ruke je prekrstio na prsima, a krvava i prljava pregača bila mu je zataknuta za pojas.

— Ima koječega zanimljivog u ovom gradiću, — reče pristav, — ali zato i strašno mnogo šablone. Zar nije na primjer nesnosno, da i taj čestiti mesar mora da bude baš onakav, kakvima humoristički listovi uvijek prikazuju mesare? Kao da je izmilio iz najstarijega broja »Fliegende Blätter«. Debeo, trbušast, nosat — čovjek izgubi volju za život, kad vidi, da u prirode nema više nikakove, ama baš nikakove originalnosti.

— Ali, molim lijepo, — reče učitelj, — nije on zato lud čovjek. Kad se proljetos izabirao nov župnik — vas još nije bilo ovdje — onda je gospodin Horaček, — kod te je riječi pozdravio mesara na drugoj strani, — platio Kožarskoj ulici tri bačve vina, da ne

bi glasovala za mlada župnika nego za starca, koji nam sada sjedi na vratu.

— Šta vi to ne govorite!

— On naime ima sina teologa, koji još ne može postati župnikom, pa prijatelj Horaček nije htio, da izaberu mlada čovjeka, koji bi mogao poživjeti još pedeset godina, jer se taj ne bi dao lako otjerati. A njegov sin ipak mora jedanput doći ovamo kao župnik! Dakle, molim ponizno, obišao je on redom sve župničke kandidate i dobro pogledao, koji bi bio najzgodniji! I ovoga staroga pronašao je najpodesnijim. Taj će izdržati, dok se bude mogao izabrati njegov sin. Onda bi se današnji mogao mirno vratiti u krilo Abrahamovo!

Nasmijao se i sâm s pokvarenim svojim zubima, a pristav se smijao glasno misleći u sebi, kako je mio i prijatan čovjek taj mali gospodin učitelj.

— A što će biti, ako on poživi i dulje? Ne može se znati ni za koga, kako će dugo živjeti!

— Kako se ne bi znalo! Mesaru je to zanat; za svega svoga života imao je posla sa stokom.

U veselu smijehu stigli su pred glavnu gostionicu.

— No, ne biste li izvoljeli ući na čašu piva? — zapita pristav.

— Ne bi škodilo prije ručka! — prihvati učitelj, — i tako bih u jednoj stvari htio zamoliti savjet u gospodina pristava.

— Molim lijepo, stojim vam na službu.

Ušli su unutra i za deset minuta već je učitelj sve ispripovjedio.

IX

Učitelj nije bio zadovoljan sa svojim pripovijedanjem. Nije se pravo mogao zagrijati osjećajući, kao da je svakidašnjica ovaj njegov izvanredni i strahovito veliki slučaj prelila nekom golemom, ružnom i prljavom vodurinom. Već kad ga je ispričao onako isprekidano, osjećao je, da je cijela pripovijest postala isto onakvom običnom malogradskom senzacijom, o kakvima je maločas govorio... Vrlo se stidio znajući, da se nije smio prije toga upuštati u kojekakve brbljarije. Koga je zadesila tolika nesreća, taj se ne može baviti spletkarskim ogovaranjem!

Griskao si je usnice i čupkao brkove. Smeteno je gledao u pristava.

Mladi je čovjek šutio. Gledao je preda se zamišljenim i kao rasijanim licem i od časa do časa otresao pepeo sa svoje cigare. Bilo mu je vrlo milo, što mu je već dano, da napokon vidi tako nešto iz neposredne blizine. Već ga je dugo mučilo, da živi u ovom malom gradiću, o kojemu si je stvorio najčudniju sliku, i da sluša pripovijesti, kod kojih čovjeku od začuđenja naprosto mozak staje, a njemu samome ne dolazi ništa pred oči. Živi u tom gradiću, kao da s puškom pod pazuhom tumara po najglasovitijim lovištima i susreće svu silu nadrilovaca, koji su maločas postrijeljali najljepše i najrjeđe primjerke, a njemu još nije došao na dohvat puške ni najmršaviji zec. Zatomljivao je svoje uzbuđenje, bojeći se, da bi jednom jedinom kretnjom mogao poplašiti divljač, koja se već uspravila naćulenih ušiju, kao da njuši lovačkoga psa.

No, ovoga puta mu plijen ne smije izmaći. I stao si je predočivati lijepu učiteljevu ženicu, koja je njegovu maštu svu noć uspirivala, taj prvorazredni primjerak malogradskoga života, koji zahvaljuje Bogu, da su praščići pocrkali... I progovorio je posve prirodnim glasom:

— Dragi gospodine Bovary...

Zastao je, lecnuvši se, jer se pobojao, da će mu divljač pobjeći, a još je tako daleko od toga, da bi već mogao naperiti pušku...

Učitelj se začuđeno zagleda u pristava.

— Moje je ime Vereš, molim lijepo, Pál Vereš.

— Molim lijepo, — i pristav položi svoju ruku prijazno na ruku učiteljevu, nastojeći da smiješkom prijeđe preko stvari, — ništa... Ovo je ime postalo za mene već pravom fiksnom idejom. A ne znači ništa... Nego budite mirni, meni je ta stvar već posve jasna. Ali ne mogu da se izjavljujem sve dotle, dok na svoje oči ne vidim glavna lica. Dragi gospodine učitelju, vi ste sinoć bili tako ljubezni i pozvali ste me k sebi... mislim sutra na večeru? Ostajete li još kod toga poziva?

— No, dakako...

— Onda, molim lijepo, ne govorite dotle nikome o toj stvari. Uopće nije uputno, da se ovo pročuje... Šta više, ja bih volio, kad u cijelom gradu uopće nitko ne bi o svemu tome doznao do sutra navečer.

— Kako ne, molim lijepo... Ja ne ću ništa govoriti...

— To traži interes istrage. Znate, tako se obično radi kod sviju izvida. A onda, molim samo mir! Čovjek mora biti filozof.

Pristav skupi obrve i nasloni se na svoj stolac. U taj mah već je glumio filozofa... Bio je uvjeren, da se žena te noći podala kapelanu i da onaj gimnazijalac to znade, pa sada hoće da se žrtvuje! Ta je hipoteza bila najjednostavnija, jer ništa drugo nije moglo jače kompromitirati tu ženu. A pretpostavka, od koje je mogao poći, bila je ta, da je žena učinila prestupak...

Učitelj kucne svojom čašom o čašu pristava, i oni ispiju pivo.

— No, ja sada idem, — reče učitelj postavivši čašu na stol.

— Servus, Pál! — dovikne mu odostrag Dvihally, koji je u taj čas stupio u sobu.

Učitelj se lecne i digne pogled, a onda pohiti prijatelju ususret.

— Antal Dvihally, moj kolega i prijatelj, — nasmiješi se učitelj i predstavi ga pristavu, čijega imena još nije znao. Pristav pruži ruku i nasmiješi se.

— A, gospodin pristav, — reče Dvihally, — vrlo mi je drago.

Oni se poklone i ostanu na čas gledajući bespomoćno preda se.

— Pa sjedni, prijatelju, — reče Vereš Dvihallyu, kome se poznalo, da ga nešto tišti, ali je ipak sjeo.

— Ne će škoditi prije ručka čaša piva, — reče on tek da rekne nešto općenito.

Bertica je međutim već donijela tri čaše piva.

Kod susjednoga stola sjedila su neka gradska gospoda, kod drugoga sudski činovnici i odvjetnici. Razgovor je tekao glasno, svatko je dobacio po koju riječ susjednome stolu, ta bio je samo slučaj, da su se našli kod raznih stolova. Svi su već bili odručali, ili su naručivali jelo i čekali svoje porcije. Dok je pristav sjedio s jednim učiteljem, nije htio da jede, ali je sada dozvao konobara i zatražio juhu.

Razgovor kod toga stola nekako nije htio da poteče. I pristav i Vereš sjedili su obuzeti svojim mislima. Dvihally je bio čovjek šutljiv, koji je govorio samo onda, kad ga je što zanimalo.

— Što je novo, stari druže? — zapita ga Vereš.

— Ništa, — odgovori Dvihally i protare prstima svojih dugih i koščatih ruku u isti mah obje sljepočice. — Ali što je s tvojim sinovcem? Hoće li ga istjerati iz škole, ili koga drugoga vraga s njim učiniti?

Učitelj i pristav pogledaju se iznenađeno, gotovo prestrašeno.

— A otkuda ti to već znadeš? — zapita Vereš uzbuđeno.

— Zimmer mi je o tome govorio malo prije na ulici...

— Zimmer! Koji Zimmer?

— Pa stolar.

— A otkuda on to znade?

— Ne znam, ali pričao mi je, da su danas pozvali tvoga sinovca i saopćili mu, da će ga isključiti. A kako kažu, pozvali su i tebe, da mu to reknu pred tobom!... Ne znam, je li istina ili nije, ali su bila tamo u društvu jedno četvorica, koja su to čula.

— Dakle, molim lijepo, što velite na to! — reče Vereš pristavu. — Zar se može ovdje očuvati kakva tajna? Otkuda nekakav Zimmer znade za moje poslove! Pred jedan sat nešto se dogodi, i već to znade cijeli grad.

— Ali zaboga, to je velika stvar! Isključiti nekoga uoči mature! Ovdje mora da se krije neki nečuveni profesorski apsurd! Ja sam odmah rekao, da poznajem tvoga sinovca i da je to nemoguća stvar. Od njega se to ne može očekivati...

— Da, vrlo neugodna stvar! — reče pristav.

— Pa zar to znade već i gospodin pristav? — začudi se Dvihally.

Pristav se nevoljko nasmiješi i ne odgovori.

— Onda je ipak nešto na stvari!

U sobu uđe nekoliko lica. Iza kratkog vremena ustane od jednog podaljeg stola neki šepavi mladić, priđe k Verešu i zapita ga tiho:

— Molim lijepo, gospodine učitelju, je li istinita ona stvar s vašim sinovcem?

— Zašto? — okrene se k njemu Vereš zamućenih očiju.

— Zato, molim lijepo, jer sam sinoć susreo Laciku. To jest: bilo je to već jutros. Sjedio je u gradskom vrtu na klupi i rekao, da sjedi tamo već čitav sat. Malo smo se noćas zabavljali, pa sam kasno pošao kući. Pitao sam ga, šta tamo radi, a on mi je ispričao svašta i koješta i da razmišlja o nekoj filozofskoj stvari. Što

ja znam, o čemu, nisam to ni onda pravo znao, jer sam bio malo nakresan. Ali zato sam bio ipak još toliko pri svijesti, da sam se zadivio onome, što mi je govorio, i pomislio u sebi: taj će dječak postati jednoć velik čovjek! A molim lijepo, takva glupost, da bi on zalazio u o n u ulicu! Zaboga, nije on od te sorte ljudî! Ti glupi profesori ne mogu ni shvatiti tako pametnog dječaka! Isključiti ga iz škole! Ako to učine, onda, tako mi Boga, treba ono odurno Njuškalo pošteno nalemati!

— Ja o tome ništa ne znam! — reče Vereš i pogleda ispod oka u svoja dva druga, koji su napeto slušali tihi govor mladoga čovjeka.

— No znate, ipak je nečuveno, da vi ništa ne znate o tome! — reče mladić. — Strašne su te gradske jezičine! Neka samo nitko ne zapadne u Ilošvu, jer takvih jezičina nema u cijeloj Madžarskoj! Oprostite, molim lijepo, sluga pokoran.

— Tko je taj mladić? — zapita pristav.

— Ne znam, — odgovori Vereš, — sada sam s njim govorio prvi put u životu.

Zatreptao je nekoliko puta očima i protr'o podbradak. Sjedio je kao zaplašeni kudrov.

— To je već istina, — reče Dvihally, — da ovdje svi bruse svoje jezičine.

— A što da sada učinim? — obrati se učitelj naglo k pristavu.

— To doista ne znam ni ja. Sad se mora brzo raditi, pa više ne mogu ni čekati do sutra navečer.

— Zamolio sam gospodina pristava, da pokuša razjasniti tu stvar... izjavi Vereš Dvihallyu, a onda mu iznenada sijevne nova misao. — Molim vas, hodite sada sa mnom na ručak, gospodine pristave!

— Ali molim, to je ipak nemoguće...

— Kako nemoguće, to kod nas nije ništa naročito. Ne dovodim ja sada prvi put svojoj ženi nenajavljena gosta... A ne će biti ni posljednji put, — doda on s iznenadnom veselošću. — Da platim!

Pristav se skanjivao.

— Ta nisam još milostivoj ni predstavljen!

— No, pa ja ću vas već predstaviti! — nasmiješi se učitelj.

— Dobro dakle. I tako preuzimam na sebe detektivski posao, a onda je sve dopušteno! Glavno je brzina.

— No, onda hajdemo! Gle, kako dugo gospođica ne dolazi! Pa platit ću onda navečer... Servus! Servus, prijatelju, sluga pokoran, sluga pokoran.

Pozdravili su nalijevo i nadesno cijelu bučnu družbu i izašli.

X

Ovoga puta žena se vrlo razljutila, što joj je muž doveo tako neočekivana gosta. Nije bilo za ručak nikakva mesa, a i ostalo se jelo sve već raskuhalo i postalo neukusno. Poslala je dvorkinju, da otrči u mesnicu, a sama je u kuhinji bjesnila sve u šesnaest, dok joj se sva ljutina nije ispušila.

Pristav bi se inače osjećao vrlo rđavo, ali je sada sa smiješkom gledao, kako muž hoda po sobi otobođjena nosa, kako se već kreću muškarci, kad su im žene loše volje, a gost to ne smije opaziti.

Žena se napokon predomisli i dođe u sobu.

— Hajde, dušo, da nam malo zasviraš na klaviru! — reče učitelj.

Žena nije čekala, da je dalje nutkaju, nego je pošla klaviru.

— Može li se uopće svirati na ovom neugođenom sanduku! — reče. — Kada ćeš ga već dati ugoditi? Naročito u posljednje dvije godine vrlo se pokvario od premnogog drombuljanja.

Pristav se nasmija i poče pažljivo promatrati.

— Nije nego još nešto! Za onu telad da dadem ugađati klavir! — reče učitelj. — K meni, molim lijepo, zalaze uvijek dva-tri učenika, koje šalju roditelji

ovamo dotle, dok đjeca ne nauče toliko, da se s njima mogu pohvaliti, ne dopuštajući, da im djeca kod kuće mrcvare klavir. Uvijek govore, da treba učiti na lošem klaviru, jer je šteta kvariti kod kuće dobar klavir, a za učiteljev je i onako svejedno... Imaju i pravo, za ovaj je sanduk već doista svejedno.

Mladi je čovjek veselo gledao dugi, žuti klavir, koji se ponizno ispružio u mračnu dubinu sobe.

Žena podigne poklopac, zatim sjedne pred instrumenat i bez nota udari u tipke. Pristav razjapi usta od čuda. Žena je ukočeno ispruženih prstiju, kao maljicama po bubnju, počela da udara po tipkama, koje su se dale u očajnu i ponešto zbrkanu buku. To je sviranje bilo nešto sasvim čudnovato, brzo i neustrašivo poput husarske atake; i razvila se neka nevjerojatna kakofonija, bez ijednoga normalnoga tona, ali je pristavu ipak imponirala više negoli ikoja muzika, koju je dotle slušao.

Kad je žena svršila, hitro se obrnula na stolcu i potražila efekt na licu mladoga čovjeka. Kao da je govorila: »No, zar ne? Tako se svira, mladi gospodine!«

Učitelj poče pljeskati, našto i pristav odloži svoju cigaru, pa i on zaplješće.

— O jao, kako ste se dugo predomišljali! — reče žena i sama se nasmija.

— Nipošto, molim lijepo, upravo sam osupnut! Nisam ni sanjao, da ću čuti klasičnu muziku. A što je to bilo?

— Zar ni to ne znate? »Cvrkut ptičica u šumi«.

— Sjajno! A gdje ste to naučili?

— Zaboga, to sam znala još kao dijete. Dobila sam za to dosta batina. Morala sam to nabubati kao očenaš. Ali se ne trebate dalje bojati; ne ćete se više morat žrtvovati da slušate klasičnu muziku.

— Ah, nema ništa nad klasičnom muzikom! — reče učitelj, — prâvi zveket noževa i viljušaka. Nu sad idem po vino.

I klavirska bura zabrujala iznova.

pjevala je ženica, dok je pristav gledao, ne će li se i klaviru desiti ista neprilika.

Ali prizor je bio vrlo lijep i vrlo zabavan. Žena je pjevala ponešto seljački, ali je sama bila lijepa, dok je onako sjedila za klavirom i lako zabačene glave, smiješeći se, bokovima poskakivala i pjevala, a svojim ispruženim prstima nesvijesno prebirala po starim i požutjelim tipkama, kao da je to najprirodnija stvar na svijetu.

— Što mu gromova! — govorio je pristav u sebi, — mnogo je zgodnija, nego što sam mislio. Dobro joj dolazi ova povoljna rasvjeta.

A povoljna rasvjeta bila je u tome, što je sjedila leđima prema prozoru.

Pristav je bio uvjeren o tome, da se noćas dogodilo nešto veliko! Pogledao je ispod oka i bez trunka samilosti u učitelja tražeći objašnjenje na njegovu čelu.

Zatim je dalje gledao prste mlade ženice i vidio, da su bijeli, ravni i tanki. »Zgodne male ruke«, — reče u sebi, — »zgodno bi se mogle uhvatiti, pridržati... cjelivati.« Ali zašto su samo tako jake i izdržljive? To na njima nije simpatično... Sviranje se, ovako, kako ga je ta žena izvodila, činilo velikim naporom. Ravno ispruženi prsti gibali se samo u donjem dijelu, a nedostajala im je ona dražest gibanja, koju pokazuju ženske ruke, kad padaju na tipke poput uvela lišća...

Žena je, kao da ju je zanijela čežnja za pjesmom, stala nizati jednu za drugom. Pjevala je i gotovo zaboravila na svoga gosta; pjevala je toplo, čuvstveno, nestašno, đavolasto, a onda opet iz prepuna srca. Pristav se ipak osjećao nekako čudnovato. U sobi je bio neki strani miris, uspomena na davne i česte pijače, pa miris napola uzvitlane prašine, koja ne može da se slegne... zastarjeli lijepak pokućstva, hladnoća zidova kao u tamnici... Sad je mnogo bolje osjećao dušu maloga grada nego ikada u životu.

— Ali kako to svira ta žena! — reče u sebi nekoliko puta, uzalud pazeći na muziku, jer nije nikako mogao razumjeti harmoniju tih pjesama. Kao da sve imaju istu pratnju sasvim svoje vrsti. Zato je ustao i stao ženi iza leđa. Učitelj je bio izašao iz sobe. Dugo je mladić gledao u one brze prste i napokon otkrio zagonetku. Ta je žena odlično riješila tajnu muzike vlastitoga života. Našla je pravi čarobni ključ, koji ju je učinio zauvijek spremnom, da opskrbljuje svoja društva muzikom narodne pjesme. Desnom rukom udarala je melodiju, a lijevom dodavala uz svaki ton pravilni njegov glavni akord, koliko su uopće ona i klavir to mogli.

Pristav se nasmiješi širokim smiješkom i dade ženi prävo. Sav je život ovdje ujednostavljen. Izbačeni su iz njega svi zapleti i svaka umjetnost. Treba samo naći ključ života; ovdje postaje sve tako jednostavno kao tok potoka. Na njegovu dnu vidi se svaki kamečak... a tko smije da kaže, da taj potok nije prekrasan!...

Pristav bi želio, da pomoću kakva čuda, pomoću slučajna nalaza upozna ključ života ove žene, jer bi mu se taj mogao otkriti samo sâm od sebe.

On napola zaklopi oči i stade razmišljati, kolike dragocjenosti rasiplju nedostojne ruke. Dragocjenosti, kojih nije zavrijedio onaj, u čijoj su vlasti, onaj, koji ih je prisvojio, a nije ih vrijedan ni onaj usud, po kojemu su zahirile i ishlapile — a nema nikakove nade za spas...

Dolaze glupi nikogovići i primitivnim prstima kuckaju po vječnoj muzici, koja sniva u duši te žene, kao što ona udara po klaviru — i začuju se glasovi... Tko pogodi, gdje treba dotaknuti koji instrumenat, taj može izvabiti i tonove... Svejedno je, odakle i kako. Ta i zbrkani tonovi ipak su tonovi, vibriranje pojedine žice samo je po sebi također muzika... Nikada ne će nijedan umjetnik odsvirati na dušama tih žena simfoniju ljubavi.

Pojedini glasovi. Tu jedan, tamo jedan. Sva sreća, ako se nađe na okupu akord. Kroz sav život ništa drugo nego zvučan darmar, a ona sama ne će ni opaziti — kad joj živci pomalo stanu popuštati — da naliči starome klaviru, što su ga razlupale nespretne ruke mnogih učenika — i koji bi već toliko trebao da se ugodi.

Osjetio je melankolično i s nekim bolom, kako bi rado on preuzeo tu dužnost ugađanja. Ali razumije li se on u taj posao? Tko može reći, da razumije instrumenat ženske duše? Svatko hoće na njemu da svira, a ni najveći umjetnik nije ništa drugo nego prosti diletant, koji u svojoj samosvijesti nije stigao ni dotle, dokle je stigla ta ženica sa svojim klavirom.

Neko mekano tronuće obuze ga svega.

Volio bi, da se mogao nadviti nad naslon stolca, da je mogao priljubiti svoje lice uz meku, kestenjavu kosu žene, koja je poput debela jastuka nalegla na lijepe oblike njene glave. Osjećao je u sebi takvu naivnost i bezazlenost, kao da je sitno đače, koje stoji iza odabranice srca svoga, i ćutio se tako voljko, kao da je sada stigao iz velike daljine. K ljubavnici? K svojoj supruzi? Stvorenju, koje je određeno za njega?...

Mogao bi zaplakati od radosti. Na podu je ležao izgažen i jeftin erdeljski sag; na taj bi sag volio sjesti i spustiti glavu u ženino krilo, pa da se zanese, da usne, kao da počiva na krilu svoje majke, svoje dragane, svoje žene. Srce mu je udaralo i drhtalo, a njega zaokupili raskošni snovi; nije mogao položiti o sebi jasna računa, govoreći u duši, da »u čovjeka romanticizam nikada ne izumire«.

— Zapjevajte kakvu staru popijevku! — reče on za vrijeme kratke stanke, dok je žena tražila pjesmu.

I žena je, ne oklijevajući i ne promišljajući mnogo, zapjevala ovu:

Veni, veni, ljubice,
Ne smješkaj se već!
Žar te sunca spržio,
U grob ćeš mi leć'!

Brižno sam te pazio
Na prozoru tu,
Marno ti zalijevao
Suhu zemljicu...

Tonovi su slatko zaplivali i čudno je uz njih pristajao stari klavir, na kojemu jedan »g« već četvrt sata nije htio da se oglasi, a sada se napokon trgnuo na novi život...

Pristavu udariše na oči suze, on raširi ruke i zagrli ženin lijepi vrat, koji se u bjelini svojoj dizao iz izreska piknjaste modre bluze.

— Prekrasno! — dahne mladić.

Žena je, premda je i sama bila ispunjena sličnim osjećajima, sada u velikom čudu ustala, a lice joj je došlo porugljivo.

Ali prije nego što je mogla zbaciti njegove ruke sa sebe, one su se bile same odvojile i ženine se porugljive oči sukobile s očima muškarčevim, koje su sada bile trijezne, kao da se same sebi rugaju.

Ona nije progovorila ni riječi, nego je ustala i izašla iz sobe. Pristav uze svoju cigaru sa stola, obveselivši se, kad je vidio, da se još nije utrnula i da se iz nje još izvija tanak dim.

— Hja, dakako, — reče u sebi, — ključ muzike savim je jednostavan! Počinje se uvijek početkom i onda se ide do kraja... S krajem ne valja nikada početi!

On se baci u jedan naslonjač, presvučen tkaninom i zagleda se preda se izbuljenih očiju.

Morao je ustati. Osjećao se vrlo rđavo. Nešto ga je u duši boljelo, a onda ga i nešto ubolo. Jedno je pero probilo kroz izlizanu prevlaku naslonjača.

Sva mu je krv uzavrela, pa je stao hodati po sobi gore-dolje laganim koracima, kao da hoda po palubi broda.

Bilo mu je, kao da je utonuo u neki duboki i neprijatni sloj života, o kojemu dosada nije imao ni pojma, a gdje mu prijete raznovrsne opasnosti.

Onda se nasmiješio i cinički je rekao samome sebi, da je cijela stvar čista glupost. On se umjetno uzbuđuje. Zlo je u tome, što još nikada nije imao posla s takozvanom čestitom malograđankom. A ipak je cijela stvar bila vrlo jednostavna. Muž je nemoćan i star, a žena jož previše vatrena i željna uživanja... Tko je zaželi, treba samo da ispruži ruku i da je ubere... Ne podaje se svakome jednako lako... On je, nažalost, nešto previše otmen za tu ženu, koja je dosada imala posla samo s učiteljima, a u najboljem slučaju s kapelanima. A sada se beštija malo cpire.

Beštija! Svidjela mu se ta riječ. Čvrsto se uhvatio za nju i u sebi ju ponavljao. Iz nje je crpao snagu i odvažnost. Ta posve je prirodno, da ova beštija provodi s nekim ljubav i da vara svoga muža.

Vrata se otvore i uniđe učitelj. Nosio je nekoliko boca vina. U svakoj je ruci držao dvije-tri boce, nespretnim prstima obuhvatajući im grla.

— No, — reče zadovoljno — sada smo, gospodine pristave, opskrbljeni!...

Postavio je boce u hladan kut na pod i nastavio veselo govoriti:

— Podrum je daleko. Ali je barem dobar i suh. Bolji nego podrum Zadruge. Poslao sam svoga sinovca po kapelana.

Pristav se zapanji. Zablenuo se u učitelja, kao da nikako ne može razumjeti ovako jednostavnu izjavu. A iza gustih brkova maloga učitelja nije se moglo razabrati ništa tajnovito. Vladao se, kao da je sve u najboljem redu; k njemu je došao mili gost, koga hoće da zabavi, a da društvo bude veće, poslao je svoga sinovca po kapelana.

— To mi je vrlo milo, — reče pristav malo pretjerano važno, — jer i tako treba, da vidim sve sudionike na okupu... Izvolite stvar samo prepustiti meni, sve će biti u redu.

Učitelj nije odgovorio nego se samo nasmiješio.

— A gdje je moja žena? — zapita. — Sirotica, sad joj je dakako na misli samo kuhinja. Danas sam je doista vrlo iznenadio. Ali ne škodi to ženama. Tek se onda vidi, kakva je koja domaćica, kad dođe neočekivan gost.

U sobu uđe dvorkinja, mršava Slovakinja s rupcem na glavi svezanim otraga, i stade prostirati stol. Muškarci su stajali kraj prozora, pošto su istrusili po čašu vina očekujući ručak, htjeli su da zabave jedan drugoga.

Pristav je bio radoznao samo na to, s kakvim će licem ući žena.

Ušla je sva crvena; vidjelo se, da dolazi iz kuhinje. Drugo se na njoj nije ništa opažalo.

»Gdje se ovim ljudima skriva duša?« — pomisli mladi čovjek i pogleda od nje na učitelja. Domaćin je tako prirodno ponudio svome gostu mjesto za stolom, kao da drugačije i ne može biti, nego da on danas ovdje ruča; a njegova žena s takvim se nepatvorenim načinom priključila tome pozivu, te bi svatko morao pomisliti, da je on u toj kući davni prijatelj, pa se zacijelo već mjesecima sprema na današnji ručak.

— Kako vam se sviđa u našem malom gradu? — zapita žena.

— Dobro se ovdje osjećam.

— Dakako, ima mnogo lijepih žena... Udvarate li mnogima?

— A kome?

— No!... Gornjih deset tisuća sve vrvi ljepoticama.

Pristav se prisilno nasmiješi.

— A gdje je tih gornjih deset tisuća? — zapita.

— Tamo gore negdje među zvjezdama, — nasmija se žena porugljivo. — Tamo, gdje se kreću sami oficiri i oficirske žene, pa advokatice, pa bilježnikovica, pa žena kotarskoga suca sa šest zvijezda, šest svojih kćeri, među kojima vi sretni mladići možete da udišete omamljivi zrak!...

U glasu joj je zvonila gorka ironija, i pristav osjeti, da je to vrlo osjetljiva točka, koju ne valja dirati.

— Hja, tamo je svega u obilju! — produži žena. — Gdje ima novaca, tamo se visoko diže nos. Javni bilježnik zaslužuje barem petnaest tisuća, pa se gospođa bilježnikovica može oblačiti kao kakva peštanska dama.

Pristav je posrkao juhu, koja je bila i malo previše slana i ponešto ustajala okusa. Dozivao si je u pamet lik te bilježnikovice. Uvijek ju je držao vrlo distingviranom i vrlo finom i otmenom damo. Kad je uporedio njezin stan s ovim, u kojemu se sada nalazio, morao je osjetiti ponor između ta dva svijeta. Tamo je sve prigušeno, harmonično i puno umjetničkoga osjećaja; a ovdje na zidu jeftini uljeni otisci, dvije sličice, na jednoj sretan, na drugoj zavađeni mladi bračni par... Tamo eno, na suprotnom zidu... Svaki komad skupa s okvirom — jednu krunu vrijedan.

Žena se smijala glasno i zajedljivo.

— Ili načelnikove gospođice! Nosovi su im tako tubasti, da im kiša pada unutra, a ipak ih visoko uzdižu! A tek kad obuku svoje crvene haljine, ne možeš ih se nagledati! Kao muhe u malinovu soku.

Mladi se čovjek nasmije, nabere čelo i sjeti se ružnih, ali milih malih ciganica, vrlo umiljatih u crvenim svojim haljinama... Vrlo dobro igraju tenis...

— Dakako, vama srce krvari, što vam tako ponizujem vaše ideale.

— Ni razgovora o tome, moj ideal nije nijedna od njih...

— Ali zato ipak ne biste voljeli, da spomenem doktorovu gospođicu Arankicu.

Mladi se čovjek malo zacrveni.

— Samo izvolite.

— Ne trebate se crvenjeti! Čestitam vam, dobar vam je ukus. Ts! Ne daj, Bože, da puhne vjetrić, odmah će je odnijeti... I ne će stati s njom sve do Požuna.

Pristav se nasmije

— Zašto baš do Požuna?

Žena se smijala i nije odgovarala.

— Izvolite se poslužiti mesom... Ali nemojte uzimati ovo s kostima nego ovo... Moramo vas oženiti, jer ne umijete odabirati ni najbolje komade iz zdjele. Samo ne znam, koju bi trebali uzeti, kad ste tako izbirljivi.

— Ha, brak i prženi pilići ista su stvar, — reče učitelj.

Pristav je barem sto puta čuo tu poredbu, ali što su je češće ponavljali pred njim, sve je manje razumio, zašto je ta rečenica tako popularna.

— Čovjek nikada ne zna, koga zapravo odabire. Tražim trticu, a dobivam rebro! — šalio se učitelj i dalje.

Žena nije ni slušala njegove riječi.

— A vi ste već odabrali? — zapita ona mladoga čovjeka.

— Zar ja?

— Bome ne ja!

Mladom čovjeku navali krv u glavu. Zirne postrance u učitelja, ali je taj bio strastveno zaokupljen glodanjem hrskavice i kosti, koju žena pristavu nije dala da uzme; zato mladić pogleda ženi smiono u oči i ulivši u taj pogled sve svoje osjećaje, reče uzdrhtalim glasom:

— Već sam odabrao.

— A koga?

— Koga?

— Je li plavka?

Pristav pogleda ženu i odmahne glavom.

— Brineta?

— Ni plavka, ni brineta.

— To je pravi madžarski ukus! — reče učitelj i podigne slavodobitno oči, jer mu je uspjelo, da lošim svojim zubima ogloda kost. Položio ju je s izvjesnom gracioznošću na rub tanjura i obrisao masne ruke u ogromni ubrus. — I ja sam takvu odabrao! — doda zatim.

Žena i mladi čovjek nasmiješe se jedno drugome. Onda se oboje uzmu smijati, pošto su se — razumjeli.

— A zar nije tako? — reče učitelj. — Zar je moja žena plavka? ili brineta? Znate, u što sam se zaljubio, kad sam je prvi put ugledao?... U njezin zlatni zub!... Boga mi! Da nije imala zlatnoga zuba, nikad mi ne bi udarila u oči! Ta na njoj nema ničeg naročitog!...

— O, ti staro magare! — nasmija se žena, da joj je bljesnuo zlatni zub, ali osjeti, da ga pristav gleda i pokrije ga ubrusom.

— Ali tek što sam je prvi put vidio, odmah sam primijetio njezin zlatni zub! Sto mu gromova, rekao sam u sebi, — baš zgodna djevojka!

— Zaveži već jednom, molim te! — reče žena glasno se smijući.

Kucnuli se.

— Vjerovali vi ili ne vjerovali, — reče pristav ženi, — sinoć, kad su mi rekli, da ste vi supruga učiteljeva, odmah sam zapitao: nije li to ona lijepa ženica sa zlatnim zubom!

— Idite s milim Bogom, i vama je već vino udarilo u glavu.

Svi su se nasmijali.

— Da, da, draga dušice, — reče učitelj, — taj se zub bome isplatio. Bez njega se ne bi nikad ni udala!

— Ali sam se, nažalost, udala. No ako mi pribavi još i dobroga udvarača, onda ću mu oprostiti, što sam ga dala umetnuti.

U taj se čas otvore vrata i uđe kapelan, a za njim gimnazijalac.

— Sluga pokoran, — pozdravi kapelan, — zar tek sada ručate!

— Izvolite k nama! — reče učitelj i ustane sa svoga mjesta.

On pođe ususret kapelanu i porukuje se s njim; zatim htjede da upozna strance među sobom, ali još uvijek nije znao imena pristavova, pa je tu nepriliku obišao ovako:

— Evo kapelana, gospodine pristave!

Mladi se ljudi porukuju i svaki od njih promrmlja nešto, valjda svoje ime.

— No, priđite samo i sjednite, — reče žena pružajući kapelanu posve neusiljeno svoju ruku.

— Već sam ručao...

— Ništa zato, samo sjednite. I ti, Lacika... Već si jako gladan, zar ne, Lacika?

Glas joj je bio blag, gotovo kao da moli oproštenje. Dječak nije odgovorio ni riječi, nego samo sjeo na svoje mjesto u dnu stola i ostao tamo poniknutih očiju. Pristav ga je čvrsto pogledao. Lice je dječakovo bilo nevoljno, ali se nije vidjelo, da se nalazi na preokretu života, pa čak ni to, da bi nešto bilo izazvalo u njemu kakvu izvanrednu emociju. Jeo je s dobrim tekom, gotovo halapljivo, pa kao da ga osim jela nije ništa zanimalo.

Kapelan se sucu činio neznatnim, malim, nasmješljivim čovjekom, koji ne će uzmutiti mnogo vode i tako malo udara u oči svojom nazočnošću, da ga nitko i ne opaža.

Što je mogla ova žena imati s ovo dvoje djece?

— A što ste danas radili? — zapita žena kapelana.

Pristavovo se lice zategne; bio je ogorčen, jer je vidio, da tijesto sa sirom, što ga je unijela sluškinja, nije priređeno u valjušcima, kako je to običaj u Alföldu, nego u rezancima. Već mu je dojadilo, da u tom gradu svako jelo priređuju drugačije nego kod njih. Doista će morati iznova učiti jesti, kao da živi u kakvoj stranoj zemlji... I koliko je zapravo madžarskih domovina u toj domovini! Isto toliko, koliko i vrstî kuhinja!...

— Spavao sam, — reče kapelan i nasmiješi se. — Spavao sam kao top.

Ponešto se umorno zablenuo u ženu, i oči mu zastale na njoj. Kao da ih ne može otkinuti. A onda zijevne od svega srca.

— No, i vi ste mi junak i pol! — smijala se žena.

Pristavu udari u nos miris maslaca, kojim je bilo začinjeno tijesto! Baš je držao zdjelu u ruci i htio da vadi iz nje, ali ga obuzme nagla ljutina, i on je opet odloži. Ispunila ga gorčina. Osjećao se tuđim i nekuda dalekim svemu ovome. Zašto je ovdje, što hoće, što traži ovdje! Čemu je uopće stupio u tu kuću, u cijeli taj grad? U kakav je to nemogući položaj zapao! Ta zar nije strašno već i samo to, što je dospio u isti red s tima zelenišima?... Pa da se s tim šmrkavcima natječe za srce ove žene!... Smiješno! Baš mu treba njezino srce! Pa ona i nema srca. Njemu njeno tijelo treba! Tijelo ga je i uzbudilo! A sad je više i ne će pustiti iz šaka, dokle god je ne zadobije!

— Vi ne volite jela s maslacem? — zapita ga žena, a njega ispuni osjećaj, kao da ga je svojim glasom pogladila i pomilovala kao proljetni lahor.

Nasmiješio se i zagledao se ženi u oči, koje su bile pune ironije, a ipak je iz njih vidio, da taj pogled ide samo njega i da ona samo njega može tako gledati... Neka se samo desi zgodna prilika, ni časka ne bi krzmala, da mu se sasvim preda.

Lice mu je gorjelo, krv je u njemu kipjela, osjećao je, da je muškarac, a nije razumio, kako to, da ga blizina te žene ispunjava tako čulnim mislima.

— Danas se ne morate žrtvovati jedući rezance, kakve ne volite; imam i valjušaka bez maslaca... Mislila sam, da bi vi mogli više voljeti ovako...

Kucnula je na svoju čašu i Slovakinja je naskoro unijela valjuške, priređene kao u Alföldu, sa sirom i vrhnjem.

— Velika je prefriganka ta žena! Kad bi trebalo da pogosti sto muškaraca, svakome bi pogodila ukus! — reče učitelj.

Pristav se malo smrkne. A što, ako taj čovjek govori istinu?...

Ali je međutim s odličnim tekom i gotovo sladostrasnom radošću jeo ono tijesto i izmirio se sa sudbinom. Ne može on tu ženu da priveže samo uza se. Ima ona i muža, a zacijelo još i koga drugoga... Ništa zato, samo njega neka jedan dio zapadne! A pouzdavao se u svoj nagon, da će ga i zapasti! Ostat će mu onaj dio, koji njemu baš i treba...

Na vratima se začuje kucanje.

— Slobodno! — viknu u isti mah i učitelj i njegova žena.

Uđe župnik, a za njim Dvihally.

Stari taj župnik bio je luteranski pop lica široka i plosnata, bolna, a ipak zadovoljna, kakvo je lice u čovjeka, koji nema nikakvih neprilika sa svojom dušom, nego samo sa svojom kostoboljom i astmom...

Učitelj skoči sa svoga mjesta, pa će vrlo glasno:

— Ah, dobro došli, velečasni gospodine! Izvolite samo unutra! Servus, druže! — doda zatim obrativši se svome kolegi.

Pop se s učiteljem porukuje i u isti čas već se zagleda u oči njegove žene. Pristav, koji je također ustao u čast gostiju kao i kapelan i gimnazijalac, ulovio je taj pogled i zadrhtao od njega. Taj je pogled očito ljubio i zaklinjao. Ta zar se sav svijet zaljubio u tu ženu?

Dok se rukovao sa starim popom, neprijateljski ga je mjerio od glave do pete. To je dakle onaj pop, koga je debeli mesar odabrao za ono kratko vrijeme, dok ne bude njegov sin dozreo za župnika. Gle ti staroga grešnika, koji bi za ovo kratko vrijeme htio da se nauživa ove žene! No molećivi pogled staroga gospodina ulijevao mu je ipak malo nade. Kao da je značio, da se među njima već nešto dogodilo. Možda je starac već pokušao, da joj se približi, a žena ga je

odbila!... Mladićeva se pažnja sada svratila na crnoga Dvihallya, koji je u taj čas baš pružao ruku ženi. I već je vidio i znao, da je i taj zaljubljen!... Kako joj samo dugo drži ruku!... I kako se raspoložio taj suhoparni čovjek, koji je inače tako hladan i ukočen, da mu sve lične crte gotovo zvekeću.

»No, lijepo se društvo ovdje sastalo!« reče sebi.

Okrenuo se k prozoru zažarenih očiju. Mislio je, kako bi odmah otišao odande. Nije lud, da se izjeda od žudnje! I sve to zbog ovako nevrijedne žene!... Ta već je i tako poludio! Vrag neka odnese cijelu tu stvar! Što se njega tiče ova žena? Niti je lijepa, ni inteligentna, ni umiljata! I zbog nje da od njega prave ludu? Ali još može otići, još nije prekasno. Srce mu valjda ne će pući od tuge!

U taj čas prođe žena iza njegovih leđa i svojim mu golim i mekim laktom dodirne lice.

On zatvori oči i pusti, da mu razgrijana krv jurne kroz žile i kosti.

Prošlo je nekoliko trenutaka, a da se nije usudio dići očne kapke, jer je mislio, da će ga time ostaviti slatko uzbuđenje. Na obrazu mu je gorjela tanka ona crta, kojom je kliznula ženina koža; krv mu je pomahnitala i kako mu je jurila cijelim tijelom, tako se opet vraćala na ono mjesto poput rulje divljih zvijeri, koje osjećaju kroz kameni zid, da je iza zida plijen, koji se sâm predaje, a one ipak ne mogu navaliti na nj.

Društvo je zanijemilo, kao da je netko presjekao razgovor. Jedan je otrésao cigaru na rubu tanjura, drugi natezao manšete ili kašljao, ali na čas su svi bili izgubili glavu. Pop je bio blijed, kapelan crven, gimnazijalac je drhtao, učitelju se ukočile oči, a Dvihally spustio kapke do polovice zjenicâ i zurio preda se netrenimice kao kakav fakir.

Svi su se osjećali neprilično.

A kad su poslije kratke i mučne stanke pogledali jedan u drugoga, najednom su svi bili načistu, što se događa. Kao da im je pala mrena s očiju, tako po-

gledavali su jedan na drugoga, dok im se pogledi nisu sastali, našto su preplašeno i smeteno pogledali brzo na drugu stranu.

Šest muškaraca i jedna žena. I svu šestoricu proždire strast, kojom vrebaju na tu ženu. Sva šestorica jednako se među sobom mrze i svi su spremni, da se za ovu ženu i pobiju i žrtvuju do krajnjih granica.

Šutnja je potrajala već predugo. Pristavu se otklope oči i prelete preko društva. Vidio je ravnodušna i bezizražajna lica i umirio se, da nitko nije ništa opazio.

Žena je stajala kod buffeta, leđima spram društva. Klempetala je tanjurima za voće; kad se ogledala, obradovala se, jer je vidjela, da je pristav vedar i neusiljen, kakav je trebao da bude. Ni sama nije bila načistu s tim, što je čas prije učinila. Zapravo nije bilo ništa. Osjetila je, da jedini taj muškarac misli o tome, kako bi otišao, pa je ženskim nagonom zaželjela, da baš toga jednoga zadrži.

»Hvala bogu«, — reče u sebi, — »da nitko nije ništa opazio. Ta što bi mislili!

Nasmiješila se, jer joj se nije činilo, da je počinila nešto naročito.

Gimnazijalac je okretao svoju čašu, vrteći je kao zvrk. Rasijano je buljio preda se.

— Što radiš s tom čašom! — vikne na njega stric. Glas mu je zvučao neobično jako i surovo, kad je ovako prekinuo tišinu. — Nevaljalče nijedan! Gle, kako bulji pred sebe tim telećim očima... Dat ću ja već tebi klatariti se noću!

Udario je nožem po tanjuru, da je zazveknulo. Žena ga pogledala sva zaprepaštena.

— Molim lijepo, — okrene se učitelj starome popu, — takve vucibatine čovjek odgaja i uzima ih na svoja leđa. Ta danguba, ta ništarija... Molim lijepo, sjedimo mi sinoć kod ovoga stola, večeramo, on pije s nama dakako! Velim mu ja: »Hajd sad učiti; na posao!« A on, molim lijepo, ustane, ode i vrati se ujutro kući! Isključit će ga iz škole.

Ženi zastane krv u žilama. Zagledala se ukočeno u muževo lice. On nije ni jedanput pogledao k njoj, ali je ona ipak znala, da on to govori njoj.

— I pravo mu budi! Ovakva protuha ne spada u društvo obrazovanih ljudi. A kuda si se to skitao?

Dječak namršti obrve i reče promuklim ali jakim glasom:

— Nisam bio nigdje. Sjedio sam u svojoj sobi i učio.

— Samo mlati jezikom, dok te ne išćuškam. Nismo mi kod ravnatelja. Njemu si mogao lagati u lice, da ga nisi noćas susreo. Ali ću te ja tako izlemati, da ćeš pamtiti, dok si živ.

— A što je to bilo, molim lijepo, što je bilo? — zapita pop, dok mu se na borama u licu ocrtavalo saučesno začuđenje.

— Cijeli ga je grad noćas vidio, gdje se skiće po mjestima, gdje pošteni ljudi nemaju što da traže.

— Nisam bio nigdje! — vikne dječak plačnim glasom. — Sjedio sam u svojoj sobi i učio, a sad... Zar nisam ja odveo gospodina kapelana u njegovu sobu?

Kapelan se zablene u njega razjapivši usta od užasa. Tiho je, zamišljeno, bez riječi klimao glavom, kao da nesvijesno hoće da napregne pamćenje, što je to bilo i kako je bilo.

— Pa dakako, — reče žena.

— Nije nego još šta! — trgne ramenima muž, ali ni za sav svijet ne bi pogledao ženu. — Meni je ravnatelj rekao, da ga je on sâm susreo na ulici.

— Pa onda?

— Što pa onda?

— Što je na to rekao Lacika?

— Što je rekao! Lagao je, da to nije istina. Baš će ravnatelj lagati... Hulja nijedna, a puceta si je sam odrezao s odijela. — Žena je oštrim pogledom zirnula u dječaka i nasmiješila se, kad je opazila, da

mu na kaputu fale dva puceta. Drago dijete! Ali ne na onom odijelu, što ga je jučer imao na sebi.

— Kakav je to govor! — vikne ona. — Pa zar lažem i ja, i Lacika, i ravnatelj? A što je onda istina? Smiješno!

— Nije to smiješno nego vrlo žalosno, što je današnja mladež tako bestidna... Svu noć se vucariti po nekim zabitnim lokalima!

— Kakvu svu noć! — plane žena, da su joj velike crne oči zaplamtjele. — O ponoći je bio kod kuće! Zar ne? Može biti, da je prije ponoći bio vani, a i to, da je kasnije opet otišao... I doista, kad sam danas ujutro ušla, lice mu je bilo, kao da nije ni legao... Jesam li pogodila, Lacika?

Dječak je sa zaprepaštenjem slušao ženin govor, a onda spustio glavu i skutrio se kao da se osjeća krivim.

— Muškarci umiju od muhe napraviti slona, mjesto da ispipaju pravu istinu.

Nasmijala se, a iz crvenih, širokih i lijepo rezanih njenih usta bljesne njen zlatni zub. Pristav ju je gledao nasmijana lica.

— No, gospodine Bovary, sad znamo istinu, — reče i segne za svojom čašom.

I oni se kucnuše. Gimnazijalac nije prihvatio čašu, nego samo iskosice zirnuo na muškarce zabavljene vinom.

Ali su svi šutjeli i bez riječi ispili svoje čaše.

— Već ćemo vidjeti, što je istina, kad isključe mladoga gospodina, — promrmlja učitelj mrzovoljno brišući rupcem velike brkove, nakvašene vinom.

Gimnazijalac ustane, kimne glavom na pozdrav i htjede otići.

— Pogledajte samo toga dugonju, — reče stric. — Upravo mi sada nanosi toliku sramotu... Slušaj! Jesi li se dakle susreo s ravnateljem ili nisi?

— Dakako da se susreo, — pomogne mu žena.

Ali dječak ponikne očima šuteći mrgodno.

— Nosi se odavde, jer ću ti glavu razbiti, — zagrmi mali učitelj odvraćajući se od njega.

Gimnazijalac izađe na vrata uvukavši glavu među ramena. Čim je zatvorio za sobom vrata, muškarci su kao oživjeli i pogledali se među sobom. Jedan je takmac otišao, a ostala izdašna građa za razgovor.

— A što je to zapravo bilo? — zapita župnik pobožno.

Svaki je od njih ubacio po koju riječ, a napokon učitelj, koji je sada postao neobično razgovorljiv, ispriča od početka do kraja cijelu pripovijest onako u sitnice, kako već malograđani vole deset puta da serviraju jednu istu stvar.

Pristav je rasijano slušao. Gledao je visoku željeznu peć, koja je bila oličena »srebrnim« praškom, a samo oko vratašaca zadimljena, a i na nekim dijelovima cijevî dim je ostavio po koju mrlju. Te su cijevi bile uostalom vrlo uleknute. Zatim je kroz prozor pogledao napolje, na crkvu, koja je stajala u dvorištu, opkoljena kućama i visokom ogradom, samo joj je pročelje izlazilo na ulicu. Crkva je bila drevna katolička građevina, prozori joj gotski s visokim i jednostavnim stubovima, ali toranj su već nadogradili luterani u prostom romanskom stilu. Zanimljivo je na toj crkvi bilo jedino to, da je čuvar tornja imao stan ispod zvonâ, a oko tornja bila galerija, ali tako niska, da čovjek, koji bi htio da se naužije odanle vidika, ne bi mogao okom segnuti daleko. Rog čuvarov neugodno je virio s ugla. Svetište s niskim svojim krovom bilo se sakrilo poput ovčice iza glavne lađe s visokim krovom. Zidovi su bili oljušteni; ljubičasto crvena žbuka otpala je u velikim komadima, pa je virio sivi lijep i crnkaste crvene opeke. Tako je tužna bila ta crkva, ta kuća božja kao siroče, koje je ostalo bez skrbnika, kao i ovaj grad, ovaj narod i život, koji se ovdje provodio.

Dolje na ulici išla je na drugoj strani jedna mlada Slovakinja, kojoj su na haljini bili utkani zagasito

crveni cvjetovi na tamno smeđoj podlozi. Vrpca njene pregače, zelena poput trave, vidjela se nadaleko, a crne njene noge elastično su stupale. Za trenutak, dok je prolazila ispod prozora, pristav je kao oživio; ti slovački seljaci umiju još zadržavati izvjesnu ljepotu. U taj čas je ispod prozora prolazio seljak — Slovak. Divan lik! Šešir s malim obodom, nalik na vrganj, nosio je na glavi kao kakav kraljevski ukras; kabanica mu je visjela s ramena ponosno kao plašt, posut dragim kamenjem, prsa je izbočio, nogama u lakim opancima stupao je tako samosvijesno, kao da su mu davni djedovi namrli u baštinu drevnu slavu. A kad tamo, on je samo bijedni, nepismeni Slovak, koji ne poznaje nikakve životne ugodnosti, a ipak diže svoju ljudsku samosvijest time, što nosi na sebi pradjedovske prnje.

— Ali molim vas, ne će oni njega isključiti! — reče kapelan i zaboravivši se na čas, pogledom osokoli ženu.

Sva se gospoda sablaznila zbog smionosti mladoga čovjeka, ali kad su otkrili na ženinu licu tračak radosti, odjednom su se pribrali i urazumjeli.

— Bilo bi smiješno, da nekoga isključe zbog takve malenkosti...

— Dakako da bi bilo smiješno! — reče strogo njegov starješina, a usne mu zadršću, — ali zato ipak može da se dogodi.

— Ako se to dogodi, onda ja smjesta odlazim iz ovoga grada, — reče žena s odlučnom prijetnjom.

Muškarcima zatreptaše oči. Neprestano su pili, i od toga im se učinilo još nemogućnije, da bi ta žena mogla otići iz grada. I pred očima mladoga pristava sve se jasnije razvijala slika njihova položaja: svi su oni bili prikovani uz onu grudu i nikada ne bi mogli otići iz toga grada, pa da požive još sto godina i da se dogodi takav lom, koji bi preokrenuo cijeli svijet... Samo ovdje kod kuće oni su ljudi, muževi, oni su netko. Maknu li se odavde, smjesta će se svi uspjesi, što su ih postigli u svom dosadašnjem životu,

rasplinuti u ništa... I najednom sijevne mu pred očima, da zapravo sve te ljude privlači ova žena. Ona je tuđinka, došla je ovamo iz drugoga grada, od stranih ljudi, kao tuđinka je došla i, dakako, tuđinkom je i ostala; a brak je za nju samo nešto slično kao služba. Dakako, ona se ne osjeća kod kuće, nije od iste krvi, nije od istih ljudi, pa zato i ne osjeća potpuno breme ovdašnjega života. I opet trojanski rat: rat zbog žene. A u pozadini povijest Grčke: rat među naseljima.

— I najnečuvenija stvar može da se dogodi! — ustvrdi pop ponovo. — Mogu zamisliti, da bi budućnost toga dječaka mogla stići i najveća katastrofa, kad bi se on našao sam. Ali, dakako, čovjek ne potječe zato iz dobre porodice, nema zato rođakâ, prijatelja, rodbinskih veza, da mu se zbog neznatna prekršaja uništi odmah sav život... Ne bojte se, gospođo, ja ću na sjednici upravnoga vijeća već izgladiti cijelu tu stvar.

Žena toplo i zahvalno pogleda u dobrostivo lice staroga popa i pruži mu ruku.

— Hvala vam, dragi velečasni gospodine.

Stari je pop drhtavim svojim rukama dugo i srdačno stiskao i tapšao ženinu ruku.

Dvihally je mrgodno žmirkao očima.

— To bi bilo prekasno, — reče on smiono i omalovažujući, — što se tu može učiniti, kada stvar već dođe pred upravno vijeće? Treba nešto učiniti prije nego što oni glupani podignu graju. Sutra poslije podne bit će sjednica u štedionici, pa ću ja ondje gospodinu ravnatelju već reći svoje. U našim je on šakama! Zakrenut ću mu vratom, neka se samo usudi otvoriti gubicu.

— Sve to nije ništa! — plane kapelan, — ili — ili! Ja ću još danas poći k njemu, pa ako se ne odrekne svoga nauma, iščuškat ću ga i pozvati na dvoboj.

— Joj, kako ste zlatni! — nasmija se žena i potapša mladoga čovjeka po rumenom licu.

— Gospodine kapelane! — klikne stari župnik. — Zar ste sišli s uma? Kako možete tako nešto samo i izreći! Nečuveno! Zbog te jedne riječi mogla bi vam se osujetiti sva svećenička karijera. Bijednom dječaku mogu samo ja pomoći.

— Bome i ja! — dovikne mu Dvihally.

Nastade časak šutnje. Ženi se vrlo svidjela ta utakmica, dok je pristava zabavljala.

— Nitko nego ja! — reče sada odlučnim glasom učitelj.

Nato su svi umuknuli. Dvihally je zapalio novu cigaru, a kapelan napunio čaše. Svi su ih ispili.

— A kako? — upitaju sva trojica u isti mah.

Učitelj je šutio.

— To još ne znam, — reče mrgodno — ali naći ću za to već načina.

Na kratak čas nastane neprilična šutnja. Svi su shvatili učiteljeve riječi tako, kao da on na osnovu svoga prava i svojih dužnosti kao supruga misli društvu presjeći put. Osjetili su, da su pošli dalje, nego što to dozvoljava obično sudioništvo. Svi su, doduše, znali, da je Pál Vereš vrlo strpljiv suprug i da svakako ima razloga za to. Ali zato je on ipak bio suprug i ako hoće, može da razjuri čitavo društvo. Zato su se svi obradovali, kad su se otvorila vrata i u sobu ušao nov gost.

Unišla je mršava gospođa boležljiva izgleda.

— Servus, Tončika! — klikne domaćica i požuri joj se s pretjeranom živahnošću ususret.

— Ah, milostiva gospođa Dvihally! — reče domaćin i u isti čas smiri mu se lice, a on, sav sretan, izmakne pred onim časom, kad bi morao da se pati uzbuđenjem, koje mu je bilo na teret. Takav život nije život. Čovjeka zaboli glava i kvari se dobro raspoloženje. Ne može se živjeti drugačije nego površno: lepršati, poskakivati, razonođivati se i tako izbjegavati svaku istinsku brigu i misao. Takav se život dade još nekako podnijeti, ali da se čovjek

kakvom teškom zadaćom razapinje dulje od jednoga trena... ne, to bi bilo odviše neprijatno. Učitelju se sjalo lice, kad je pozdravio suprugu svoga prijatelja, kao da ga je zaista zapala neka naročita sreća.

Gospoda su sva poustajala i porukovala se s gošćom. I oni su osjetili olakšanje, kao da su se oslobodili neke mòrê. To je oslobođenje potjecalo od domaćina, a ipak se Verešova neusiljenost i radost činila pretjeranom. Kad je njegov nasmješljivi pogled prelazio od gošće redom preko sviju njih, svi su u njemu nehotice tražili prikrivenu mržnju, ali joj nisu našli nikakva traga. Domaćin se obratio u pravog domaćina, koji u isti čas stresa sa sebe sve kućne brige i pretvara se, čim se otvore vrata pred gostom, smjesta u onoga jedinoga sretnika na ovome svijetu, za čijom je košuljom pošao u potragu kralj iz priče.

— Dobro nam došli! No, to je doista lijepo, da ste zavirili i k nama. Živjela, draga kumo! I vrijeme vam je, da se napokon malo maknete iz kuće — a sada ćemo istrusiti jednu na dušak u zdravlje naše kumice! Anđela mu mjedenoga!

Pristav je prihvatio mršavu i žuljavu ruku gošće i promrmljao tiho svoje ime.

— Ne poznaš još gospodina pristava? — zapita domaćica. — Danas je gospodin pristav bio vrlo ljubezan, moj muž ga je dovukao k nama, a on se nije opirao. No kod nas će ga ipak ubiti dosada.

— Naprotiv, osjećam se upravo vrlo dobro!

— Kucnite se, kucnite se! Što mu gromova, tȁ gospodin pristav ne ispija nikada čašu do dna! He, tako se nismo pogodili! Do dna, do dna, sto mu vragova!

Svi se nasmijaše. Da ih je tko vidio u taj čas, nikada ne bi naslutio, da je između njih ikada bilo borbe interesa i ljutine, ljubomorna bijesa i strahovite mržnje. Našlo se na okupu neusiljeno i sretno društvance, u kojemu jedan s drugim nema dalje nikakva posla, pa mogu u veselju da se razonođuju.

— O, ja ne pijem! — reče gošća. — Ni za živu glavu, hvala lijepo.

— Ne pije ona, — reče Dvihally pokazujući čašom na svoju ženu. — Ni onda, kad joj to liječnik propiše, ne možete joj uliti niti kapljice u grlo.

— E, pa onda ispijmo mi i njezin dio! — vikne domaćin. — Anđela mu mjedenoga! Njena šteta, a naša korist!

Kucnu se, a gospođe pođu kroz otvorena vrata u drugu sobu.

— Pa kako si mi, Tončika? — zapita domaćica gošću i odmakne dvije-tri knjige na okruglu stoliću.

— Pa nekako se živi, — uzdahne gošća glasom, kao da nema ni trunka pluća u sebi i tako bolno, kao da je u kući neki pogreb.

— A tvoja sluškinja, ona Agneza, da li se što popravila?

— Ah, od nje nikada ništa! Toliko se naljutim, da gdjekada mislim: vrag će me odnijeti. Zamisli samo, što je učinila čas prije. Imam sat-budilnik, koji je već vrlo star, pa ne će drugačije da ide, nego ako ga čovjek postavi na glavu. Izađem ti ja dakle u kuhinju, baš je bila obrisala suđe, pa nesretnica, mjesto da ga odnese na mjesto, ona ti uzme u ruke sat i odšarafi na njemu sve šarafe, pa stane po njemu nešto kopkati. Što to radiš? zapitam je ja, čim sam otvorila vrata, da vidim, što je to, da je tako tiho u kuhinji. Možeš zamisliti, da me je gotovo udarila kap, kad sam vidjela, da kopka po satu. Što to radiš? A ona se počne kreveljiti, samo da ne pukne, i odgovara: hoću da ga popravim!

Zašutjela je na čas, jer je osjećala, kao da će joj se razliti žuč.

Domaćica se smijala i zgražala.

— Nečuveno, kakve su to gadure! A onda?

— Pa uzela sam joj sat iz ruke i stala ga ogledavati i okrećem ga na sve strane, ne ide! Pokvarila ga je savim! I zamisli, sada taj sat ne će da ide nego kad ga čovjek postavi na bok.

— Mnogo se čovjek naljuti sa sluškinjama.

— Ali se ovoliko nisam još ljutila ni s jednom od njih! Ova je živi vrag. Otkad je stupila u moju kuću, ništa više nije na svom mjestu; tražim krpu za oprašivanje, nema je, tražim krpu za čaše, nema ni nje. Ta gdje je? Nema je. Kad prolazim kroz sobu, brišem prašinu skutovima svojih sukanja, Znaš, sve ti je bijelo, prst prašine leži na svemu. Velim joj: imat ćemo za ručak juhu od graha, pa neka obijeli krumpir. Mi je naime jedemo s krumpirom.

— I mi, tako nam je bolja.

— No, dakle, velim joj, neka obijeli krumpir za juhu od graha. Kasnije mi još padne na pamet, da ja ne smijem jesti grah, jer mi dijete odmah počne plakati. Tako je dosadno to dojenje, pa ti imaš pravo, što nemaš djece. Ovako stara žena, kakva sam ja, pa moram dojiti! . . .

Zašutjela je za tren, uzdahnula i nastavila:

— Da, zbilja, dakle, velim: obijeli krumpir, Agnezo. Ali onda mi padne na pamet, da ja ne smijem jesti grah, pa ćemo skuhati malo gulaša, od kojega ću malo jesti. Reknem joj, dakle: Agnezo, skuhat ćemo gulaš. Grah ne ćemo jesti u juhi, razumiješ, velim joj, nego kao varivo. Još je upitam, da li me je razumjela? Dakako, ona sve razumije, ali ništa ne zapamti. Pa znaš, što je napravila. Ukuhala je gust krumpir u varivo.

— No znaš, to je ipak drzovitost!

— Premda dobro znade, da mi nikada ne ukuhavamo krumpir u varivo.

— Ni ja to ne radim.

— Dadem joj pelene, da ih opere, a zamisli: kad sam se spremila da pođem ovamo, izvučem ih iz koša za zamazano rublje. Zbilja, umalo me nije udarila kap. Tolike neurednosti još nisam doživjela! A ona se samo cereka i vrišti, kad napravi nešto zla, samo da ne prsne od hihotanja. Da bi joj ikada palo na pamet da izravna sagove! Svagdje mi sagovi imaju magareće uši! Uglovi su im kojekako izvrnuti! Već

mi je tako izgužvala sagove, da se ne će nikad više dati izravnati. Ništa ne čuva, ni za što se ne brine, sve će na silu pokvariti; život mi je već takav pakao, da sam i sada samo zato otišla od kuće, da se malo provjetrim.

— Pa zašto je onda ne otjeraš?

— Što da radim, — zastenje gošća, kao da govori u vrućici od teške bolesti i kao da izjavljuje, da od te bolesti nema spasa; mora se podnositi, dok sama od sebe ne krene na bolje ili na gore. — Što da radim, kad ne mogu dobiti druge? A i zašto da uzmem drugu, kad je jedna gora od druge? I moram joj plaćati osam forinti, a danas mi veli, da odlazi u Peštu za sobaricu!

Domaćica udari u smijeh.

— Za sobaricu! No, baš je ona za taj posao!

— Ali zamisli, — tužila se gospođa Dvihally dalje, — ona veli, da će u Pešti dobiti odmah dvanaest forinti plaće.

— Dvanaest forinti? Nije nego još nešto!

— Kaže, da i Matykova djevojka dobiva toliko.

— No, i to je fina cura!

— Takve su one danas sve. Tebi je dobro, što si sama, ali ja sa svoje petero djece ne znam, što bih počela... Pa uz to i sada još dojim!... Zbilja su ti muškarci tako bezobzirni! Do sirote žene nije im ništa. Da me bar već jedanput vrag odnese, da me više ne bude, da se ne moram više srditi s onom gadurom! A i proždrljiva je; eto danas, kad sam o podne izašla, zateknem je, kako stoji sa žlicom u ruci pred kuhanim mlijekom, gdje upravo pobira kožu s mlijeka, i guta je, a pravi se, kao da to nije ništa. Pa da čovjeka ne udari kap! Što god od ručka iznese, sve pojede. Eto, jučer smo na stol dobili jedva malo kuhane salate, a kad sam izašla u kuhinju, pred njom tanjur pretrpan do vrha, i ždere ti ona, sve joj curi sok iz gubice, koju je tako napunila, da nije mogla ni progutati, a onda uzela koricu kruha, da njom progura

sve u grlo. »Slušaj ti«, velim ja njoj, »zar ne bi znala barem ljepše jesti?« »Znam, znam«, odgovara ona i počne se smijati, samo da ne pukne. No takva je već moja sudbina, da takvo smeće mene vuče za nos.

Domaćica je slušala s krajnjom napetošću.

— A ja dobro prolazim sa svojom dvorkinjom, gotovo i ne opažam, da je tu. Ovako je najbolje: ona svrši svoj posao i ode, a meni je milo, kad je više ne vidim.

— No ti si sretna u svemu. Ali da imaš petoro djece, ne bi ni ta dvorkinja ostala kod tebe. A ne bi ti ona sama ni dostajala. Dok sam ja imala samo jedno ili dvoje djece, nisam ni mislila na sluškinju, nisam ni znala, što je to sluškinja. Vraga bih se mučila s njima. Ali sada!

U taj čas uđe k njima u sobu pristav.

— Raspravljaju li gospođe možda o kakvim tajnama?

— Pa još o kakvima! — nasmija se domaćica. — Baš bi bile za vas. Šteta, što ih niste čuli.

— Svakako mora da je nešto divno, — reče pristav i sjedne u naslonjač, što mu ga je domaćica primaknula — kad dame raspravljaju o kućnim stvarima. Onda se rešetaju sluškinje i muževi, pa dolaze na red haljine, prijateljice i kojekakva gradska ogovaranja.

— A odakle vi to sve tako dobro znate?

— O, i ja sam nekada bio malen dječak, pa sam uvijek čučao kraj suknje svoje majke.

— Zato ste i postali takav slavni ženskar!

Pristav se nasmija.

— Mislite li?

— Tako sam barem čula! Mora da ste lijep vjetropir. I mjesto da se vrtite oko djevojaka, vi uvijek trčite za udatim ženama.

— Za ženama?

— Da, tako vam je to. Nije lijepa ona, koja je doista lijepa, zar nije tako, Tončika?

*

— Nego ona, koja vam se sviđa! — reče Tončika.
— Pa sviđa se ona, koja je lijepa.
— A koja vam se sviđa, ta vam je i lijepa.
— Dobro, dakle. Vi ste lijepi i sviđate mi se. Sad bih rado znao, jeste li lijepi zato, jer se meni sviđate, ili mi se zato sviđate, jer ste lijepi.

Domaćica se poslije svake riječi glasno nasmijala. I upravo je htjela odgovoriti, kad se u vratima pojavi kapelan.

— Oprostite, molim lijepo, — reče on, provirujući glavom u sobu, — ovdje se čuje tako zanimljiv razgovor, da sam i ja bio tako slobodan...

— Vi samo ostanite vani. Vi ne razumijete jezik, kojim se ovdje govori. Još bi samo trebalo, da počnemo kvariti i bezazlene kapelančiće.

Kapelan nije mogao da smisli ni najmanju dosjetku, pa se samo smiješio.

— Sveci su često gori od vragova! — reče pristav.

— U tome zbilja imate pravo! — klikne domaćica i nasmije se kapelanu sa sjajnim i blistavim pogledom očiju.

Pristav se smrkne, ali se to na njemu odrazilo tek u malom trzaju lica. To je opazila samo gospođa Dvihally, koja je njegovo lice vrlo pažljivo promatrala.

— Sjednite dakle! — reče domaćica kapelanu, koji smjesta najpripravnije sjedne.

»Da li se, bogzna, noćas što dogodilo?« zapita pristav sâm sebe.

Ženine tamne oči bljesnu na njega, i on odmah zaboravi na sve drugo.

— Vaš je stan doista dražestan, — reče on zapravo ne misleći ništa.

— Zbilja? — nasmija se žena, a onda otobolji usta. — Stara, trula podrtina.

Pristav se uozbilji i stade se ogledavati po presvođenoj sobi. Razumio je ženu. Izdaleka, kao slika, ovakav bi kutić bio lijep i privlačiv, ali mlada našnja ženica čezne za drugačijim stvarima. Čezne za sjajnim, svijetlim i čistim stanom, za velikim prozorima i balkonima. A možda ima i pravo.

— Imat ćemo mi jedanput i ljepše stanove, — reče Dvihallyevka, — u novoj zgradi.

— Da, ali kada? — reče podrugljivo domaćica, — dugo ćeš na to čekati. Misliš, da će načelnik dozvoliti, da učitelji imaju ljepše stanove od njega? On je popljesnivio u svojoj staroj podrtini, pa ne želi, da tko drugi dobije bolji stan. Sjeti se samo, kako je bilo sa gimnazijskom zgradom. Ravnateljev su stan tako pokvarili, da se u njemu jedva može stanovati. I to samo zato, jer je načelnik zavidio profesorima, da bi imali pristojne stanove.

— A otkud vi poznajete ravnateljev stan? — zapita pristav.

— Poznajem ga, a što se vi brinete, otkud?

— Pardon!

Žena se srdačno nasmija i, da ga izmiri, doda:

— Ne mora se sve znati, jer od prevelikog znanja može glava zaboljeti.

Ali dok je to govorila, lice joj poprimi rasijani izraz; mislila je na to, da bi morala i sama otići k ravnatelju. Onda možda ne bi učinili ništa njenom malom nećaku.

— Dakle tako je to ovdje? — zapita pristav. — No valjda se ipak ne bi nitko usudio, da iz takve tričave privatne zavisti počini ovakvu podlost.

— Oho! Ne bi se usudio? — nasmija se domaćica. — A znate li vi, kako je teško ovaj grad dobio vojsku? Ne? Dakle, bilo vam je to tako, da je nekada naredio sam car, da u Ilošvi bude smještena garnizona, jer je Ilošva dakako tako veličanstveno mjesto, da se bez vojske ne može ni zamisliti. Vrlo lijepo; ali onda je grad izglasao: hvala lijepa, mi ne molimo. A sada, kad su oni zaželjeli, da dobiju vojsku, rekli su im gore, da vojske za njih nema! Koliko je bilo trčkaranja, dok su se nekako pogodili s mini-

starstvom, da pošalju ovamo vojsku. A dobili su samo honvede.

— A zašto im prvi put nije trebala vojska?

— Jer je onda načelnikova žena bila još mlada, a on se bojao oficirâ...

Svi se glasno nasmiju.

— A znate li, zašto sada trebaju vojsku?

— Zašto?

— Jer se načelnikove kćeri žele udati. Možda bi se mogao koji oficirčić njima unesrećiti!

U vratima se pojavi stari župnik.

— Ej, ej, — reče on s popovskom blagošću, — kako se vi ovdje dobro zabavljate, a nas ostavljate tamo, da se dosađujemo.

— Sjednite do mene, sveti oče! — reče domaćica raskalašeno.

Župnik nije tu šaljivu riječ shvatio nipošto kao nepoštovanje, nego je nastojao, da se ponaša tobože djetinjasto i kao za šalu čučnuo je u naslonjaču.

— Hajde da se i ja malo pomladim, — reče.

— Bome, ne bi vam škodilo, — namigne okom mlada žena.

— Ne bi, ne bi, — reče župnik, — odmah bih našao na više poštovanja kod žena.

— No znate, poštovanja vam se dosta i sada iskazuje. Ali ženama nije samo do poštovanja!

Ozbiljna Dvihallyevka već je bila navikla, da joj je prijateljica vrlo slobodna čak i s najstranijim muškarcima, ali ovo joj se učinilo ipak previše.

— Kako zdravlje velečasne gospođe? — zapita ona grobnim glasom.

— Hvala na pitanju, — reče stari župnik poklopljen i doda nevoljko: — Bori se s ulozima.

— I mi ćemo isto tako u svoje vrijeme! — nasmija se domaćica.

— Vi ne ćete nikada ostarjeti! — reče župnik.

— I nadam se, da ne ću.

— Anđela mu mjedenoga! Moja supruga da ostari? — dovikne iz druge sobe muž, kao da je sve slušao. — Prenijet ću evo čaše k vama, jer nas dvojica ne možemo sve ovo vino ispiti.

Žena Dvihallyeva gledala je sa strahom u svoga muža. Taj visoki i mrzovoljasti čovjek ušao je namrgođen i sjeo podalje na jedan tvrdi stolac. Žena je njegova znala, da se on već davno zanima za njenu prijateljicu, ali sada se začudila, kad je vidjela, da on i ne taji svoju zlovolju i svoju zavist. Sirota istrošena žena znala je, da će joj sad muž biti po čitave dane zlovoljan i prekrižila se. — »Bože«, — uzdahnula je iz dubine duše — »i petero djece je već mnogo! Što ću, ako dođe još i šesto?«...

Domaćica je bila živahna kao živo srebro. Oči su joj se sjale, lica se zarumenjela i bila je duhovitija nego ikada u životu. Osjećala se dosta jakom, da priveže uz sebe u isti mah sve svoje udvarače i znala je, da bi ju ovo popodne moglo odštetiti za cijeli život! Ostat će joj samosvijest, da je bilo nekada vrijeme, kad je pola tuceta muškaraca pogibalo za jednim jedinim njezinim pogledom.

Dok su se tako nadbijali peckavim uzrječicama, banula je u sobu jedna nespretna djevojčica, petnaestgodišnje nerazvijeno djevojče s bijelim pjegavim lišcem, koje je planulo plamenom, kad je ugledalo ono veliko društvo, a sitne su oči stale smeteno treptati kao u ulovljene ptičice.

— Ah, Marica, mala Maricuka! — krikne domaćin. Što si nam donijela novo, draga Marice? Što rade roditelji?

Domaćica je ustala i požurila se ususret djevojčici, koja je bojažljivo i vrlo tiho — tako, da ni sama nije čula, što govori — rekla na vratima:

— Mamuška me je poslala, da budete tako dobri te mi započeli kačkanje; ja ne znam, kako bih štapiće proturala jedan za drugim.

Govorila je tako prestrašeno i tako je očajno gledala u lice gospođe, da se ova nasmijala, a zatim ju nježno obuhvatila oko pojasa i povela sa sobom u

drugu sobu. Tamo je stajala pred prozorom i pošto se već jako mračilo, s naporom je proučavala uzorak.

— Drago dijete, pa ovo je vrlo jednostavno, — reče onda glasom iskusne žene, iz kojega je izbijala utjeha: da se ne treba plašiti muškaraca, ta nisu oni tako ozbiljno opasni za čovjeka, kako to misli kakva mala djevojčica s bucmastom svojom glavicom. I djevojčica je za tren oka zaboravila svoju smetenost i svoju prepast, te razumno stala paziti na tumačenje. Smjesta je shvatila kačkani uzorak, jer je bila bistra glavica, i za čas već je znala, što treba da radi.

— Kistihand, — reče i okrene se na petama. Izašla je brzo iz sobe. Žena učiteljeva pogledala je za njom malo namrgođeno, jer ju je ravnodušnost toga djeteta povrijedila. Morala je osjetiti, da ju djevojčica dosta ne poštuje. Kao što se u kapi morske vode nalazi cijelo more, tako je u toj djevojčici već živjela sva oholost malogradske aristokracije. Ta oholost, puna slanosti i gorčine morske vode, koja svakome, tko hoće da je okuša, oporo stegne dêsni i nepce. Otac toga djeteta bio je samo upravitelj vlastelinstva, ali je u toj porodici vladao tako otmen duh, kao u samoga vlastelina. Ta djevojčica već znade, da se time, što trči k učiteljevoj ženi, zapravo spušta do nje, i da ju samo odlikuje, kad ju pita, kako ima da radi sa štapićima. Mogla je to i sama pronaći, ali zašto da se trudi, kad je ovako lakše.

Hja, kolika je to počast! Ta ona je ipak samo žena učitelja. Pa makar za njom trčalo i deset muškaraca, ne će time njen ugled ništa poskočiti. Šta više, upravo će opasti. Ljudi će je držati lakoumnicom. »Jadnici!« reče ona u sebi i nehotice baci za djevojčicom pogled, pun mržnje. Dakako, za ovima ne zapinje ničije oko. U njene je majke lice kosmato kao u majmuna. Nikada se nijedan muškarac osim njenoga muža nije usudio ni pogledati je. A ipak je u taj čas duboko zavidjela toj ženi, jer je spadala u najviše društvo ovoga grada, pa joj nije vratila posjetu!... To je

najveća uvreda u malogradskom društvu i ne može se nikada zaboraviti. Malu je zadovoljštinu nalazila samo u tome, da ni ona nije vratila posjetu nekim mladim parovima. Nažalost, to su bili samo neki bolji obrtnici, a ona je strastveno čekala, kad će sama to moći učiniti kakvoj uglednoj dami. Pošla je do prozora, stisnula zube i zagledala se u crkvu. Za tili čas tako joj se pokvarilo raspoloženje, da je samu sebe jedva prepoznavala. Spopala ju je volja, da otpremi cijelo svoje društvo, da se baci na olinjali divan, i da zaplače škripeći zubima.

Uto začuje korake iza svojih leđa i škripanje poda. Odmah je pomislila, da to dolazi župnik. I doista je došao on.

— Ah, malo moje janješce!... Što mi radite ovdje?

Ona brzo obriše rupčićem lice i oči i pogleda ga sva smućena.

— O ti bogo moj! Valjda se nije ništa dogodilo? — zapita presenećeni starac.

— Nije ništa.

— Slatko moje dijete, — reče on i umukne. Dugo je i smeteno buljio u ženu, koja mu je najprije pogledala oštro u oči, a zatim odvratila pogled.

— Slatko moje dijete, — promrmlja opet župnik, a krv mu uskipi od prevelikog uzbuđenja, od kojega mu je glas ohrapavio. Na oči mu se navuče magla, i kroz koprenu suza njemu se činilo, da je moguće sve, za čim je potajno čeznuo.

Kad žena nije odgovarala, shvatio je on to, kao sokoljenje, te joj počeo naglo govoriti.

— Da vi znate... da znate... da samo mogu izreći, kako... milo moje dijete!... Kad biste htjeli usrećiti staroga čovjeka... svojim povjerenjem! — reče i na glas se zagrcne.

— Zakoni božji i ljudski... zakoni morala... da... ali srce je ipak prva stvar. Svemu se može zapovijedati, samo njemu ne. Zašto se kinite uzalud... Bože moj... povjerite mi svoju bol, milo di-

jete, jer saučesno srce... Tko vâs ovdje shvaća? Da vas čovjek može shvatiti... za to treba mnogo životnog iskustva, a tko vâs tako ljubi, da bi bio spreman postaviti sve na jednu kocku? Ja bih se dao umiroviti, kad bi... Milo moje dijete, ja vas obožavam!

Žena nije ni slušala, što on sve bunca i plete, ali joj je posljednja riječ udarila brutalno u lice.

— Jeste li poludjeli! — izdere se ona grubo na staroga čovjeka.

Župnik u prvi mah nije znao, što bi počeo, pa je pograbio ženinu ruku s očajnom prošnjom.

— Stari odvratni magarče! — vikne žena i istrgne mu ruku.

Župnik izbulji u nju oči iz poblijedjela lica, a usta mu ostanu otvorena. Škrbavi zubi izvire mu iz ljubičastih desnî, a usnice mu se plačljivo otobolje kao u mala djeteta. Mora da je prošlo nekoliko časova, dok mu se donekle vratila prisutnost duha, a onda mu se stinula sva krv u žilama, kad je shvatio, u kakvoj se opasnosti nalazi. Ako je tko čuo ženine riječi...

— Što vi to mislite o meni! — propenta u instinktivnoj nakani, da lažima strese sa sebe svoj grijeh.

— Mislim, da ste ogavna stara svinja! — reče žena sva sretna, da može grubo i neprikriveno navaliti na nekoga, tko je od nje mnogo viši po činu i u svakom pogledu neuporedivo ugledniji.

Župnik prestravljeno sklopi ruke. Jednim je pogledom molio milost, a drugim nalagao mir.

Žena se nije dalje brinula za nj. Stupila je dublje u široki luk prozora i pogledala u nebo.

Starom čovjeku, koji još nikada nije doživio takve pustolovine i nikako nije mogao vjerovati, da su prošla lijepa stara vremena, kad je za učiteljske žene bilo odlikovanje, ako ih je on udostojao svojom milošću, pomalo je dolazilo do svijesti, što se to s njim dogodilo.

— Slušajte, — dahne on nagnuvši se do žene, a iz usta mu izbije zadah duhana, — ako se usudite ikome išta reći, dat ću da isključe vašega nećaka, ako toga ne bi sami učinili!...

— Zar vi?

— Nisam ja za vas nikakav »vi«! Gle ti nje!

— Stari, matori gade!

— Mladi vam se, dakako, više sviđaju! Zar ne? Kapelančić možda? No, i taj će gospodičić sutra frknuti odavde! Ali prije toga mora priznati, što ste vas dvoje radili ovdje prošle noći! Inače dat ću mu poništiti diplomu!

— Poništit ću ja vašu, ako ne zadržite jezik za zubima!

Župnik se zaprepasti zbog ovog prostačkog govora. Znao je, da je to samo piljarsko ćeretanje, ali nije mogao da se svlada, a i bio je mnogo manje obrazovan, nego što je to pokazivalo njegovo vladanje u mirnim časovima, pa odbrusi još ovo:

— Zaista se krasno izražavate unatoč tolikim udvaračima, koje okupljate oko sebe!

— Stari jarče! — sikne na njega žena s prezirom i odvratnošću i okrene se kao da je stala na žabu krastaču.

— Sluga pokoran, sluga pokoran! — mucao je župnik spremajući se da ode, kako ne bi izazvao pravu sablazan.

Ali u taj tren uđe u sobu kapelan. On, dakako, u drugoj sobi nije sudjelovalo u razgovoru, jer mu je samo ta žena bila na umu, pa je sada došao ovamo s jasnom sviješću, da se, doduše, igra s glavom, ali će zato ipak prekinuti razgovor u dvoje između lijepe žene i svoga starješine.

— Časni gospodine! — vikne župnik na njega hladnim glasom.

— Što zapovijedate!

— Smjesta se udaljite odavde!

— Ali, molim lijepo!

— Ni riječi! Tužit ću vas konzistoriju. Znam sve, što se dogodilo.

— Molim... — promuca kapelan i poblijedi.

— Jeste li vidjeli? — reče župnik i pogleda na ženu. — Tjeram ga odavde! Razumijete li? On mora otići iz ovoga grada!

Žena sažme ramenima prostački kao sluškinja.

— Nosite se vi u konjsko...! — reče ona i nasmija se sama tim riječima. Bilo joj je, kao da joj zvoni u ušima glas njenoga oca, koji je nebrojeno puta slao onamo sve oko sebe, počevši od svoje žene pa do cara. I sviđalo joj se, da se ponijela upravo kao njezin otac. Prava Köppingova kći!

Župnik nije više nalazio riječi. Taj je prizor bio tako prost, da je i njemu bilo već previše. On se izdere na kapelana, da je i ovaj bez pozdrava otvorio vrata. I oni odu.

U prostranoj, nisko presvođenoj sobi, prenatrpanoj pokućstvom, taj žestoki prizor jedva da je podigao ikakovu buku. Gotovo je bila šteta, što je bio tako prigušen, i ako ne po provali osjećaja, a ono barem po glasu. Odviše je dobro pristajao u ovu sivu sredovječnu kuću, tako da su od njega upravo oživjele stijene, i sve je sada podsjećalo na život davno preminulih žestokih pokoljenja.

Žena je pogledala za njima i užarenih se obraza opet odvratila. Ušla je u drugu sobu, gdje je njen muž tumačio pristavu, kako seljaci miješaju čađu u vapno i time onda liče podnožja svojih kuća. Ali tako rade samo Madžari, a Slovaci meću u vapno plavilo, pa se po tome može posve pouzdano znati, kakav u kojoj kući prebiva narod.

— Kuda je otišao velečasni gospodin? — zapita Dvihallyevka domaćicu blagim gukanjem.

Domaćica ju ošine očima ispod ljutito namrštenih obrva. Vidjela je, da nitko nije ništa čuo što se u drugoj sobi događalo, ali je Dvihallyevka gledala sve kroz odškrinuta vrata. Najednom ju je tako zamrzila,

da je mržnja provrla iz nje kao gnoj iz probijene rane.

Ali se je samo zagrizla u vršak usnice i veselo se nasmijala pristavu u lice.

— Zar je župnik otišao? — zapita domaćin.

— Otišla su obojica, — reče tiho Dvihallyevka.

— Koga vraga! — skoči Vereš. — Da se nisu najeli ludih gljiva!

— A što se ti pleteš u tuđe poslove? — dobaci Dvihally mrko svojoj ženi.

Ona nakrivi usta u žučljivom licu.

— Ja se ne pletem. Meni je svejedno. Što se mene tiče, neka idu. Ja ne ću trčati za njima, na to se mogu zakleti.

— Šteta, draga moja, malo kretanja ne bi ti škodilo! — reče domaćica zlobno.

— Vidim, da ni drugima kretanje mnogo ne koristi.

Domaćica zapne očima na gošći i pogleda je od glave do pete. Kao da je time htjela reći:

— O, ti bijedo nijedna, zar hoćeš sa mnom da se kvačiš?

I nasmiješi joj se prezirno u lice.

Pristav je zabezeknuto gledao, što se sve ovdje događa.

Druga su dva muškarca šutjela držeći se kao da ne znaju, da će za čas provaliti paklena oluja među onim dvjema ženama. Vereš ustane, da ih umiri i odbije ataku.

— No, dušice, ne bih li ja pošao za popovima, pa da ih povratim?

— Bit će dobro, da i mi pođemo za njima! — reče Dvihallyevka plačnim glasom.

— A molim te, koji je vrag ušao u tebe? — okomi se na nju grubo njen muž. — Najedanput su te žene poludjele.

— Hahaha! — nasmija se Vereš u sav glas, kao da bi time mogao sve popraviti. — Živa je istina, da se

o ženama nikada ne može znati, što se s njima može dogoditi! Ah, jadni muževi neprestano hodaju po vulkanu i nikada ne znaju, kad će im pod petama planuti dinamit.

Pristav se još dublje zavali u kut divana, gdje ga je u naglo nadošlom sumraku usred tih uskipjelih i razbješnjelih strasti naprosto nestalo.

— Hajdemo kući! — reče Dvihallyevka ustavši i gotovo zaglavinja.

— Ta, molim te, sjedni! koji te je đavo spopao? — promrmlja Dvihally.

— Hajdemo kući! Hajdemo odavde! — zajeca sa suznim očima njegova žena.

— Đavo odnio sve skupa! Malo više pristojnosti ne bi ti škodilo.

— Pristojnosti! Hahaha! Vrlo dobro... Hodi ti samo kući!

— A što ti je zapravo? — zapita domaćica strahovito oštrim glasom.

— Ništa, dušice, ali mi je za danas popodne dosta vizite!

— Nadam se, ne samo za danas popodne!

— No, to se i ja nadam!

Domaćica opet zanijemi. Nije znala, što da počne s njom. Najvoljela bi, da spopadne svoju prijateljicu za vrat i da je izjuri iz sobe.

— Phh, phh! — dahtala je Dvihallyevka, — ne mogu više podnositi ovaj zrak.

— Pa onda hajde do jada! Tko te je i zvao ovamo?

— Njezino srdašce! — reče zlobno domaćica, koja je počela slutiti, da je tu kiselu ženu, koja se nikada nije micala od kuće, dovela k njoj samo ljubomora.

— Da, da, srce! Ali mi je vrlo žao, da sam vidjela, što sam vidjela. Zaista, da me moje srce nije dovelo ovamo, bogzna, što bi se ovdje još dogodilo...

Svi su razabirali, da u njenom glasu, najednom tako oštrom, ječi najteža uvreda. Dvihally skoči i uhvati svoju ženu za ruku.

— Idi kući, ako ti nije dobro, — vikne na nju uzdrhtalim glasom gušeći se od bijesa.

— Samo, ako i ti pođeš sa mnom!

— Ja? Ti!... Čuvaj se!

Sada jekne porugljivi glas domaćice:

— O, neka samo ide i kum! Klanjam se! Bilo nam je vrlo drago.

Dvihally se zaprepasti i zablene se ukočeno u zlatni zub učiteljeve žene, koji je sjao u sumraku. Zatim se uozbilji i otrijezni. I ukruti se poput splasnute gumene lutke, koju nema više što da drži, pa joj se oblici zadržavaju samo pomoću kruta materijala.

Okrene se bez riječi, pođe u drugu sobu, uzme šešir i štap i, ne pozdravivši nikoga, izađe ukočena i ravna držanja kroz niska vrata.

Njegova žena pođe za njim uz prigušeno jecanje.

— Da samo znadeš, da si samo vidio, — cvilila je, — o Bože, Bože!...

Pál Vereš na čas se zamisli i poslije kratke unutarnje borbe ostavi svoju suprugu i pođe brzo za njima; čulo se, kako je za sobom zatvorio vrata i kako su stube zaškripale pod njegovim nogama. Čas kasnije se čulo s dvorišta, kako dovikuje Dvihallyevima:

— Počekajte, ljudi božji, da vas bar do kuće otpratim.

Pristava oblije žar. Ruke mu se počele tresti, koljena mu drhtala, a neka vrućica oblijevala mu tijelo u velikim valovima.

Ostao je sam sa ženom i u taj čas nije se više brinuo za čudnu i nerazumljivu svađu, koja se odigrala pred njegovim očima. Kad su ostali sami, njega je zahvatila prava groznica i silno čulno uzbuđenje.

Htio je da skoči sa svoga mjesta. Znao je, da je ta žena sada zaista njegova. Može da je ubere. Da je zagrli. Plod, koji je sazrio na grani.

Ruka mu je drhtala na naslonu divana gladeći olinjalu baršunsku prevlaku, dodirujući je se dlanom, kao da miluje ženino meso.

Ali zašto nije skočio, zašto zapravo ne skače na svoj plijen, koji hlepti za njim i pali ga svojim žarom?

U sobi je bio mrak. Vani se palile električne sijalice poput krijesnica, a uski, žuti trak svijetla padao na ženino lice. A ona samo stoji i čeka... Oči joj ukočeno gledaju u to svijetlo...

Napokon se mladić sabere i makne; pod njime zaškripi pero u divanu i to ga osokoli.

Ustane i počne joj prilaziti, proračunano, lagano: svaka mu je stopa milja sunčana žara. I što jasnije vidi i znade, da su se u ženi i otpornost i odlučnost splinule u jedno veliko podavanje, postaje on smioniji, snažniji i svjesniji.

I već je ispružio ruku i naglom i podmuklo drskom kretnjom pograbio ženu. Uhvatio joj ruke nad laktovima, one dvije pune ruke s tvrdim mesom, i njihov ga žar, opržio, kao da se taknuo električne baterije.

A žena je zaklopila oči i prepustila mu ruke obračunavajući sa cijelim svijetom, jer joj nije bilo stalo ni do čega, makar se što dogodilo...

Usta muškarčeva, žedna cjelova, zariju se u gustu kosu ženinu, ruke njegove stiskaju je kao pomamne, fino njegovo i mirisavo lice kliže se sve niže k čelu, k očima, k vrućim ustima, rasplamćenima i nabreklima od ljubavne žudnje, od već davno, davno neudovoljene čulnosti.

I u taj se mah otvore vrata druge sobe. U sobu prodre jaka svjetlost, a njih dvoje se još uvijek ne mogu da rastave.

Muškarac se sruši na prijašnje svoje mjesto, a žena se nanovo nasloni na stol.

Bila je okrenula leđa, kad je ušao Lacika s velikom zapaljenom svjetiljkom.

Dječakove su oči gorjele. On zna, što je učinio. Cijelo popodne vrebao je, što se u sobi događa i vidio, kad je otišao župnik, pa kapelan, pa Dvihallyevi, pa njegov stric. Zaprepastio se, kad je vidio, tko je ostao u sobi i šta se događa. Bio je napatio mozak tražeći kakvu ideju, izliku, da uđe unutra. A kad mu je došla na um svjetiljka, jurnuo je u kuhinju, ondje razbio malu svjetiljku, kojom su se obično služili. Morao je užeći veliku.

— Ljubim ruke! Dobar veče želim! — reče, a glas mu drhtao.

Žena se okrene prama njemu žmirkajući jače nego što bi trebalo, da time prikrije grčevito svoje unutarnje drhtanje.

Dječak postavi svjetiljku na stol i ostade stojeći.

— Sjednite, Lacika! — progovori žena suhim grlom nehotice oslovivši dječaka sa »vi«, kao da je kakav stran čovjek.

Nato stupi k prozoru, nervozno ga otvori i nagne se napolje. Lice sakrije u dlanove, dok su joj pred očima skakali modri i crveni kolobari, koji su se polagano splinjavali u intenzivnu, malu, svijetlu točku, a ona je napela oči, da na unutrašnjosti spuštenih vjeđa ugleda taj crtež i da vidi, kakva je to slika. Da, bila je svjetiljka. Sasvim, sasvim sitna svjetiljka.

I onda je pomislila, da će joj se za čas vratiti muž. I gnjevno reče u sebi: »Dobro je, da čovjek ima barem muža. S njime ga ne može nitko iznenaditi.«

Škrinula je zubima i rastegla usta od muke.

Najradije bi grizla.

Ali je samo dahtala i čekala, da odu odande svi i da ona sama ostane sa suprugom...

Namrštila je obrve i pomislila sa čeznutljivom pohotom na svoga vlastitoga bijednoga muža.

XI

Duže vrijeme nije se čula nijedna riječ. Gimnazijalac sjeo je prkosno u jedan naslonjač, namrštio je obrve, a jabučne su mu kosti čvrsto izbijale ispod mršave kože. Pristava je bila obuzela klonulost poslije žestokoga i neudovoljenoga uzbuđenja, pa se izvalio u kutu divana. Oči je svaki čas zatvarao osjećajući, da bi mogao zaspati. Čas kasnije buljio je u ženu, koja se bila nadnijela nad prozor; tijesna joj se suknja napela preko bedara ocrtavajući u sjaju svjetiljke, tvrd, ali duboko osjenjen akt jake plastike. U mladom čovjeku počela je krv nanovo da vrije i hrptenjača ga stala boljeti od silne žudnje. Prepun mržnje zirnuo je u gimnazijalca, i oči mu sijevnule u nepomičnom licu.

Pogled mu se sukobio s pogledom dječakovim, i on se odjedanput zastidi. Vidio je, da taj klipan sjedi kraj njega, pun zluradosti kao kakav eunuh. Smrači se i stisne zube. Ipak je oduran sav taj gradić! Danas se ovdje našao prvi put u životu. I nije postigao sve, što se kod žene postići može, samo zato, jer je ona imala cijeli roj takvih prolaznih milosnika, kakav je on, koji vrebaju jedan na drugoga i ljubomorni su jedni na druge.

Tako mu se jeftinom učinila ta trgovina mesom, da mu je i sâm miris udarao u nos. »Niska, beščasna, nemoralna, odurna, od sviju najgora bagra!« psovao je u sebi. I radovao se, što je daleko od te bagaže, i bilo mu je milo, što se nije umiješao u te mekinje. Gadio se sada samome sebi, jer je osjećao. da bi, ma kako slatko bilo udovoljiti toj naglo rasplamćenoj strasti, iza toga preostalo duboko i mučno gnušanje. Što je i moglo da bude vrijedno u toj jeftinoj slasti? Tko zna, koliko ih je prošlo pred njim, kad se to postizava tako lako?

Volio bi, da se nađe daleko odavde. Kao da ga okužuje zrak, što ga udiše. Čeznuo je za kakvim či-

stim i finim čuvstvom, i na um mu dođe žena javnoga bilježnika.

Odvratio je glavu, da ne gleda oblike učiteljeve žene, zatvorio je oči trudeći se, da si u svijetlu, koje je jedva prodiralo kroz njegove očne kapke, dočara fini i krhki lik bilježnikovice. Čuo je mili i nježni njezin glasić, pokušavajući da osjeti njezin parfem i uspjelo mu je doista, da ugleda na čas njene blistave sive oči. Koliko je tamo drugačiji zrak! Kod nje vlada atmosfera duševnoga drugovanja, viših tema, profinjenoga ukusa, harmonične okoline; i on začuje njeno birano čavrljanje, koje ne djeluje na čula.

I otići će k njoj. Već dugo nije vidio tu milu ženicu, koja ga je rado primala. Sirotica nije ni imala društvo za sebe u tom barbarskom svijetu, gdje se nitko ne uzdiže iznad seljačke razine. I on pomisli sa prezirom. Muž joj je neki površni, nalickani i nacifrani gospodičić, pravi bilježnik iz francuskih lakrdija, a ipak neotesan kao pravi ilošvanski skorojević. Samo brzo odavde, pa k onoj ženi! On čezne za njom, kao bolesna pluća za mirisom šume.

Uto se začuje škripanje i udaranje koraka. U sobu nahrupi muž sa sumnjičavim očima, koje nisu mogle sakriti ljubomoru i sumnju.

Ali kad je ugledao ono tiho društvo, sav se razvedrio. Lice mu se zacrvenjelo poput lampiona, i on izvikne svoj bojni zov:

— Anđela mu mjedenoga! Kakav sam ja to vajni domaćin! Ali ova dva mlada čovjeka valjda će znati da zabavljaju jednu ženu! Nije vraga!

Mlada žena pogleda s prozora u rasvijetljenu sobu, uspravi se i opet se okrene prema crnoj noći.

Nitko nije odgovorio ni riječi na najveće čudo domaćinovo.

— Ali sada ćemo nastaviti, gdje smo prekinuli. Čiste čaše ovamo, ženo!

— Oprostite, dragi gospodine učitelju, — ustane pristav s umornom kretnjom, — ali ja moram otići.

— Nije nego još nešto! Tako se nismo pogodili, gospodine pristave!

Ali je pristav odlučno ostao pri svojoj odluci, čekajući da učitelj dovrši govor, koji je započeo.

— Ne ćete vi sada otići odavde. Samo bi to još trebalo! Za čas ćemo se osjećati kao bubreg u loju! Nisam ja kriv, kad se neki ljudi nakostruše kao tvorci u gajbi, a nitko ne zna, koji im je vrag. Mi nismo tako ludi! Je li, da nismo?

— O tome nema sumnje, — reče pristav, — ali ja imam posla...

— U devet sati navečer?

— Nisam ja znao, da ćete me počastiti tako... ugodnim pozivom. Već sam jučer obećao na jednom mjestu... i sada moram onamo...

Bio je tako nevjerojatno rasijan, da nije ni znao, što govori, pa nije mogao ni da nađe najzgodnije riječi.

— Šteta, zaista velika šteta, — izbaci sad učitelj. — Mogu vam reći, mogu vam reći iz čista srca, da je to velika šteta... no, gospodine pristave, ne valja biti ovako tvrdoglav kao magare... to jest... no vidite, ja govorim čisto i bistro, što mislim... to jest, jezik mi se mota.

— Sluga pokoran, gospodine učitelju, vrlo vam zahvaljujem za poziv; žao mi je, što nisam imao prilike za ono... za ono, o čemu smo govorili, i da je ne ću više ni imati. U toj stvari i ne treba tuđega upletanja. Mladi gospodin vrlo je valjan i tankoćutan mladić, pa nema nikakva straha; uvjeren sam, da ga profesorski zbor dobro poznaje i da ne će od muhe praviti slona.

Gimnazijalac je ustao i usplamtjelih obraza slušao pristavove milostive riječi. Žena se još nije odvratila od prozora, ali je slušala naslućujući nešto, a ne znajući ni sama što.

— Sluga sam pokoran, gospodine učitelju! — reče pristav pružajući mu ruku s takvom kretnjom, da se

osjećala tvrda njegova odluka, da nikada više ne zađe u ovu kuću.

— Ljubim ruke, milostiva gospođo! — nakloni se pristav prema prozoru.

— Laku noć! — reče žena okrenuvši se od prozora. Lice joj je bilo hladno i oholo, gotovo izobličeno od ukočenosti. Nije mu pružila ruke.

Mladi se čovjek zabezekne i smete. Na to nije bio spreman. Dakle ga bacaju napolje!

— Milostiva gospođo! — nije mogao, a da je ne uvrijedi, — vrlo sam sretan, što sam ovo popodne mogao provesti kod vas.

Žena ga omjeri od glave do pete hladnim i prezirnim pogledom; usta su joj pokazivala toliku odvratnost, da ga nije udostajala ni odgovorom.

Mladi se čovjek zacrveni preko ušiju i nakloni se kao poparen.

Ukočeno se okrene i izađe.

Učitelj pođe za njim.

Gimnazijalac je ostao stojeći na svom mjestu, ne usuđujući se podići pogleda. Kad je učitelj ispratio pristava, očito s nakanom, da ga umiri, gimnazijalac se još uvijek nije ni maknuo.

Žena pođe prama njemu tihim i nemarnim koracima i opazi, da se dječak sav trese, kao da mu se približava kakav magnet.

Njoj na oko iskoči suza, i ona pristupi s očajno smionom kretnjom sasvim blizu dječaku, upravo se privine uz njega, digne pogled k njemu, — oči su joj bile samo nešto ispod njegovih — i prisili dječaka, da svoje vlažne i drhtave oči zaroni u njezine.

Usta se dječakova otvore, ali mu se trznula samo donja vilica dva-tri puta jedno za drugim, a iz grla nije mu prodr'o nikakav glas.

Žena mu se smiješila u lice bodreći ga nježno, dobrostivo, sažalno i s razumijevanjem, našto je dječak brzo smrskao riječi:

— Ljubim ruke, laku noć!

Žena se toplo smiješila. Nikada se nije osjećala tako dobrom, tako nedužnom i toliko majčinskom.

— Laku noć, dragi Lacika! — reče i digne ruke te pogladi dlanom dječaka po licu. Najprije lijevim od kose do podbratka, a onda i desnim. Napokon obuhvati dječakovo lice s oba dlana kao da crpe vodu na izvoru i kao kakva Samarićanka pruži mu svoja usta na cjelov, na neki plačni i blagi cjelov, a dječak spusti svoja usta na njena usta poput malog djeteta. Žena se u taj mah strese i pograbivši snažnim stiskom svojih mekanih dlanova lice dječakovo, utisne u gnijezdo tih usana muža-djeteta vatreni i glasni cjelov.

Nato ga pusti i žurno se vrati prozoru.

— Laku noć! — reče, — laku noć!

Dječaku zaigra dúga pred očima; drhtao je po svemu tijelu, kao da ga i vrućica i zimnica trese. Još je samo vidio, da mu strina maše, neka izađe. Rukom mu maše. To mu je bilo kao zapovijed. Okrenuo se i nesigurnim koracima izašao.

Žena je čekala, dok se koraci dječakovi izgube i iz druge sobe. S napetom je pažnjom slušala, kako mu koraci vani ozvanjaju. Čula je, kad je zatvorio za sobom vrata na kraju hodnika i uobražavala sebi, da čuje, kako se dijete plačući baca na krevet. Nato izbije iz nje sva gorčina života, ona se baci na divan i zajeca od bola.

Kad joj se muž povratio, bila se već isplakala.

Muž je pušio, bio zlovoljan, a kad je odložio cigaru, stao je griskati usnice. Veliki mu se brci ovjesili, a obrve se tako mrko trzale, kao da nije samo osjećao, nego htio i pokazati svoje neraspoloženje.

— Hojoj, hojoj! — uzdahnuo je nekoliko puta i rasijano se motao po sobi. Žena ga nije ni pogledala. Vidio je, da je plakala i rekao u sebi:

— Sad eto cmizdriš, pošto si sve pokvarila. Strijela božja u tu žensku pamet! Kako ste učtive! Čim stvari pođu malo bolje, već dignete nos. A kasnije cmizdrite!

Osjećao je poniženje, što ga je doživio od pristava, koji ga je na ulici hladno i neprijateljski, upravo surovo stresao sa sebe. Bio je bijesan, što ga je dopratio do bilježnikove kuće. Učitelj je znao, da pristav nikad više ne će s njime općiti, ali je ipak mislio: Bog ne plaća svake subote. Vratit će on njemu već milo za drago. Zar da on njega samo tako strese sa sebe?... No sada je već bio čvrsto odlučio, da će uzbuniti narod proti načelniku. I već je gledao sebe, kako uzbuđen hoda gore-dolje po sobi, kako pregovara s građanima i drži govore protiv gospode. Ne će više onaj stari zlikovac biti načelnik ovoga grada. Samo da prođe ova godina!

Načelnik je bio posljednja utjeha učiteljeva. Kakav god ga bijes zaokupio, sve se svršavalo time, da će on taj bijes iskaliti na načelniku.

— No, dakako, moja žena ima pravo!... Pristav će uzeti načelnikovu kćer. Pa neka, ali ćemo tatici prije svatova malo podgrijati tabane, pa možda pristav i ne će uzeti njegovu kćer, ako staroga otjeramo s načelnišva.

U zbrkanim učiteljevim mislima činilo se, da će biti za pristava osveta i to, ako mu pokvari »gusto« na načelnikove kćeri.

— No, raspremi krevete, pa legnimo! — reče on s takvim licem, kao da su dovršili sasvim normalni dan, kad je najprirodnija stvar na svijetu, da čovjek legne spavati.

Žena se nije ni maknula.

Učitelj uze dalje hodati, ali ni on nije imao volje za spavanje. Trljao si je nos nastojeći da se nečim rastrese. Već mu je dojadila srdžba, pa bi htio misliti na obične stvari. Palo mu je na pamet, kako bi mu bilo lijepo, da se nikada nije ni ženio. Krevet bi mu bio već davno raspremljen, pa bi legao i zaspao, a ujutro, kad bi ustao, morao bi se mislima tek dovijati, što ga je to jučer tako razljutilo? To jest, vraga bi on o tome i razmišljao! Još da čovjek raz-

mišlja, što mu se to tako neugodno desilo! Bolje je, da se sve što brže zaboravi.

— No, zar ne ćemo leći?

Žena digne prema njemu pogled, pun mržnje.

— Međutim, ako još nisi pospana!... — doda on.

— Samo idi i lezi!

Ženine su riječi bile nesmiljene i okrutne. Glas joj se bio sasvim promijenio.

Učitelj trgne vratom i nakrivi usta. Zatim stade pred prozor i poče s velikom brižljivošću gladiti brkove i frkati ih s obje ruke, kao mačka, kad se umiva. A usto je nekako preo i pjevušio neku pjesmicu.

— Što si se ti uopće ženio? — progovori žena ogorčenim glasom.

Muž uzvije obrve i pogleda napolje na električnu svjetiljku, koja je titrala.

— A još manje sam ja trebala da pođem za tebe!

Žena, koja je dotle napola ležala, sada se digla.

— No sada je već prekasno! To sam mogla predviđati!

Ustala je i htjela otići, ali je onda opet sjela i ukočeno se zagledala preda se. Uhvatila se rukama za trbuh, jer je osjetila grčeve. Sva se skutrila.

— Hulja si bio, kad si me uzeo.

Učitelj se kod te oštre riječi nervozno trznuo.

— Podla hulja!

Muž odluči, da to ne će dalje podnositi, ali je samo duboko uzdahnuo i počešao se za ušima.

— Htjela bih samo znati, zašto si me uzeo!

Pogledala je k njemu, očekujući kakvu riječ.

— Takva razvalina! Takvo ništa! Kako si se samo usudio uzeti mlado stvorenje!

Učitelju je bilo, kao da mu je prašina zašla u oči, pa je stao trti očne kapke.

— Huljo nijedna! A što bi ti rekao, da te stanem varati!... Da nisam poštena žena, već sam sto puta to mogla učiniti. Imala sam dosta razloga za to. Ni sam Bog ne bi mi to mogao zamjeriti.

Učitelj se premještao s jedne noge na drugu. Osjećao se vrlo loše. Bilo ga je stid, a nije se usudio ništa odgovoriti.

— Čuješ li, što govorim? — vikne na njega bolno cikćući i skutri se još jače, jer su joj grčevi postajali sve jači. U ustima joj se nabrala slina, a čelo joj se oznojilo.

— Pa nisam gluh.

— Onda odgovaraj!

— A što da odgovorim?

— Kako si se usudio da me unesrećiš za cijeli život?

— A zašto bi ti bila nesretna?

— Zašto?...

— Mislim, da je tvoj život složen od samih zabava. Spomeni mi ovdje samo jednu ženu, koja se toliko zabavlja kao ti.

— Doista, krasno se zabavljam!...

— Ta ne sudjelujemo li u svemu? Ako dođu glumci, polazimo sve predstave. Priređuje li se kakva zabava, nikad ne ostajemo kod kuće.

— Da, ali nikada ne pohađamo elitni ples.

— No dakako, pošto ja ne spadam u to društvo! Ali inače svagdje sudjelujemo. I gotovo svaki dan, ili smo mi kod koga, ili je netko kod nas. Već se i ne sjećam, kad smo ovako rano legli. Zato i jesam sada tako pospan. Eh, što ćemo, nisam više dosta mlad. Zbilja, jedva mogu da još držim oči.

— Jadni nemoćnik! — dahtala je žena stenjući od muke. Sva ju je nutrina boljela.

— Slušaj, mamice, legnimo sad lijepo, a sutra možemo dalje govoriti o svemu.

Žena ustane, jer su joj boli najednom posve oduminule, pa se požuri da iskoristi vrijeme, dok ne započne iznova ta kolika ili koji je već vrag bio, i prođe kroz drugu sobu do spavaonice. Zapalila je svijeću i počela raspremati krevete. Odmah se i razodjela i utrnula svijeću. Sjela je na rub kreveta i

zaplakala; zakopala se u krevet i ispružila se kao kakav bolesnik.

Bila je premorena; osjećala je, da joj očni kapci otežavaju i usnula je otvorenih usta.

Nije ni opazila, kad joj se muž tiho ušuljao i u mračnoj sobi brzo legao.

Probudila se iza ponoći iza duboka sna, ali u prvi čas bila je još sva snena i nije znala, kakav je to neobični šum čula, a kad joj se glava razbistrila, zaboravila je, što ju je to probudilo.

Prošla ju je pospanost. Osjećala se čak mnogo svježijom. Tijelo joj je najednom postalo tako elastično i lako kao da je mlada djevojka. Bila je pokrivena samo tankom plahtom, a i ta joj se činila predebelom. Bila je mrka noć. Muž joj je hrkao na drugom krevetu u dnu sobe. Kreveti su bili postavljeni duž zida, a doticali se donjim krajem. Njoj je tijelo gorjelo. Morala se otkriti. Kako joj je ruka kliznula niz kožu, njena čulnost usplamti.

— Tako sam lijepa, — zašapće pospano samoj sebi, — a nitko to ne će nikada saznati. Tako mi je punano i bujno to tijelo! Sve je lijepo na meni. Čak i ona izmoždena Dvihallyevka uživa više u životu nego ja, još i danas...

Prešla je rukom preko tijela gotovo zaljubljenim glađenjem, i najednom izbije iz nje sva gorčina, koja ju je sinoć onako umornu i klonulu izmučila.

— Sada ispaštavam svoj grijeh! Bijednica sam ja. No što sam mogla i očekivati s dvadeset i šest godina od četrdesetgodišnjeg muža! Jadna djevojčica, bijedna sirotica! O mene se otare svaka blatna čizma. Dakako, robovati u uredu kao u tamnici i podnositi svakovrsne sekature, nije lako, pa je i ovakova udaja bila neki spas!... Djevojka misli, da će se udajom pred njom rastvoriti divan život, a kad tamo... Tà ni lice mi nije više lijepo. Nisam više svježa djevojčica. Kad loše spavam, sutradan mi se oko očiju nahvataju bore. Ali tijelo mi nije još nikada bilo ovako lijepo! Tako jedro i tako bujno. Ta sva sam bijela bjelcata! Mojim vršnjakinjama već je trbuh nabuo i navoran kao vreća. Po nogama im izbijaju žile kvrgave kao drob od živadi. Jadikuju i kunjaju, ne mogu se penjati uz brijeg, moraju im se trti leđa i jauču, kad ih se muž dotakne. Ah, kako bih se ja uhvatila u koštac! Pucale bi kosti onome, koga bih ja zagrlila!

Ona se baci na krevet i izvali, kolika je duga i široka. Valjala se tako nekoliko časaka bacakajući vruće svoje tijelo po ugrijanom ležaju.

— Lacika! Dragi Lacika! — prošapće najednom u jastuk i ponovi još jednom: — Lacika! Mali moj ljubavniče!

Bila je uvjerena, da joj je muž na drugom krevetu budan. Hrkanje je naime bilo prestalo i on je disao jednomjerno i duboko.

— Nitkov jedan, gradi se kao da spava.

I to podjari njezin bijes, da joj se od toga zavrtjelo u glavi.

— Ne, ne, gospodine učitelju, ne mogu ja to dulje podnositi! I ja sam čovjek, kći Marijina, nisam svetica! Dva puta si izbjegao sramoti, zahvaljujući mojoj gluposti i prostaštvu onoga klipana!...

Stisnula je zube i osjetila, kako joj se tijelom prelila i svu ju preplavila neka velika odluka. Cijelo joj je tijelo od te odluke utrnulo. Na mahove ju je ostavljala snaga razmišljanja, a zatim ta misao posve ovladala njome. I ona joj se prepustila. Još doduše nije bila kadra da se makne i da je izvede, ali je već osjećala, kao da ju je provela. Naglo je prohujala njome vrućica odlučivanja, a sada joj u žilama ključala samo još izvedba.

Konac je živom udovištvu! Sad će ustati i izaći, a ovaj čovjek neka joj samo pokuša stati na put! Ovaj, koji tu leži, tako blizu, da bi ga nogom mogla udariti u glavu, a koji se gradi, kao da spava.

Misli su joj bile primitivne i upravo životinjski uske, ali nevjerojatno široki tjelesni osjećaji.

Sasvim je od njih oslabila. A ipak joj je ta slaboća davala snage da se digne, da ustane i siđe s kreveta. Nije se obazirala na to, da su joj pod tabanima škripale daske poda, a ni na to, da je nenamazani ključ zaškrinuo u bravi, i da je promaja zalupila vratima, kad je izašla iz sobe.

Grozničavo, napola bez svijesti, stupala je po hladnim opekama hodnika i uhvatila željeznu kvaku na gimnazijalčevim vratima, kao što se bolesnik u vrućici hvata hladne žlice: mora se progutati lijek, makar kakav bio.

Stupila je u sobu i zastala kraj vratâ. Mjesec je svijetlio kroz prozor, a njena je košulja sjala svojom bjelinom.

Ni ćuha. O, ti zlatno dijete! Ti dragi, mali dječače! Spava. I ne budi se.

Počekala je nekoliko časaka, da ga ne preplaši. Zatim se nasmjehnula. Jadni dječak! Ako se sada probudi, mislit će, da pred njim stoji utvara i zakriknut će. I proći će ga volja za ljubavni užitak...

Ženskom je nježnošću požalila nevinoga i djevičanskoga dječaka, a u duši joj sijevnula misao, što ima da uradi. Drhtavim rukama otkopča na ramenima oba puceta svoje košulje!

A onda se uspravi kao vila. Gola golcata u žutom, tajanstvenom svijetlu mjesečevu. Znala je, da joj tijelo blista kao kakav izvor svjetlosti, a srce joj izbacuje snopove vatrenih zraka kod svakoga otkucaja.

A muk traje ipak još i dalje.

Nije mogla više da to podnese. Zaklopi oči i prošapće:

— Lacika!

A onda glasnije, s većim strahom i s više obećanja:

— Lacika!

Neshvatljiv muk.

Obuze je grozna strava.

— Lacika! — krikne i jurne prema krevetu.

Krevet prazan. I soba prazna. A ptičica daleko, daleko odletjela.

I kad se napola onesviješćena od silne navale krvi srušila pred krevetom, znala je, sasvim pouzdano i neumoljivo točno je znala, gdje je dječak.

Bila se ono i probudila, kad je on izišao.

Kad je otišao od kuće u noć. Da razmijeni veliko blago u sitniš! Veliko blago žudnje, što mu ga je ona te večeri utisnula na usta...

Dugo je ležala tako, a možda je na čas gubila i svijest.

Tako je prošao čitav sat i ona se probudila sva satrvena i bolesna. Opet su je zgrabili grčevi kao večeras. Morala se skutriti na podu; vrućica i zimnica tresle su je ujedno. Teška mučnina prostruji joj po svemu tijelu, po licu, po čelu. Dolazi joj na povraćanje, i sva se osjeća jadna i mizerna.

Morala je počekati, dok ta navala prođe sama od sebe, onda se teško digla s poda i potražila košulju. Vrlo je ogorčena, pa ne može ni da se raduje sreći, što u pređašnjoj besvjestici nije izgubila svoju krepost. Pravo njeno biće zavlada sada njome, i iz srca joj odnekud provre blažena zahvalnost: kao da ju je spasila sama božja ruka i očuvala od grijeha... Odjedanput joj odumine sva fizička bol, kao da se ugasila, i ona istrči iz sobe sva sretna i kao pomlađena. Ali jedva što je dva puta koraknula po hladnim opekama, opet je spopadne muka, a u crijevima joj zaviju grčevi, da je morala odmah čučnuti. Stenjući, dršćući i plačući. Kad joj je mučnina malo popustila, razmisli, gdje bi bez buke mogla naći malo rakije. U kuhinji je bilo ruma.

Dođe do kuhinje, potraži bočicu i gutne. Od toga joj bude još gore; morala je sjesti. Mislila je, da će umrijeti.

Nije ni znala, kako je stigla u svoj krevet. Jedva je mogla prigušiti stenjanje; ležala je sva prebijena.

Domala je zaspala; nije ju moglo da održi budnu ni to, što je htjela promatrati muža, koji se budan premetao i uzdisao.

Već se razdanilo, kad se probudila. Muža joj više nije bilo u sobi.

Kako se okrenula u krevetu, osjetila je nešto hladno, što joj se lijepilo uz stegno, a bila je tako slaba, da se nije mogla ni maknuti.

— Ah, sad znam, što mi je, — reče i izračuna, koji je dan u mjesecu. — No, baš imam sreće, — doda i bolno se nasmiješi. — Samo bi mi još trebalo da si nakopam dijete na vrat! Lijepo bih izgledala!

I nanovo zaspi od slaboće i jakog krvarenja. Digla se tek pred podne.

Kad se obukla i glavinjajući, kao muha u jesen, dovukla do ogledala, nije imala snage ni da se preplaši od onoga, što je ugledala.

Iz ogledala buljilo je u nju sasvim ostarjelo žensko lice. Ispod očiju veliki kolobari, na obrazima dvije duboke bore oko usnica, vrat upao, a sprijeda, u udubini ključnih kostiju dvije duboke jame.

— Priči je kraj! — pomisli u sebi i sjeti se svoje mladosti, radosti i ljubavi, kao što se već sjećaju stare žene. Bez osjećaja, ravnodušno, bez hlepeta srca, sasvim suhoparno: — Sve je to glupost!

— Pa šta onda?... Tim bolje... Barem čovjek brže prelazi preko svega. Sada bar razumijem, što to znači, kad uz stara muža i mlada žena ostari.

Uđe njezin muž. Bio je svjež, raspoložen, živahan. Oči su mu se sjale i skakutale kao buhe. On joj pogleda u lice malo podmuklo i reče:

— No, mamice!... Došao je Lacika iz škole. Zar nisi radoznala, kako je ispala osuda?... Ali, što je tebi? Sasvim si izobličena... Anđela mu mjedenoga!

Žena se odvrati, a iz oka joj se spusti suza niz lice.

— A šta se tebe tiče, što je meni?... Raduj se, da si ti barem dobro prošao u životu... Kraj mene si se pomladio...

XII

Stanovnici Vigava konačišta natiskivali su se u predsoblju gimnazijskoga ravnateljstva.

U dugom, tijesnom predsoblju otvarala se vrata na sve strane. Jedna su vodila u ravnateljstvo, druga u zbornicu. Dječaci su prisluškivali pred desnim vratima. Iznutra je prodirao šum profesorskih razgovora. Jučer je do kasne večeri trajala istraga i preslušavanje, a sada su pozvali dječake ovamo, da im se proglasi osuda.

Napolju je bilo krasno vrijeme, sunce je kosim zrakama grijalo sobu, u kojoj su dječaci stajali kao zbijeno stado ovaca. Nekima su lica izražavala očaj. Szegö je stiskao koljena, a noge su mu drhtale od straha, premda je on bio jedini, koji nije uopće imao razloga da se boji. Mácsik, gospodičić mekana i rumena lica, koji je također sudjelovao u erotskim prestupima, nije bio ni najmanje uznemiren.

— Ne budite ludi, — tješio je on ostale, — sve oni to rade samo da se naprave važnima! Ne mogu nas uopće kazniti. U neprilici su sada, što ne mogu pronaći zgodnu formulu, kako bi nas pustili na slobodu. Fućkam ja na njih.

Iz njega je govorio već budući sudac. Moglo se naslućivati, kako će taj raskalašeni tip jednom sjediti u sudnici i s mramornim licem objavljivati teške presude. Mahnuo je rukom prezirno, našto mu je pala na um jedna vragolija. Na drugom kraju predsoblja stajao je školski podvornik, kojemu je bila dužnost paziti, da dječaci ne bi prisluškivali na vratima.

— Berti bácsi! — reče Mácsik šapćući.

Podvornik je bio navikao još iz doba vojništva, da na poziv smjesta skoči. Trgnuvši se dakle iz svoje besposlenosti, progovori:

— Što izvolite, mladi gospodine?

— Zar ne, da ste vi izgubili bitku kod Königgrätza?

— Ne, mladi gospodine, ja sam onda bio u logoru kod Olomuca.

— No, eto vidite! Za to je onda i izgubljena bitka kod Königgrätza. Znao sam ja, da ste kod toga vi morali imati ma kakvoga udjela.

Dječaci okrenuše sobi leđa i pogledaše kroz prozor, da ne udare u glasan smijeh. Podvornik se i sam smiješio i tresao glavom.

Čas kasnije Mácsik je šapnuo dječacima:

— Eh, da sam imao barem malo pameti, bio bih donio starome nekoliko britanika! Zatim reče:

— Berti bácsi!

— Molim, da mladi gospodin ne govori tako glasno.

— Pst! Baš sam ja htio vama reći, da ne govorite tako glasno! — i đavolasto mu namigne, da šuti. Zatim na prstima pođe do vratâ profesorske zbornice i prigne glavu do ključanice. Podvornik preplašen dignuo ruku.

— Strijela božja u vas! Ne pravite komedije, mladi gospodine! — reče i skoči k njemu, da ga odgurne.

— Zaboga, što je vama Berti bácsi; ja samo prisluškujem.

Dječaci su se morali prisloniti o stijene, savijajući se od smijeha. Kovács je čak čučnuo, jer stojeći nije mogao prigušiti grč smijeha.

— Zaboga, Berti bácsi, zar sam vam za to dao jutros tri britanike!

Nato izbije smijeh u sav glas.

— Maknite se odatle, mladi gospodine! — zaprijeti se uvrijeđeni podvornik.

Uto se iz profesorske sobe začuje nekoliko oštrih riječi. Nitko ih nije razumio osim Mácsika, koji je još uvijek drsko prisluškivao kraj vrata. Lijepome se dječaku lice protegne, i on uze još napetije prisluškivati. Ali se podvornik nije više osvrtao na đačku buku, nego ga uhvatio za rame i odgurnuo ga među ostale, a on sam stao pred vrata kao kakav kršni kerub.

— Što je, što je? — okupiše dječaci Mácsika.

— Ne čujem dobro. Netko je ušao i rekao, da su... ubili neku ženu.

— Molim te, varala je muža! — začuje se iz sobe oštri, licemjerni glas profesora Benedeka. — Ali je i Don Juan prebio vrat!

Dječaci se zgranuto pogledaše. Laciki Verešu počelo je lupati srce. Da nije ujutro vidio svoga strica, kako mirno obilazi po dvorištu, bio bi pomislio na nj.

Iznutra zazvoniše podvorniku, pa on otvori vrata i uđe unutra. Dječaci, stadoše prisluškivati s najvećom napetošću. Podvornik se za čas vrati. Otvorio je vrata ravnateljstva i pakazao rukom unutra.

— Izvolite ući! — reče kratko i energično.

— Aha, ne će, da i mi što čujemo! — reče Mácsik.

I podvornik uđe skupa s njima. Ali sada, pošto su bili dalje od profesorskih ušiju, počeli su glasnije razgovarati.

— A koja je to žena prevarila svoga muža? I tko je taj Don Juan? — reče Mácsik glasno.

— Prijatelju, to ti je najsjajnija stvar na svijetu, — reče Kardoš dubokim i surovim glasom. — Poštenja mi, najsjasnija!

— A je li žena doista mrtva? Nisi čuo? — zapita Palotay rasijano. Razbijao si je glavu, gdje se to moglo dogoditi.

— Nisam čuo.

— Ako su je ubili, onda je svakako mrtva. Nije li tako? — reče Kardoš.

— Ali tko bi to mogao biti? — šaptali su neki od njih i prestrašeno se pogledavajući, kao da je među njih stupila sa svojim ledenim dahom sama Smrt, da pred njom polože maturu iz budućih zadaća i teorija.

— Hja, brate, — reče Palotay važno, — uvjeravam te, da u ovom gradu nema nijedne žene, koju ne bi mogao muž ubiti, kad bi se nevjera kažnjavala smrću.

Neki su zavidno pogledali visokoga i elegantnoga dječaka. U školi bio je velika neznalica, ali su svi oni

znali, da žene ne pitaju, znade li tko aoriste, već gledaju, kako »nastupa«.

Zašutjeli su, a svaki je od njih u mislima mozgao o svojim znanicama, i mnogi se od njih znojna čela domišljavao, nije li ova ili ona tako zlo prošla s ovim ili s onim.

Lacika Vereš stajao je potišten i žalostan usred skupine. Ni dosad nije mogao paziti ni na što, a sada se još više zadubao u sebe; glava mu je klonula na prsa, i više nije ništa vidio, ništa čuo, samo su mu misli brujale u mozgu. Bio bi najvolio, da ga sad odmah isključe iz škole. Osjećao se krivcem u ljubavi, kao da bi sâm morao preuzeti na sebe krivnju za svaku ženu, za svaku grješnu ženu. Osjećao se poniženim i obeščašćenim, strahovito razočaranim. Mislio je na prošlu noć, oplakujući svoju izgubljenu čistoću i idealizam. Osjećao se kao okužen strepeći pred time, da se »dokopao kakve bolesti«. Oh, da je samo ostao noćas kod kuće i da nije nikud izlazio!... Da se po nekom božjem čudu spasio te noći, prepune poroka i gadosti... Od razočaranja... »I zar je to sve?« — ponavljao je u sebi, — »zar je *to* ljubav? Zar se zbog *toga* uništavaju žene i muževi? Zbog *toga* spolovi žude jedan za drugim?... Kao da se oko njega prolomio i raspao cijeli svijet. Nestalo je svih njegovih iluzija. To je izgubljeni raj! Saznanje je uništilo raj njegove mašte. Bio je pospan, nevjerojatno pospan, a ipak mu je mozak umio smišljati misli i stvarati osnove, te on otkrije nešto sjajno: riječ o »Izgubljenom raju«, i onu biblijsku sliku, kako su Adam i Eva zbog »saznanja« izgubili raj, a to nije bilo ništa drugo nego ono, što se s njim noćas dogodilo... I on je, eto, izgubio svoj raj, izgubio ga nepovratno i zauvijek. Što sada znače njemu sve one slasti iza zatvorenih dveri, koje su ga tako uzbuđivale, oduševljavale i zaokupljale, od kojih je toliko očekivao, da se nije ni usudio nadati u njihovo oživotvorenje? Od danas počevši osjeća se on kao onaj

crv, koji mora gmizati po tlu i zemljom se hraniti. A ipak je držao, da je žena žrtva, a on ubica. I bilo mu je, kao da se onim jednim jedinim činom ogriješio o sav ženski spol... Poslije časa zanosa, kao da je vjetar razdunuo tešku neku maglu, i najednom mu se učinilo, da su sve žene samo prazna i odvratna posuda, kojoj muški spol hodočasti pun žeđe, a ne dobiva od nje ništa drugo nego samo gađenje mjesto udovoljenja. I s užasom je gledao na one dječake, koji mora da su svi već preturili ovo razočaranje, što ga je on noćas doživio, a ipak su dobre volje i uzbuđeni i čeznu, žive, čekaju, traže. Što? Što? Što još može da dođe iza smrti?

Čini se, da tek poslije smrti dolazi život. I on će zacijelo moći da postane urednim i običnim čovjekom; divota je umrla, pa sad već ni otkuda ne može očekivati ništa osobito... Ogledao se oko sebe. Pogledao je sva ona lica. Gledao ih je razrogačenih očiju, kao da sada hoće da bude načistu s istinom. I sjetio se, kako je lanjske godine, kad je najbliži njegov prijatelj, njegov drug u osobi, Jenö, jedne noći pošao na isti put, s kojega se on danas vratio, a sutradan mu ujutro on zirkao u lice očekujući neko čudo: činilo mu se nemogućim, da se ta promjena ne bi opažala na licu, na svemu liku, u svemu biću njegovu! Ta on se morao fizički promijeniti od tog velikog događaja: mora da se u cijelom fizičkom biću vidi nesumnjivo, da je taj dječak postao već mužem, jer se ujedinio sa ženom. I sjetio se onog velikog đaka, koji je pred više godina ustvrdio pred njim, da on može svakoj djevojci po licu poznati, je li već ljubila i koliko puta je ljubila! A ima li prirodnije stvari na svijetu, nego što je ta? I može li da bude nešto neprirodnije nego to, da sad ne upiru svi prstom u njega i da se ovi odvratni grešnici njemu ne smiju u lice, da se ne cere, da mu ne dovikuju:

— Tako dakle, sad si i ti već jedan od naših!

Uvukao se u se, stanjio se i smanjio, kad mu je došlo na pamet, kako je bio još jučer čist od grijeha,

a onda mu odjedanput kretnje omlohavile: ta on je sada isto tako nečist i gnusan kao i drugi! O, kako još jučer nije imao ni pojma o tom, u kako sjajnoj anđeoskoj čistoći živi! I s koliko je neobuzdane žudnje i kako sretan pošao na klaonicu...

Gotovo mu se pričinilo, da se u toj velikoj nesvjesnosti nalazi isprika za njega; kao da bi ga ona mogla spasiti od osude; a onda mu sijevne umom, kako malo vrijedi ono, na što je on bio ponosan: — da je samo slučajno i iz kukavštine ostao do noćas čist i netaknut! Tà duša mu je bila zaprljana još prije, nego što je imao i pojma o tome, što ju je zaprljalo. Koliko li je imao duševne borbe po noćima! Koliko stotina, koliko tisuća grijehâ protiv samoga sebe! Bio je još malen dječačić, najviše pet godina star, kad se prvi put igrao u snu s jednom malom djevojčicom... A bio je razmjerno velik dječak, velik gimnazijalac, kad je spoznao istinu, koja je jednostavna kao svaka istina. I danas ga još omamljuje ondašnje iznenađenje. Postanje čovjekovo pričinilo mu se tako primitivnim, nevjerojatnim i ružnim, da se nije usuđivao u to ni vjerovati. I nije vjerovao. Uljepšavao ga je, zaodijevao; zamišljao je nešto anđeosko, neku nebesku divotu, nešto, što je veliko kao svijet, a puno elizijskih slasti... A sada je morao uvidjeti, koliko je zbílja zaostajala iza svih tih predodžaba.

A to mu je ipak davalo nešto utjehe. Taština samosvijesti stala je na njegovu stranu: — dakle je prava ljubav nešto veliko i vrijedno samo za ove životinje, za ove blesaste bezdušne smrtnike bez ikakve mašte! Ali za njega, za čovjeka velike mašte i bogatih osjećaja, to nije ništa. Gdje ie žena, koja bi ga mogla obdariti tako vrelim predodžbama, kakve su se stvarale u njegovoj nutrini? Gdje je žena, u koju bi se mogao zaljubiti, kako se zaljubio u onu idealnu ženu, koju si je u fantaziji stvorio sam?... Koja bi mogla, da mu pruži toliko sladostrasnog

užitka, koliko je on iza zaključanih vrata sâm sebi znao dočarati.

I namršti obrve; mršave mu se lične kosti izbočile, i stajao je suh i blijed poput bijesna psa. Gotov da ugrize druge, da ugrize i samoga sebe.

Škripao je stisnutim zubima i najradije bi ugrizao za listove Sudbinu, koja ga je bacila ovamo na zemlju, da na njoj bude krpica Života.

Ništa nije čuo od svega, što se događalo oko njega. Stajao je kraj prozora naslonivši se na zid kao izvan sebe. Dječaci su naslućivali, da njega nešto strašno mori, i nisu htjeli da ga smetaju. Ali se on već smješkao bolnim smiješkom čovjeka patnika, koji je zaronio u samoga sebe, i bilo mu je, kao da se u premorenoj i sanjivoj vansebnosti uzdiže iznad isprazne ljudske trezvenoće. Tako mu je ravnodušna bila sva ništavost, kojom sada razmatraju, što je učinio, kako će ga kazniti ili riješiti, proglasiti lažljivcem ili će zažmiriti očima: — on se borio sa Ž i v o t o m, a pred njim je uskrsavala blijeda nada, da će doći pobjeda. Ne zna on, u čemu se sastojala ta pobjeda, gdje je bila i gdje će je iznijeti — ali je jedno znao: da mu je iz života izbrisana Žena, i da su se porušili svi okićeni stupovi onih meta, što su ih sebi drugi postavili i osvijetlili ih bengalskim vatrama, da njima zavaravaju svoju mladost. Njemu se gadilo čvrsto tlo, na kojemu ljudi stoje, jer je zablaćeno i zaprašeno, puno gada. Čeznuo je za eterom, za čišćim uzduhom, gdje ga ne će ispunjavati ogavnošću znojni zadah ljudskog mišljenja: solidni moral, propisna dosljednost i izdržljiva marljivost... Viših nam istina dajte! Uspjehâ manje poznatih! Postostručenih slasti za naše živce! Tlapnju nam dajte! Lijepu tlapnju, jer će nas ubiti zbílja. Zadavit će nas Život poput kalne poplave, koja nosi sa sobom strvine i gnoj, izlive iz kanala neznanih gradova. Neka se time nažderu gmazovi — on će se u tome ugušiti. Ugušiti!

Pograbio se za vrat, iz kojega se izvio glasan hropac.

U taj čas otvorila su se vrata sobe. Ušao je ravnatelj sa dva profesora.

Ravnatelj pođe prema stolu, a dječaci istegnu vratove, puni iščekivanja.

— Draga djeco, — reče ravnatelj svojim kiselim negovorničkim načinom. — Profesorski zbor donio je danas izvanredno milostivu i blagu odluku. Pred nama su stajali podaci, po kojima ste svi skupa zaslužili najstrožu kaznu. Ali gospoda profesori nisu gledali na vaše grijehe, nego su slušali svoja srca. I ta su im srca govorila, da su mladi ljudi vaše dobi vrlo skloni takvim prestupcima, i da lako prelaze preko školskih propisa. Zato profesorski zbor nije htio, da kažnjavanjem maturanata, koji svršavaju srednju školu i odlaze u svijet, objavi u javnosti, da se u ovoj školi, u ovome zavodu odgaja mladež takvoga morala, od kojega se ne bi moglo iščekivati, da će kasnije, kad ta mladež stupi u život, poštovati propise visokog društvenog morala! Djeco moja, evo, dajem vam na znanje, da vas je profesorski zbor osudio sve skupa na kaznu, kakvu ste zaslužili, a jednoga od vas, koga, vi svi to znate, na isključenje iz svih madžarskih škola... Međutim je profesorski zbor uzeo u obzir, da ste, vi mladi moji prijatelji, ono, što ste učinili, učinili samo iz nepromišljene lakomislenosti, pa se zato profesorski zbor obraća na vas: — stavite ruku na srce i recite, jeste li krivi. Ako iskreno i raskajana srca priznate svoj prestupak, bit će vam oprošteno. Priznajete li?

— Priznajemo! — viknuše oduševljeni dječaci.

— No, dakle, onda i ja izjavljujem u ime profesorskoga zbora, da vas ne smatramo više djecom, nego mladim muževima, od kojih možemo očekivati, da će se još ovo nekoliko dana, što će ih provesti među zidovima ovoga zavoda, vladati uzorno, i da će i svojom ozbiljnošću i svojim vladanjem biti primjerom za mlađe đake, kako mladi muževi moraju da vrše one propise, koji su prvobitno izdani samo za djecu potrebnu discipline! Obećavate li to?

— Obećavamo! — viknu dječaci, a Szegö-u bljesne u oku suza, koju se nije usudio otrti, jer se sjetio, da mu je rupčić prljav.

— Pružite mi dakle ruku, da ćete se držati zadanog obećanja, pa se rastanimo kao muževi, koji se među sobom razumiju, a ne kao ljudi, koji su u dnu duše neprijatelji jedni drugima.

Dječaci stanu redom stupati pred ravnatelja i pružati mu ruke. I Lacika Vereš stupao je u tom redu, ali ruke nije pružio. Prošao je neopažen među ostalima. Ravnatelj je to prekasno primijetio, pa mu je oko sijevnulo; progutao je svoju Adamovu jabučicu i opet ju je iskašljao, ali se ipak predomislio: pustio ga je, neka ide.

— Slušaj, druže, — reče vani Mácsik, — lijepo je govorio stari! To je bilo muževno.

— Da, — promumlja Kardoš. — Za to ću ga poštivati.

— I Lacika je dobro prošao, — reče Pišta Vig. — Da su nas kaznili, poslije mature bismo ga, boga mi moga, tako izlemali, da mu nijedna kost ne bi ostala na mjestu.

I grdno nešto opsuje.

Preko stuba uspinjalo se naglim koracima Njuškalo, našto svi zašutješe. Neprijateljski ih je premjerio kroz naočari. Vidio je, da je zakasnio; već su ih bili pustili. Opazio je Laciku Vereša među ostalima i viknuo na njega:

— Dođite ovamo k meni! Dođite malo, prijatelju!

Dječaci su zbunjeno gledali za njima i šapćući požurili se niz stepenice.

— Ovoga ću iščuškati; to ne mogu propustiti! — reče prigušenim glasom Pišta Vig i stisne velike svoje šake.

Profesor kao vihor dojuri u ravnateljstvo.

— Molim te lijepo, — reče ravnatelju. — To se ne može dopustiti! ovom jednom nema oproštenja. Ta molim te, taj dječak, ta moralna propalica, bio je noćas i opet t a m o !

Ravnatelj se ozlovolji.

— Ta molim te, ostavi me već jednom na miru! I onako će novine biti pune onog drugog slučaja. Ne ću, da u isto vrijeme, kad se u gradu odigrala bračna drama, dođe i do školskog skandala! Zašto bih onda ja bio ravnatelj, kad ne bih takve stvari zabašurivao?

— Vrlo dobro, vrlo dobro! — povlađivali su profesori, koji su bili nazočni.

Njuškalo se okrene sav bijesan i otvori vrata. Izašao je u predsoblje. Stao je pred Laciku Vereša i naduo se kao puran.

— No, dječače, sretno ste prošli. Bestidniče nijedan! Zar se ne stidite i nemate poštenja u sebi? Zar se usuđujete vratiti u kuću svoga strica? Pred pošteno lice svoje strine! Fuj! Izmetino nijedna! Propalico! Zar i takvih ljudi treba da bude na svijetu? Zrak nam kvarite, kojim prolazite.

Skinuo je očale i pogledao kroz njih; bile su nahukane. Izvadio je rupčić i počeo ih brisati.

— Čovjek se pati, odgaja, prodikuje, sâm sebe zatire zbog tuđe djece, a ovakvo smeće onda kompromitira uspjeh čitavog našega odgoja!

XIII

Gospodin učitelj Vereš motao se po sobi i vrlo se dosađivao. Volio bi naći kakvu izliku, da ode od kuće.

— Ta je žena sasvim ostarila, — reče u sebi i ispod oka pogleda na svoju ženu. — Čovjek uzme mladu djevojku, da može uza se imati, dok je živ, mladu ženicu, a evo izvolite pogledati!

Žena se već bila obukla i spremala je sobu umorno i nemarno, samo da se kaže, da je spremljeno. Uto uđe Slovakinja i zapita, što će se kuhati.

— Što me se tiče! Kuhajte, što hoćete! — odgovori žena nestrpljivo.

Muž uzdigne obrve, a na niskom čelu urežu mu se duboke bore.

— I to mi je žena, — reče on u sebi, — koja naređuje za ručak, neka služinče skuha, što hoće. Još mi je i to trebalo. Još kao momak imao sam kućanstvo, da su mi za to zaviđali svi oženjeni ljudi, koji su dolazili k meni. Kakve sam priređivao veselice! I kolege katolici svi su dolazili k meni. A bio sam neženja! Imao sam odojaka i svinja, a katkada sam držao i kravu. Neka ide sve do đavola! Kasno je po podne k misi. Moja ženidba, moja propast.

Žena je sjela u naslonjač i stala zuriti kroz prozor. Velike, tužne njene oči nisu sada blistale, nego umorno zapinjale na prozoru.

Već će se sve to udesiti. Jedan dan prolazi za drugim . . .

— Dušice, — progovori sada muž, — ja idem sada malo u grad.

Kimnula mu je glavom, kao da sudjeluje u tom životu, ali joj se glava maknula sama od sebe. A onda je opet pogledala na prozor, i nešto ju je vuklo, da se baci napolje. Gotovo joj se zavrtjelo od toga. Ali nije mogla da makne nijednim udom svoga onemoćaloga tijela.

Učitelj je već u sobi stavio šešir na glavu; povukao ga sprijeda, povukao straga, da ga dobro namjesti, uzeo štap u ruke i potegnuo tu i tamo svoje odijelo, kao da će time bolje izgledati.

Malo ga je pekla savjest, kad se spuštao niz stepenice; kao da mu je netko šapnuo, da bi trebao ostati kod kuće, jer mu je žena bolesna, pa bi je trebalo malo razvedriti. Ali u isti mah izbio si je tu misao iz glave, nestrpljivo nastojeći, da svrati pažnju na nešto drugo, na nešto, što nije neugodno, na nešto svakidašnje.

— Subota je, — reče u sebi. — Sutra je nedjelja.

Jednomjernim je koracima prešao preko dvorišta i izašao na vrata. Htio je da prođe uličicom do glavne

gostionice, jer je to bio najkraći put, ali se predomislio i pošao velikom ulicom.

— A, sluga pokoran, gospodin Klein! — pozdravi on veselo kirijaša. Glomazni Klein sa svojim crvenim obrazima odzdravio mu je širokim kretnjama.

— Kako ste, gospodine učitelju, kako ste? Pardon, nisam v a s još ni čestitao na imenovanju za ravnatelja! Čestitam v a s!

Učitelj ga pogleda malo u čudu: nezgodni mu je gramatski oblik povrijedio sluh, ali mu je godila prjateljska pažnja.

— Hvala! No, kako ste vi, gospodin Klein?

— Zlo, molim vas lijepo, ne ide mi kšeft... Dakako, gospodi je dobro, haha; oni i ne rade drugo, nego jedan drugoga bacaju kroz prozor. Banda, molim vas, idu samo za ženama i otimačinom.

— A što je, što je? Zar su koga bacili kroz prozor?

— No, a gdje vi živite, gospodine ravnatelju? Ta sav svijet govori samo o tome. Pa onoga mladoga pristava, koji je odnedavna kod nas. Zgodan, visok, elegantan mladić.

— Zar pristava? — zapita presenećeni učitelj.

— Da, bilježnik se noćas vratio kući, molim lijepo, i zatekao ondje svoju ženu s pristavom. I, molim lijepo, taj budalasti mladić ode i skoči kroz prozor, i, molim lijepo, pod prozorom se nađe kup drva, znate, u hvatovima, i on se tako razbije, da su ga morali odnijeti u bolnicu. Onako, kako su ga našli, u košulji i gaćama.

Učitelju se makoše usta, ali nije mogao proiznijeti ni glasa. Samo je zatreptao očima. Zatim je Kleinu pružio ruku i pošao brže dalje, kao da mu se nekamo žuri.

Poslije nekoliko koračaja već se smirio. Kad je stigao do treće kuće, već se sasvim snašao u stvari, koja se nije dala promijeniti.

Ususret mu je dolazio načelnik. On ga pozdravi.

— Dobar dan, gospodine učitelju, — reče načelnik i pruži mu ruku.

— Sluga pokoran, gospodine načelniče!

Starac je udobno stao i dahćući od astme progovorio iloševanskim slovačkim narječjem:

— No, opet škandal, opet samo škandal. Dovuku se ovamo kojekakvi mladi ljudi, koji naprave svu silu gluposti i unište dobar glas našega grada.

— Molim pokorno, — reče učitelj i važno digne obrve sve do oboda svoga tvrdog, crnog šešira te zatrepeće sitnim očima, — molim pokorno, jučer je taj mladi čovjek proveo kod mene cijelo popodne i vladao se vrlo solidno, mogu reći, vrlo pristojno. Ručali smo zajedno, malo pijuckali, nije mu bilo nikakve zamjerke. I moja žena je bila sasvim zadovoljna s njim. Pokazao se posve korektnim i otmenim gospodinom. Nego, molim pokorno, navečer, kad je otišao, moglo je biti oko devet sati, molim pokorno, onda sam već vidio na njemu neku smetnju. Mogao bih reći: nešto neobično.

— Aha, aha!

— Molim lijepo, zato sam ga upravo i otpratio. I, molim pokorno, otpratio sam ga do doktorove kuće, dakako! Susjedna je kuća bilježnikova! Nije htio, da ga otpratim do nje, nego je stao, pružio mi ruku i rekao: sluga pokoran.

— Aha!

— Kad sam došao kući, molim pokorno, htio sam kazati svojoj ženi: slušaj, taj mladi čovjek ne snuje ništa dobro. Vlada se kao da misli nekoga orobiti...

— Aha!

— A je li umro?

— Nije!

— Nije? — reče učitelj i preplaši se, da je izbrbljao nešto, što bi se moglo osvetiti samom njemu.

— Zlo je to, — opet će načelnik, — što nam šalju kojekakove mlade ljude u urede i škole, proti čemu bismo morali nešto poduzeti. Imamo mi vri-

jednih domaćih sinova, koji se pate kojegdje bez namještenja, a ministar namješta kod nas, kazne radi, kojekakve tipove. A kad ti nešto učine, molim lijepo, onda dođu novine i kompromitiraju nam grad.

On pruži ruku učitelju i pođe dalje. Vereš nabere čelo.

— Zašto sam govorio ovome »molim pokorno«! Baš sam lud!... Ali zato se, gospodine načelnice, nas dvojica još nismo izmirili! A, molim pokorno, ne damo se mi tako lako oko prsta omotati.

Na drugoj je strani stajala trafikantica u svojim vratima i mahala učitelju rukom. Vereš prijeđe preko ulice.

— Joj, gospodine učitelju, za ime božje, što je bilo? — reče trafikantica i udari rukom o ruku.

— Sinoć je još bio kod mene; moglo je biti devet sati, kad je otišao, ali vam mogu kazati, nije mu bilo nikakve zamjerke...

Govorio je koješta i sve ispričao, što se dogodilo jučer popodne, a tek mu onda pade na um, da zapita, kako se sve to zapravo dogodilo.

Najednom je on postao središtem cijeloga grada, najzanimljivijim čovjekom u njemu. Brijač je prišao s druge strane s doličnim poštovanjem i saslušao njegov govor... Kraj njih je stao i čizmar, koji je prolazio ulicom s kožnom pregačom. Bio je on vrlo ugledan član crkvene općine, pa se nije moglo prigovoriti njegovoj radoznalosti. Izdaleka se pomolio lik Pište Mátéja, koji je i sada bio u lovačkom odijelu s puškom na ramenu i doviknuo Verešu s druge strane, da dođe k njemu.

Učitelj se oprostio od društva koje je ostalo još neko vrijeme na okupu, dok su izmijenili sve potrebne komentare, našto je trafikantica otišla u trafiku, a brijač u svoju radnju, samo je čizmar ostao tamo stojeći; brijač je zato i rekao o njemu: kad koji čizmar gdje uhvati korijen, onda ga jedini bivoli mogu odande odvući.

— Kako čujem, bio je jučer kod vas taj nesretni kicoš, — reče Pišta Máté učitelju.

— Da, bio je kod nas od ručka do devet uvečer.

— Dolazim upravo sada iz Druhonjeca; nečuveno je, kakve se sve stvari događaju kod nas. A što će biti sada, što je sa ženom?

— Ne znam ja, prijatelju, ništa.

— No, hajdemo na čašu piva, tamo ćemo sve čuti.

Mali je gradić bio miran i tih. U ulicama je sunce peklo. Njih dvojica, kako su pošli u velikoj prašini, opaziše, da pred trijemom gradskog poglavarstva postajkuje nekoliko ljudi, reknu uzrujano:

— Gledaj ti tu uzbunu! Brate moj, cijeli je grad uzbuđen!

U sobi za gospodu u gostionici bilo je već nekoliko gosti. I svi su pogledali radoznalo u učitelja Vereša, jer su već svi znali, da je jučer popodne pristav bio kod njega.

— Hm, hm, — reče Pišta Máté. — Prekjučer po podne još je sjedio ovdje, u ovom kutu. Je li, gospodin Kovacs! Uvijek je sjedio tamo, u onom kutu!

— No, sad više ne će sjediti.

— Ne-e?

— Umro je!

— Umro? — vikne Pišta Máté, a Pál Vereš opet razjapi usta, kao kad je ono čuo prvu vijest.

Zatim je sjeo bez ijedne riječi i tek je onda došao k sebi, kad je Berta donijela pivo. Uzeo je čašu i iskapio ju do dna. Hladno mu je pivo prijalo.

— Takav je dakle život, — reče. — Jadni mladić! Da je mene slušao, još bi i danas živio; nikad mu se ne bi ništa dogodilo. Rekao sam mu sinoć, kad je htio da ode: »Ostanite, gospodine pristave. Još ćemo malo pijuckati i porazgovoriti se kao dobri prijatelji«. A on mi odgovara: »Imam posla«. Tako je rekao, sjećam se od riječi do riječi: »Imam posla«. »Zar navečer, u devet sati?« zapitam ga ja. »Još sam jučer obećao na jednom mjestu!« odgovara on.

— A, a! — zasikću svi naokolo.

— Još sam jučer obećao na jednom mjestu! Tako je rekao. Molim lijepo, već jučer, to jest: prekjučer!...

— To je dobro znati! To je važno! — reče neki ćelavi riđasti gospodin i digne svoju pivsku čašu, u kojoj je bilo još do polovice piva. Verešova je čaša bila prazna, pa je čekao, prije nego će nastaviti, da mu donese novu gospođica Berta, koja je već bila s njome u sobi.

— To je važno, molim lijepo, — nastavi onaj gospodin, — jer to poništava iskaz žene: bilježnik je sâm izjavio, da ga nije očekivao i da nije ni mislio, da će pristav doći, i da je mladi čovjek bio vrlo uzbuđen, kad je došao!!! Molim lijepo, ako je došao tako uzbuđen, onda to znači, da je bio odlučio nešto počiniti!

— Nisam ga htio pustiti da ode, — nastavi gospodin Vereš poslije piva, — i još sam mu rekao: »Gospodine pristave, ne valja biti tvrdoglav kao kakvo magare!« Da, to sam mu rekao: Ne valja biti tvrdoglav kao kakvo magare. I moj sinovac može to potvrditi, jer je bio nazočan.

Časak su svi šutjeli.

— Takva je sudbina ljudska, — oglasi se neki tusti gospodin, gradski sirotinjski otac. — Nikad čovjek ne zna, kad će umrijeti. U mom uredu radimo sa samim potresnim smrtnim slučajevima. Ovdje je još sreća, što ni na jednoj strani nije ostalo djece.

— Kako, kako, ni na jednoj strani? Pa žena nije umrla.

— Ali može i ona još umrijeti. Svi smo mi smrtni, — reče sirotinjski otac tajanstveno. I nije više htio da čuva svoju tajnu; klimnuo je glavom, uzdahnuo i dodao:

— Ubio ju je njezin muž.

— Stari blesan, — reče Pišta Máté, — brate, ta ono i nije više čovjek! Nije više muškarac. Jednom

mi je u lovu priznao, da se već tri godine nije taknuo nijedne žene.

— Ali je nekada bio velik ženskar! — reče riđi gospodin i nasmija se.

— A što je s tvojim sinovcem? — zapita Vereša neki crni gospodin s očalima.

— Riješili su ga.

— A što je to bilo s njim? — uplete se Máté.

— Ništa, — mahne rukom Vereš, a kad je pogledao u lice kolege Bardoca, koji se radoznalo smješkao, dođe mu najprije na um, što je taj gospodin prekjučer mislio s onim »čudnovato«, a poslije toga: što se to noćas moglo dogoditi?... Ugrizao se za usne i blesavo izbečio oči.

Riđi ćelavac glasno se nasmija.

— Zaista, svaka senzacija traje samo dotle, dok ne dođe veća. Velika riba jede malu ribu, a velika sablazan malu. Sve je to bila neznatna đačka budalaština. Na to više nitko i ne misli. Profesori bili radoznali da saznadu, kako je proveo jednu noć jadni dječak. Njuškalo je obišao cijeli grad, da nanjuši, gdje se Lacika Vereš zadržavao od dva do tri u noći.

Svi se glasno nasmijaše.

— Vidi vraga! — rikne Pišta Máté i udari šakom najprije po svojoj glavi, a zatim po stolu. — Đavo odnio i to Njuškalo! On je moj dobar prijatelj, ali kao đak imao sam i ja s njime mnogo okapanja. Zar je i sada još tako indiskretan? — a zatim potrese prijatelja Vereša za rame. — Ali će i taj tvoj sinovac biti čovjek od oka, kad se noću između dva i tri ne može znati, gdje se klatari.

Vereš se zablene u njega, a onda reče u sebi:

»A gdje je bila moja žena između dva i tri?«

— Što ti je, stari? Jesi li sišao s uma, kad tako buljiš?

Vereš se trgne i nasmiješi se sasvim prirodno.

U taj čas otvore se vrata hodnika i Vereš se zaprepasti vidjevši, da je na njih ušla njegova slovačka

dvorkinja. Lice joj je bilo sasvim izobličeno, vidjelo se, da traži svoga gospodara, ali ga nije odmah opazila, jer je sjedio u sjeni.

— Što je, Terka? — dovikne joj Vereš.

— Joj, milostivi gospodin, milostiva je gospoja skočila kroz prozor!

Svi skočiše sa svojih stolica, a samo Pál Vereš ostade sjedeći.

— Došla je milostiva Kalafszky i pripovijedala, što se dogodilo kod gospodina bilježnika. Nato je naša milostiva odmah skočila kroz prozor.

Vereš razrogači oči, a donja mu se usna otobolji.

— Ja sam otrčala po pana doktora, dok je milostiva Kalafszky škropila milostivu vodom. A kad je došao gospodin doktor, rekao nam je, da nije ništa opasno, jer je milostiva tako sretno pala, kao da je — da oprostite — sjela na stražnjicu.

Netko se glasno nasmija.

Pál Vereš pogleda onamo, zatim ustane, a pošto su se svi smijali, nasmiješio se i on.

— No, hvala Bogu... Da platim, gospođice!... Čim čovjek izađe malo iz kuće, odmah se tamo nešto dogodi.

— Bome dosta su dva mrtva u jedan dan, — reče sirotinjski otac. — Premda ni ovdje nema djece.

— Jadna žena, — reče Máté svojim zvučnim glasom, — ali što joj je to samo palo na pamet! Sva sreća, da je prošlo tako dobro! Potresao ju je slučaj s pristavom...

Pál Vereš još je stajao. Teško se mogao odlučiti da pođe. Bio je rasijan.

— No, samo kad se mojoj ženi nije ništa dogodilo, drugo mi je svejedno... To jest... Šteta za onoga mladog čovjeka, — i pritom podigne šešir za oproštaj. — Boga mi, ni imena mu ne znam. Ni on nije znao moga. Uvijek mi je govorio »gospodin Bovary«, premda sam mu nekoliko puta rekao, da se zovem Pál Vereš. A to je ipak velika razlika!...

knjiga svjetske književnosti, koja je samo u Njemačkoj za dvije posljednje godine doživjela 95 izdanja. U njoj naime oslijepljeli autor iznosi svoje doživljaje s tolikom iskrenošću i hladnim shvaćanjem života, da upravo zapanjuje. I najneprijatniji doktorski doživljaji staložili su se kod njega u umiljate slike, koje on zaodijeva rezignacijom i superiornim humorom. Gotovo svako poglavlje potpun je roman za sebe, a ima ih 32. I doživljaji grofice Juliette s vicomtom Maurice-om, i život pavijana-pijanice, i život uličnog pometača, koji je žrtvovao jedino svoje blagdansko odijelo za pokop tuđega djeteta, i život autorovih pasa i ptica, i autorov ugovor s Mefistom — sve se to niže s neoslabljelom živahnošću. Najveći dio svoje prve knjige posvetio je pisac jednoj bogatoj Engleskinji, kojoj je (kao djevojci) kumovao kod porođaja, a kasnije uzeo njeno dijete pod svoje. Sve je protkano milosrđem i naklonošću prama malenim i bijednim ljudima — i prama životinjama. Svi intelektualci, a naročito liječnici, kao i svi ljubitelji ptica i pasâ, naći će u ovoj knjizi drugu bibliju. Druga knjiga ukrašena je sa osam krasnih fotografija. — Obje knjige sa 520 strana u raskošnom uvezu dobivaju se za 80 Din.

557. »HAJDUK NIKOLA ŠUHAJ«. Herojski epos modernih vremena od Ivana O l b r a c h t a. Djelo je ovo nagrađeno prije tri mjeseca prvom državnom nagradom čehoslovačkom. Radnja mu je uzeta iz života Potkarpatske Rusije, gdje još ima prašumâ s medvjedima i risovima i gdje ljudi još nišu prešli iz stadija pastirstva u stadij ratarstva. Tamo još živi poganski Bog sa čitavom svojom pratnjom vilâ, zmijskih careva i čarobnica. Zemlja je to sa životom u nazorima 9. vijeka, koji se čudnovato ispremješavaju sa životom 20. vijeka. Roman je to hajduka Šuhaja, koji je doista živio i zaglavio tek prije 11 godina u zemlji, u kojoj živi »stari Bog zemlje, gospodar šumâ i stada.« Šuhaj nije razbojnik, nego hajduk, koji je bogatima uzimao, a siromašnima davao. Bio je branilac slabih i osvetnik nepravde. — Din 30. Uvezano 40.

558. »LJUBAVNICI«. Roman jedne nedopuštene ljubavi od Paul M a r g u e r i t t e - a. Oženjeni princ Daniel d' Ancise upušta se u grešni odnos s boležljivom danskom ljepoticom Frederikom, koja se nalazi na oporavljanju u Alžiru. Sav žar afričkoga sunca i raspaljene ljubavne strasti opisan je naturalističkom snagom izvrsnoga pisca. Bijedna ljubavnica i ne sluti, u kakvu provaliju propada i kako će se tragično svršiti njena ljubavna omama. Držanje prinčeve nabožne žene za cijelog trajanja muževog mahnitanja prikazano je sa toliko anđeoskoga mira i vjerovanja u božansku providnost i pravdu, da će se rijetko gdje u svjetskoj književnosti naći sličan ženski tip. U svakom pogledu je ova knjiga — iza Urbanova »Živog biča«, Kästnerova »Fabiana«, Muntheova »San Michela« i Olbrachtova »Nikole Šuhaja« — izvrsna promjena u mnogostrukom pro-

gramu ove biblioteke. Knjiga je ukrašena ilustracijama, izrađenima prama akvarelima francuskog slikara G. Conrada. Din 30.—. Uvezano Din 40.—.

Izdanja u novom nakladništvu s istim urednikom:

559. »OTPADNIK«. Roman iz života sovjetskih studenata od Vladimira L i d i n a. Jedno od najznačajnijih djela današnje ruske književnosti, jer najavljuje povratak i renesansu starog idealizma. Dok je Arcibaševljev »Sanjin« propovijedao etički nihilizam i postao prototip rušenja i negacije, Lidinov »Otpadnik« Bezsonov prototip je građenja i afirmacije. Dok su ruski sovjetski pisci prije petnaest godina grmjeli proti »smiješnom romantizmu« u shvaćanju života — u ovoj su knjizi najedanput zazvučali stari, meki tonovi, individualizma; iskrsnuli su opet iz mrtvih: ljubav, prijateljstvo, vjernost i žena, koja nas vječno privlači i zaslađuje trpkoću života. Asocijalni Sanjin bježi iz života, pošto je ispraznio sve srce, a Bezsonov se vraća natrag u društvo, da primi kaznu za svoj prestupak i da ga okaje. Drugi Raskolnikov! Din 30.—. Uvezano Din 40.—.

560. »LEGIJA PROKLETNIKÂ«. Reportaža o doživljajima jednog američkog dobrovoljca u francuskoj »Legiji stranaca«. Napisao Bennett J. D o t y. O tim svojim doživljajima autor niti piše s bolom niti u slavospjevima. Objektivno i pošteno, kako mu je stavio na dušu komandant Legije, general Rollet, kad ga je otpuštao iz službe. Doty priča, kako su ga izobrazili za vojnika, kako se borio s Druzima u Siriji i kako je postao — vojni bjegunac, kad se rat svršio i kad su legionaše počeli uposlivati samo u gradnji cesta i dizanju utvrda. Izmakavši sretno smrtnoj kazni, proveo je osam mjeseci u najstrašnijim tamnicama, dok ga nije francuski vojni ministar Painlevé pomilovao na molbu američkog ambasadora. Ova je knjiga od početka do konca vanredno zanimljiva, a mjestimice upravo potresna. Autor se u njoj pokazuje kao vrlo simpatična ličnost, koja se odlikuje golemom vitalnom snagom, odolijevajući najvećim iskušenjima. Knjiga je ilustrirana, a cijena joj je 26 Din. (Za stalne pretplatnike 15% jeftinija kao i sve slijedeće knjige).

561. »NAJLJEPŠE ISTOČNJAČKE PRIČE«. Napisao ruski emigrant Aleksej E l a g i n. To su pjesničke priče dalekih naroda, koje su napisane, da rasprše tužne misli velike i male djece. Da im se razgrije duša radošću i radoznalošću, a zablistaju oči, koje danas, nažalost, moraju gledati najgore banalnosti života. Bujna fantazija, razlivena po ovoj knjizi, dočarat će čitaocima zemlju ognjenih aždaja, zlatnih hramova i dragulja, velikih kao gora. Tu su žene tako krasne, da i zvijezde gube svoj sjaj, kad se uporede s njima. Progonjene djevojke preobražavaju se u cvijeće. Planine su stogrbe deve, koje nose nebo, a sunce je zlatni orao, koji svojim letom stvara azur. ovih priča prepričava ovo istočnjačko blago prama svojoj fantaziji,

More je golemi tirkiz na beskonačnom prstenu svemira. Ruski autor nastojeći da pronikne u simbole i mistiku starih azijskih i afričkih naroda, odgonetajući tajne života i smrti. I tako se otkriva pred nama duša Mongola, Japanaca, Anamita, Indijaca, Egipćana, Kineza, Tatara i Polinezijaca. Sasvim novi, bujni svijet, koji je u autorovom raskošnom izdanju (ruskom, francuskom i češkom) doživio najveći uspjeh, što ga ovakove priče mogu doživjeti. I hrvatsko izdanje ukrašeno je obilnim ilustracijama. Din 26.—. Uvezano Din 36.—.

562. »VAE VICTIS!« Roman o ratnim stradanjima belgijskih žena od talijanske pripovjedačice Annie Vivanti. Uglavnom: stradanje jedne mlade žene, kojoj je muž pošao u boj, i stradanje njegove divne sestre, koje su obje pale žrtvom neprijateljeve pohotnosti. Agonija Belgije za vrijeme njemačke okupacije sa sjajnim ženskim karakterima opisana je s tolikom realističkom snagom, da je — naročito engleska kritika, jer je djelo prevedeno na sve kulturne jezike — isticala, kako se čitanje ovakovih djela nameće »kao dužnost i potreba svakog uljuđenog čovjeka, da se upozna s najvećim zločinstvom, što ga je doživjelo čovječanstvo« i kako se narodi imaju opirati ratu sa svim silama, dok ne dođe do triumfa prave humanosti. Čisto pacifističko djelo, koje se svršava posebnim akordom blaženoga materinstva, koje se ne smije silovitim putem rješavati ploda, makar on i silovitošću bio u njoj začet. Din 26.—. Uvezano Din 36.—.